

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

HADİS USÛLÜNDE MUHTEVA GELİŞİMİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tahir SHABA

BURSA 2010

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**HADİS USÛLÜNDE
MUHTEVA GELİŞİMİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tahir SHABA

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Hüseyin KAHRAMAN**

BURSA 2010

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 700823019.numaralı Öğrencini'nin hazırladığı "HADİS USÛLÜNDE MUHTEVA GELİŞİMİ" konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/ Doktora/ Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 13.12.2010 günü 14.00 - 15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doc. Dr. Hüseyin KARAKAMAN
U.Ü. İlahiyat F.B.
Temel İslam Bil.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doc. Dr. Ali KAYA
U.Ü. İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doc. Dr. Fatih KARASU
U.Ü. İlahiyat F. B.

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

13.12.2010

ÖZET

Yazar : Tahir SHABA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Hadis
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : x + 112
Mezuniyet Tarihi : /.... /2010
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hüseyin Kahraman

HADİS USÛLÜNDE MUHTEVA GELİŞİMİ

Kur'an'dan sonra İslam dininin ikinci kaynağını oluşturan hadis, İslam âlimleri tarafından büyük ilgi görmüştür. Bunun için alimler, hadisin günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmesini sağlamak için ellerinden geldiği çabayı sarf etmişlerdir. Alimlerin bu konuyla ilgili ortaya koydukları malumat ve kaidelerin tümü “Hadis Usûlü”nü teşkil etmektedir. er-Râmehurmuzî'nin hadis usûlüne dair ilk müstakil eseri telif edene kadar, bu ilim, diğer İslamî ilimlerin usûl kitaplarında karışık halde işleniyordu. Hadis usulü kendi içinde mutekaddimun ve mute'ahhirun dönemi şeklinde ikiye ayrılır. er-Râmehurmuzî, el-Hâkim en-Neysâburi ve el-Hatîb el-Bağdadî mutekaddimûn dönemini temsil ederken, el-Kâdî 'Îyâd, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer de muteahhirun dönemini teşkil ederler. Bu iki farklı dönemde verilen eserlerin, her bir döneme özgün farklılıkları bulunmaktadır. Birinci dönemde yazılan eserlerdeki bilgiler hadis gibi senedleriyle verilirken, ikinci dönemdekiler hadisler dışındaki senedleri düşürülerek verilmiştir. İbnu's-Salâh'ın 'Ulûmu'l-Hadis adlı eseriyle zirvesine ulaşan hadis ilmi, daha sonra buna dayanarak telif edilen eserlerle canlılığını koruyabilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Hadis Usûlü

Muchteva

Mutekaddimûn

Muteahhirun

ABSTRACT

Author : Tahir SHABA
University : University of Uludağ
Department : Basic Islamic Sciences
Discipline : Hadith
Nature of The Thesis : Master
Number of Pages : x + 112
Graduation Date : /.... /2010
Advisor: : Doç. Dr. Hüseyin Kahraman

THE CONTENT DEVELOPMENT OF METHODOLOGY OF HADITH

The hadith as it is the second source of Islam after Qur'an, has been very interesting for scholars of Islam. Therefore these scholars, have spent many efforts to make sure the hadith comes till nowadays healthy and sure. The whole knowledges and principles the scholars have put forth, constitute the "Usul al-Hadith" (The Methodology of Hadith). Till ar-Ramahurmuzî wrote the first separate book about the methodology of hadith, this science has been taken within the other literatures of Islamic sciences. The methodology of hadith apparts in two periods as; the classic scholars and the moderns. While ar-Ramahurmuzî, al-Hâkim an-Naysâburi and al-Hatîb al-Baghdadî represent the classic period, al-Qâdî 'Iyâd, Ibnu's-Salâh and Ibn Hajar represent the modern period. The literatures that are written during these two different periods, have unique differences that belong to each one of the periods. While the knowledges that take place in the literatures of the first period have been written as hadith with sanads, those in the second period have been written without sanads except the hadiths. The science of hadith that reaches its peak with the book of Ibnu's-Salâh called "Ulûmu'l-Hadith" has been able to save its vividness with the literatures written based on it later.

Keywords

Methodology of Hadith Content The Classics The Moderns

ÖNSÖZ

Bir ilim dalının oluşabilmesi için o sahaya ilgili bütün malumatın belli bir sistem ve uyum içerisinde bir araya gelmesi gerekir. Her ne kadar bilgiler başta birbirinden bağımsız üretilse de, zaman içerisinde uyum ve alakalarına göre birleştirilerek, birtüm yön kazandırılır. Bilgilerin üretilmesi, değerlendirilmesi ve yoğunlaşmasıyla uğraşan alimler, bu malumatın sonrakilere ulaşmasını sağlamak için onları kitaplara kaydetmişlerdir. Daha sonra aynı ilimle uğraşmak isteyen herkesin öncelikle o ilimle alakalı yazılıp çizilen her şeyi iyi bir şekilde anlaması gerekir. O ilimde kendi zamanına kadar yazılıp çizilenlerden haberdar olan ve onları iyi anlayıp kavrayan kişi daha sonra onlardan yola çıkarak yeni bilgiler üretir. Nitekim bir bilim dalında verilmiş eserlerin hemen tamamında, beslendikleri kaynakların etkisini, açık ya da gizli olsun, bir şekilde müşahade etmek mümkündür. Bütün bunlar, İslâmî ilimlerin en önemlilerinden olan hadis ve onun metodolojisini oluşturan hadis usûlü ilmi için de geçerlidir.

Bu sürecin, hadis usûlündeki seyir ve gelişimini görebilmek için böyle bir çalışmanın yapılmasını uygun gördük. Bu amaçla çalışmada, müstakil hadis usûlü eserlerinin muhtevasını incelemeyi hedefledik. Hadis usûlü, İslâmî ilimler içerisinde literatür itibarıyla en büyük zenginliklerden birine sahip olduğu için inceleme çerçevesini bu alanın en meşhûr altı ismiyle sınırlandırdık.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişi, başta çalışmamızın temel kaynaklarını teşkil eden eserlerin tanıtımına ayırdık. Ayrıca hadis usûlüne dair yazılmış olan ve bizim de sıkça başvurduğumuz birkaç temel esere daha kısaca temas etmeye çalıştık. Birinci bölümü, hadislerin farklı açılardan taksimine tahsis ettik. İkinci bölümdeyse isnad, raviler, hadis yazım kuralları, tahammül yolları, lafız ve mânâ rivayeti ve hadis ilimleri gibi konuları ele almaya çalıştık. Bölümlemeyi ve bölüm içi başlıkları günümüz hadis usûlü eserlerine uygun bir şekilde yapmayı tercih ettik.

Çalışmamızda zikredilen müellif ve eser isimleri ile Arapça köklü terimlerinin yazılmasında, asla sadık kalmak düşüncesiyle lam-ı ta'rif kullanımına riayet ettik. Yine müellif ve eser isimleri ile bazı terimlerin yazılışında, yanlış okumalara yol açmamak

için (ع) harfini (‘) ve (ء، ا) harfini ise (’) işaretiyle gösterdik. İsimlerini zikrettiğimiz kişilerden önemli gördüklerimizin vafât tarihlerini aralıklarla tekrarladık.

İnsandan sadır olan her fiilde olduğu gibi, yaptığımız bu çalışmada da çeşitli eksiklerinin olması muhtemeldir. Samimi tenkitlerin ileriki çalışmalarınız için yol gösterici ve ışık tutucu olacağına inanıyoruz. Son olarak, çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Hüseyin KAHRAMAN’a ve ayrıca değerli vakitlerini ayırarak çalışmamda yardımcı olan Doç. Dr. Salih KARACABEY hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Tahir SHABA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN FARKLI AÇILardan TAKSİMİ

I- HADİSLERİN SIHHATİNE GÖRE TAKSİMİ	8
A- Sahih Hadis	8
B- Hasen Hadis	13
C- Zayıf Hadis	15
II- ZAYIF HADİSLER VE ÇEŞİTLERİ	17
A- İsnadındaki Kopukluk Nedeniyle Zayıf Hadisler.....	17
1- Muallak Hadis.....	17
2- Mursel Hadis	18
3- Mu´dal Hadis.....	19
4- Munkatı´ Hadis.....	20
5- Mudelles Hadis.....	21
B- Ravisindeki Kusur Nedeniyle Zayıf Hadisler.....	23
1- Muallel Hadis	23
2- Muztarib Hadis	24
3- Maklub Hadis	25
4- Musahhaf ve Muharref Hadis	26
5- Mudrec Hadis	27
6- Şâzz Hadis	28
7- Münker Hadis.....	29
8- Metrûk Hadis	30
9- Hadis Diye Uydurulmuş Sözler (Mevzû Hadis).....	31
III- HADİSLERİN KAYNAĞINA GÖRE TAKSİMİ.....	33
A- Kudsî Hadis	33

B- Musned Hadis	34
C- Merfu‘ Hadis.....	36
D- Muttasıl Hadis	38
E- Mevkuf Hadis	39
F- Maktu‘ Hadis.....	40
IV- HADİSLERİN RAVİ SAYISI AÇISINDAN TAKSİMİ	41
A- Mutevatir Hadis	42
B- Âhâd Hadisler	44
1- Meşhûr Hadis	45
2- Azîz Hadis.....	46
3- Garîb veya Ferd Hadis.....	46
V- HADİSLERDE KULLANILAN DİĞER BAZI TERİMLER	47
A- Mahfûz ve Marûf Hadisler.....	47
B- Şâhid ve Mutâbî Hadisler	48
C- İ‘tibâr.....	48
D- Muhkem ve Muhtelif Hadisler.....	48
E- Nâsîh ve Mensûh Hadisler	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN İSNADI, YAZILMASI, TAHAMMÜLÜ, RİVAYETİ VE HADİS İLİMLERİ

I- Hadislerde İsnad.....	51
II- Raviler	54
A- Sahabe.....	54
B- Tabiûn ve Etbâu’t-Tâbiîn	56
C- Râvîlerin İsim, Künye, Neseb ve Lakapları	58
D- Mu’telif-Muhtelif, Muttefik-Mufterik ve Muteşabih.....	62
E- Ravilerde Aranan Şartlar.....	63
1- Adalet	64
2- Zabt.....	68
F- Cerh ve Ta‘dil Lafızları	69
III- Hadislerin yazılması	71

A- Hadislerin Yazılması Konusundaki Hadisler ve Alimlerin Bunların Telifi ile İlgili Görüşleri..	72
B- Hadislerin Yazılması ile İlgili Kurallar	75
1- Noktalama ve Harekeleme	75
2- Yazının Belirgin Olması	76
3- Hadisleri Birbirinden Daire ile Ayırmak	76
4- Yazılan Hadislerin Asıl Nusha ile Mukabele Edilip Hataların Düzeltilmesi	77
5- Rasûlullah'ın (s.a.v.) İsmi'nin yazılmasıyla İlgili Kurallar	78
IV- Hadislerin Tahammül Yolları	79
A- Semâ'	80
B- 'Arz (Kıraat)	81
C- İcâzet	83
D- Munâvele	85
E- Mukâtebe	87
F- İ'lâm	89
G- Vasiyyet	90
H- Vicâde	91
V- Hadislerin Rivâyeti	92
A- Hadis Rivayet Kuralları	92
B- Hadislerin Rivayet Şekilleri	94
1- Lafız ile Rivayet	95
2- Mânâ ile Rivayet	96
VI- Hadis İlimleri	97
A- el-Cerh ve't-Ta'dîl	98
B- Fikhu'l-Hadîs	99
C- Nâsîh ve Mensûh	100
D- Garîbu'l-Hadîs	101
E- 'İlelu'l-Hadîs	102
F- Muhtelifu'l-Hadis	103
G- Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs	105
SONUÇ	106
BİBLİYOGRAFYA	109

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.y.	: aynı yer
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
c.	: cilt
ev.	: Çeviren
h.	: hicri
s.	: sayfa
s.a.v.	: Salla'l-Lahu Aleyhi ve Sellem
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	: tahkik eden
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
v.	: vefat tarihi
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Kur'ân ve Sunnet/Hadis İslam'ın temel teşrî kaynaklarıdır. Allah kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm, insanlara doğru yolu gösteren ve Kıyâmete kadar bu özelliğini devam ettirerek rehber kitabıdır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) söz ve fiillerinden oluşan Sunnet ise Kur'ân'nın açıklayıcısı ve hayata geçirilmiş halidir. Dolayısıyla hadisler olmadan Kur'ân'ın anlaşılması imkansızdır. Bundan dolayı, İslam alimleri başlangıçtan beri Kur'ân ve Sunnetin daha iyi anlaşılması için devamlı olarak gayret göstermişlerdir. Subûtü katî olmasından dolayı Kur'ân üzerindeki çalışmalar onun anlaşılması üzerine yürütülürken, hadise dair çalışmalar onun hem anlaşılması hem de subûtüne yönelmiştir.¹

İslâm'ın ikinci teşri kaynağı olan hadis, sened ve metin olmak üzere iki temel öğeden meydana gemektedir. Sened, metne ulaştırılan raviler zinciridir. Bu zincirde yer alan raviler adalet ve zabt bakımından ayrıca birbiriyle ittisâli açısından tek tek değerlendirilirler. Senede gösterilen bu yoğun ilgi başka milletlerde görülmeyen, İslam ümmetine hass bir uygulamasıdır. Nitekim aynı zamanda devlet adamı olan Hz. Ebû Bekr, Ömer ve Ali gibi sahabîlerin, hadis rivayetinde bulunan kimselere, bu hadisi ne zaman ve kimden işittiklerini sormaları, bazen bununla da yetinmeyip emin olmak için yemin ettirmeleri bu tatbikatın ilk yansımaları sayılabilir. Ancak bu dinin ilk muhatabları olan sahabîler bu yollara her zaman başvurmamışlardır. Çünkü sahabenin hepsi adildir. Dolayısıyla bu gibi uygulamalara sadece ravinin zaptından şüphelenildiğinde başvurulmuştur. Zira o dönemde Rasûlullah (s.a.v.) hala hayattadır ve Müslümanlarla iç içedir. O'nun maddi ve manevî nüfuzu ile otoritesi, etrafındaki

¹ Sunnetin İslam'daki yeri ve önemi konusunda daha fazla bilgi için bkz.: ez-Zehrânî, Muhammed b. Mutîr, *Tedvînu 's-Sunneti 'n-Nebeviyye Neş'etuhû ve Tetavvuruhû mine 'l-Karni 'l-Evvel ilâ Nihâyeti 'l-Karni 't-Tâsi' el-Hicrî*, 2. bs., Mektebetu Dari'l-Menhec, Riyâd, 1428, s. 19-24.

insanlar üzerinde oldukça etkindir. Rasûlullah'ın (s.a.v.) vafatından sonra, özellikle Osmân'ın (r.a.) şehid edilmesiyle ortaya çıkan fitne ve kargaşalar insanların birbirine olan güvenlerini sarsmaya başlamıştır. Zira fitnelerin neticesinde ortaya çıkan değişik fırkalar kendilerini haklı çıkarmak için hadis uydurmaya başlamışlardır. İşte bu durum, alimleri haber nakleden ravilerin şahsiyet ve ehliyetlerini en ince ayrıntısına kadar incelemeye sevk etmiştir.

Hadisleri meydana getiren ikinci öge metindir. Metin senedin sonunda rivayet edilen haberin ibaresidir. Durum böyleyken alimlerin sadece senedlerin incelenmesiyle ilgilendiklerini düşünmek doğru bir tutum olmasa gerektir. Nitekim, hadis usûlünün birçok konu, hatta müstakil hadis ilimlerinin çoğu metnin anlaşılmasına yöneliktir. Bütün bunlar, hadisçilerin senedin yanı sıra metinle de ilgilendiklerinin göstergesidir.

Bu doğrultuda denilebilir ki, hadis ilminin konusu, sened ve metin çerçevesinde yapılan incelemeler neticesinde sahih hadisi, sakiminden ayırıp bilmektir. Bu ilim rivayet ve dirayet olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmaktadır. Rivayet ilmi Rasûlullah'ın (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerinin rivayet ve nakliyle uğraşırken dirayet ilmi, belli usûl ve kaideler doğrultusunda ravilerin ve naklettikleri haberlerin çeşitli açılardan durumlarını inceler.² Hadis ilminin dirayetle ilgili olan kısmı *dirâyetu'l-hadîs* dışında *'ilmu mustalahi'l-hadîs*, *mustalahu'l-hadîs*, *'ulûmu'l-hadîs* ve *usûlu'l-hadîs* gibi isimlerle de anılmıştır. Günümüzde bu ilmin isimlendirilmesinde en çok *usûlu'l-hadîs* terimi kullanılır.

Hadis usûlüne dair bilgiler başlıca iki çeşit eserde bulunmaktadır. Birincisi, ilk dönemde hadis usûlünün başka ilimlerle iç içe bulunduğu eserlerdir. Nitekim İmâm eş-Şâfiî'nin (v. 204/819) aynı zamanda bir fıkıh usûlü kitabı olan *er-Risâle* adlı eseri, hadis usûlüne dair bilgileri de ihtivâ eden ve günümüze ulaşan en eski eserdir. Eserde, âhâd hadislerle ihticâc, hadisin sıhhati için gerekli olan şartlar, munkatı' hadislerin delîl değeri, mânâ rivayeti, tabiîn murselleriyle ihticâc edilebileceği durumlar, mudelles hadis ve buna benzer doğrudan hadis ilmini ilgilendiren birçok konu yer almaktadır. Hadis usûlü eseri olmamasına rağmen bu ilimle ilgili konuları ihtiva eden bir başka eser

² Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, 2. bs., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.

Muslim b. el-Haccâc'ın (v. 261/875) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı meşhur eserine yazdığı mukaddimedir. Ravilerin özelliklerine göre kısımlara ayırması; munker hadisin tanımı; sika ravilerin rivayetlerinin kabul, yalancılardan gelenlerin ise terk edilmesi; isnadın önemi; muanan hadisle ihticâc ve şartları gibi hadis usûlüyle ilgili konular eserde özlü bir şekilde işlenen meselerden bazılarıdır.³

Hadis usûlü bilgilerinin bulunduğu diğer eserler ise bu konuların aynı kitapta, bir bütün olarak yer aldığı müstakil hadis usûlü kitaplarıdır. Bu tür eserler H. III-IV. asırlarda telif edilmeye başlanmıştır. Bu konuda ilk eser telif etmiş olan el-Kâdî Ebû Muhammed er-Râmehurmuzî (v. 360/970), kitabına *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'i* adını vermiştir. Müellifin yaşadığı bu dönem büyük hadis mecmualarının tasnif edildiği dönemdir. Bu mecmualar merfu' hadislere ilâveten sahabe ve tabiîn görüşlerini de ihtiva eder. er-Râmehurmuzî'nin rivayete dair bu çalışmalara paralel olarak müstakil bir dirayet çalışmasına imza atmış olması önemli bir husustur. Başka bir önemli husus er-Râmehurmuzî'nin bir dirayet çalışması telif etmesine rağmen, bunu rivayetu'l-hadîs metoduyla yani senedli bilgilerle yapmış olmasıdır. Eser, müstakil bir hadis usûlü eseri olmasına rağmen bütün konuları ihtivâ etmemektedir.

er-Râmehurmuzî'den sonra hadis usûlüne dair başka bir müstakil eser el-Hâkim en-Neysâburî'nin (v. 405/1014) *Kitâbu Ma'rifeti 'Ulûmi'l-Hadis*'idir. *el-Muhaddisu'l-Fâsıl* ile aralarında fazla bir zaman farkı olmasa da, *Ma'rife* daha sistemli bir şekilde kaleme alınmıştır. Bilgilerin senedleriyle birlikte nakledildiği eserde 52 mesele yer almakta ve konular "nev'" başlığı ile verilmektedir. Bunu uygulayan ilk muhaddis olan el-Hâkim, daha sonra bu hususta İbnu's-Salâh tarafından taklid edilecektir. Kitaba, sunnete ve muhaddislere karşı takınılan tavırlar ve bunlara verilen cevaplarla başlamaktadır. Birinci nev' alî isnad ve bunu talep etmenin sunnet oluşuna 52. ve son nev' ise bazı hadis öğrenme yollarına tahsis edilmiştir. Bunun dışında, hadis türlerinden bazıları, haberlerin teâruzu, rivayetlerdeki ziyâde, hadislerde yer alan garîb kelimeler kitapta yer alan konulardan bazılarıdır. Ancak İbn Hacer el-'Askalânî bu eseri yine

³ Hadis usûlü eserleri olmamakla beraber bu ilme dair konular içeren başka eserleri görmek için bkz.: Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s. 133-134.

eksik görmekte ve tertîbinin istenilen düzeyde olmadığını söylemektedir.⁴ İbn Hacer'in bu eleştirisine rağmen eser hadis usûlünün en önemli kaynaklardan birini teşkil etmeye devam etmektedir.

Bu dönemde yetişen alimlerden biri de el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071)'dir. Doğu İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük alimlerden biri olan el-Bağdâdî İslâmî ilimlere ve özellikle de hadise dair mükemmel eserler vermiştir. İbn Hacer onun bu özelliğine işaret ederken şöyle der: “Hadisle ilgili ne kadar ilim mevcutsa el-Hatîb o konuda müstakil kitap telif etmiştir”.⁵ *el-Kifâye fî ‘İlmi’r-Rivâye* isimli hacimli eseri onun hadis usûlüne dair kitabıdır. el-Bağdâdî, bu eserinde bilgileri selefleri gibi senedleriyle aktarmış, konuları ise er-Râmehurmuzî gibi bâb başlıkları altında vermiştir. *el-Kifâye*'de konular önceki eserlere nazaran daha sistemli ve bütüncül bir tarzda ele alınır. Müellif, kitabına sunnetin teşrî değeri ve bu açıdan onun Kur'an'a denk oluşuna dair rivayetlerle başlamıştır. Haberler arasında tercih yapma meselesiyle de eserini tamamlamıştır. Eserde değinilen konular arasında; haberlerin çeşitli açılara göre taksimi, haberin vasıflandırıldığı ıstılahlar, cerh ve ta'dîl ile ilgili terimler ve dereceleri, hadis tahammül ve eda metodları, rivayet şekilleri, tedlîs, irsâl, âhâd haber gibi bazı meseleler sayılabilir. el-Hatîb, hadis usûlü konuları içinde işlenmesi beklenen hoca ve talebenin âdâbı ile ilgili konulara *el-Kifâye*'sinde yer vermemiştir. Bu tür konuları ihtiva eden *el-Câmî' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî'* adlı müstakil bir eser telif etmiştir. Eserde, Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve selefîn örnek ahlâkı ile âdâbına uygun hadis öğrenmenin önemi ve bu hususlardaki misaller yer almaktadır. Hadis usûlü konularından biri olmasına rağmen el-Bağdâdî kitâbetu'l-hadîsle ilgili meselelere de yine *el-Kifâye*'de yer vermemiş, bunları *Takyîdu'l-‘İlm* adını verdiği müstakil eserde işlemiştir. Müellif, bu eserine ilmi kayıt altına almanın hıfz ve yazı olmak üzere iki yolun olduğunu belirterek başlamıştır. Sonra da hadislerin yazılması konusuna dair lehte ve aleyteki rivayetleri, yazma yasağını sebeplerini ve buna benzer konuları incelemiştir.

⁴ İbn Hacer el-‘Askalânî, Ahmed b. Alî, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. ‘İzzuddin Dullî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2009, s. 34.

⁵ a.g.e., s. 35.

el-Bağdâdî, hadis usûlünde mutekaddimûn dönemi alimlerinin sonuncusu olarak bilinmektedir. Dolayısıyla aynı zamanda bu dönemde telif edilmiş eserlerin özelliklerinden biri olan “dirayetle ilgili bilgileri senedleriyle beraber aktarma” tekniği, el-Bağdadî'nin eserleriyle son bulmuştur. Muteahhirûn ismiyle anılan sonraki alimler ise eserlerini telif ederken bu tekniği terk etmişlerdir. Bu dönemin ilk temsilcisi el-Kâdî 'ÿyâd'dır (v. 449/1102). el-Kâdî 'ÿyâd'ın *el-ÿlmâ' ilâ Ma'rifeti'r-Rivâye ve Takyîdi's-Sema'* adlı eseri bu dönemin ilk örneği ve aynı zamanda Mağrib'de yazılan ilk hadis usûlü eseridir. Eserde konular “bab” başlığı altında işlenmekte ve deliller dışındaki bilgiler tamamen senedsiz verilmektedir. Eserde yer alan konular arasında hadis öğrenmenin gerekliliği, hadis ilminin ve muhaddislerin şerefi, hadis talibinin âdâbı, tahammül yolları, takyîd, zabt ve sema' meseleleri, lafız ve mana rivayeti bulunmaktadır. Övülen âdâbla ilgili bir babla kitap sona ermektedir. İbn Hacer, el-Kâdî 'ÿyâd'ın bu eserini “küçük ve faydalı” olarak nitelemiştir.⁶

Hicrî VII. asrın ilk yarısında ise İbnu's-Salâh diye şöhret kazanan Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî (v. 643/1245) '*Ulûmu'l-Hadis* adlı kitabını telif etmiştir. *Mukaddimetu İbni's-Salâh* adıyla da meşhur olan bu eser, yazıldığından beri hadis usûlü edebiyatının temel ve en önemli klasik eseri olmuştur. Müellif, bu eseri Eşrefiyye Dâru'l-Hadîs'inde tadrîs görevini sürdürürken öğrencilere imlâ ettirmek suretiyle meydana getirmiştir. Bu sebeptendir ki, eserde konular tertib itibariyle istenilen mükemmelliğe ulaşamamıştır.⁷ Konular el-Hâkim'de olduğu gibi “nev” başlıkları altında işlenmekte, bilgiler ise muteahhirûn dönemi tekniğine uygun olarak tamamen senedsiz nakledilmektedir. 65 nev' ihtiva eden eserde, ilk önce sahîh hadis bahsine yer verilmiştir. Eserde yer alan diğer konulardan bazıları hasen, zayıf, merfu', maktu', munker, i'tibâr, mutâbî', şâhid, mevzû' gibi ıstılahlar, hadis tahammül yolları, hadisin yazılışı ve kuralları, hadis rivayet yolları, muhaddislerin âdâbı, mu'telif ve muhtelif, ravi isimleri ve nesepleridir. Ravilerin vatanlarının bilinmesi konusuyla kitap son bulmuştur. Müellif, eserinde geçmiş alimlerin görüşlerine çokça atıfta bulunarak onlara önem verdiğini göstermektedir. Ele aldığı konuların daha iyi anlaşılması için İbnu's-Salâh tariflerden sonra anlatımını örneklerle desteklemektedir. İbn Hacer'in de

⁶ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 35.

⁷ a.g.e., s. 36-37.

belirttiği gibi halk bu kitaba çok önem vermiş, onun yoluna gitmeyi tercih etmiştir. Bundan dolayıdır ki, bu kitabı kaç kişinin nazma çektiği, kaç kişinin ihtisar, istidrâk ve iktisâr ettiği, kaç kişinin lehine veya aleyhine konuştuğu sayılamaz hale gelmiştir.⁸

İbnu's-Salâh'ın '*Ulûmi'l-Hadis*'i üzerine yapılan tanzîm, ihtisâr, şerh gibi çeşitli çalışmalar neticesi olarak bir kitaba dayalı geniş bir usûl literatürü meydana gelmiştir. Meselâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1277) '*Ulûmu'l-Hadis*'i ilk ihtisar eden alimlerden biridir. Bu ihtisârını *Takrîbu'l-İrşâd ilâ 'İlmi'l-İsnâd* olarak isimlendiren en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysir* adıyla ikinci kez ihtisâr etmiştir. Daha sonra en-Nevevî'nin bu eseri el-'Îrâkî (v. 806/1403), es-Sehâvî (v. 902/1496) ve es-Suyûtî (v. 911/1505) tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerden es-Suyûtî'nin *Tedribu'r-Râvî* adlı eseri en çok şöhret kazanan kitap olup defalarca basılmıştır. Bunların dışında '*Ulûmu'l-Hadis*'e yapılan önemli ihtisârlardan bir diğeri İbn Kesîr'in (v. 773/1371) *İhtisâru 'Ulûmi'l-Hadis* adlı eseridir. Bu eseri, günümüzde Ahmed Muhammed Şâkir *el-Bâ'isu'l-Hasîs* adıyla şerh etmiştir. '*Ulûmu'l-Hadis* üzerine yapılmış olan bu eserlerin tümü çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.

'*Ulûmu'l-Hadis* üzerine yapılan en meşhûr çalışmalardan biri daha İbn Hacer el-'Askalânî'nin (v. 852/1448) telif ettiği *Nuhbetu'l-Fiker* adlı eseridir. Bu eserde İbnu's-Salâh'ın '*Ulûmu'l-Hadis*'te yer verdiği konuların tertibini kendine göre tamamen değiştiren İbn Hacer, kitâbını zamanımızın ilmî anlayışına uygun olarak tanzîm etmiştir. İbn Hacer bu eserinde ara sıra İbnu's-Salâh'a itirazlarda da bulunmuştur. Müellif, bu eserini *Nuzhetu'n-Nazar* ismiyle daha sonra şerh etmiştir.

Tanıtilan bu eserlerden de anlaşıldığı gibi, hadis usûlü tarih boyunca canlılığını korumayı başarmıştır. Çalışmamızda hadis usûlünün muhteva gelişimi incelenmeye çalışılmaktadır. Çalışmada konular, müelliflerin görüşleri, ittifak ve ihtilaf ettikleri noktalara dikkat çekilerek ve genelde kronojik olarak sıralanmıştır. O kunuya eserlerinde değinmeyen alimler ise konunun sonuna doğru zikredilmiştir. Bu yöntemle çalışma boyunca riayet edilmeye çalışılmıştır.

⁸ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 37.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN FARKLI AÇILARDAN TAKSİMİ

I- HADİSLERİN SİHHATİNE GÖRE TAKSİMİ

Hadislerin müdafaası ile uğraşan ve hadisleri her açıdan inceleyen muhaddisler, uydurma hadislerin ortaya çıkmasından itibaren, *sahih* hadisi, *zayıfından* veya *uydurma* olanından ayırt etmek amacıyla azami derecede gayret göstermişlerdir. Hadis usulü eserlerinde, hatta doğrudan bu alana yönelik olmasa da, usul ile ilgili bilgiler içeren çeşitli çalışmalarda, hadislerin korunması için gösterilen titizliğe delalet eden pek çok rivayet vardır. Muhaddislerin bu titizliğine delalet eden en bariz göstergelerden biri de sened uygulamasıdır⁹. Mesela hadisler belli bir döneme kadar *sahih* ve *zayıf/sakim* veya *makbul* ve *merdûd* şeklinde de, nispeten daha basit bir taksime tabi tutulmuştur.

A- Sahih Hadis

ح، ح، ح kökünden türeyen *sahih* kelimesi sıfat-ı müşebbehedir ve sözlükte “sihhatli ve sağlam” manalarına gelmektedir.¹⁰ İstilah olarak ise *sahih*, “Adalet ve zabt şartlarına sahip ravilerin, Rasûlullah’a (s.a.v.) kadar uzanan *muttasıl* bir isnadla naklettikleri *şaz* ve *muallel* olmayan hadistir”.¹¹

Sahih terimini kullanmasa da bir hadisin makbul ve hüccet olabilmesi için taşınması gereken şartlardan bahseden ilk alim İmam eş-Şâfî (v. 204/819)’dir.¹² *er-Risâle* adlı eserinde o, söz konusu şartları şöyle açıklıyor:

“Dininde güvenilir, sözünde sıdk sahibi; ne rivayet ettiğini bilen; hadisin manasını değiştiren lafızları bilip manayı değiştirmemek için hadisi işittiği gibi harfi harfine

⁹ er-Râmehurmuzî, el-Hasen b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisu l-Fâsil Beyne r-Râvi ve l-Vâ'i*, thk. Muhammed ‘Accâc el-Hatîb, 3. bs., Dâru l-Fikr, Beyrût, ts., s. 209; el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Kitâbu l-Kifâye fi ‘İlmi r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Suverkî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Mektebetu l-‘İlmiyye, Medine, ts., s. 122.

¹⁰ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrikî el-Misrî, *Lisânu l-‘Arab*, “صحح”, c. I-XVII, 2. bs., Dâru İhyâi t-Turâhi l-‘Arabî, Beyrût, 1997, c. VII, s. 387.

¹¹ “الحديث الصحيح: فهو الحديث المسند الذي يتصل إسناده بنقل العدل الضابط عن العدل الضابط إلى منتهاه، ولا كون شاذًا ولا معللاً” (Bkz.: İbnu s-Salâh, Ebû ‘Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrazûrî, *Ulûmu l-Hadîs*, thk. İsmâîl Zurmân, Muessesetu r-Risâle, Beyrût, 2008, s. 15).

¹² Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 158.

rivayet eden; hafizasından rivayet ederse hafiz, kitabından rivayet ederse onu iyi kavramış olan; hadisi rivayet ederken başkalarıyla birleşmişse, onların hadisine muvafık; ayrıca mudellis olmayan, güvenilir (sika) ravilerin Rasûlullah'tan (s.a.v.) rivayet ettiklerine muhalefet etmeyen bir ravinin haberi hüccettir".¹³

Hadis usulünde müstakil eser verdiği kabul edilen ilk alim olan er-Râmehurmuzî (v. 360/970) de, *el-Muhaddisu'l-Fâsil* adlı kitabında *sahih* hadis terimine yer vermemiştir. Ancak eserinde "İlim Kimden Alınır?" adını taşıyan bölümde, kendilerinden hadis alınması için ravilerde bulunması gereken özelliklerin sayıldığı bazı rivayetler nakletmiştir. Bunlar arasında, yukarıda görüşünü naklettiğimiz İmam eş-Şâfiî'ye ilaveten İmam Mâlik (v. 179/795) ve Abdurrahman b. Mehdî gibi pek çok alim vardır. İmam Mâlik, kendilerinden ilim alınamayacak insanları dört kategoriye ayırıp onlar dışında herkesten rivayette bulunulmasının mümkün olabileceğine işaret etmiştir. İmam Mâlik'e göre kendilerinden ilim alınmaması gereken kişiler şunlardır:

"Heva sahibi olup, insanları buna davet eden; sefih olup sefaheti insanlar arasında bilinen; Rasûlullah (s.a.v.) adına yalan söylemese de, günlük hayatında yalan söyleyen; ve kendisinde fazilet, salih kul, ibadetine önem verme gibi sıfatları toplamakla birlikte, ne rivayet ettiğini bilmeyen kimse".¹⁴

Başka bir rivayette de Abdullah b. 'Avn şöyle diyor: "Hadisi, sadece hadis ilmiyle uğraştığı bilinen kimselerden alırız".¹⁵

Görüldüğü üzere, bir hadisin *makbul/sahih* olabilmesi için aranan şartlar, çeşitli dönemlerde farklı ilim adamları tarafından değişik lafızlarla ortaya konya da bunlar muhteva itibariyle aslında aynı hususlara işaret etmektedir. Konuya girerken verilen ve genel kabul görmüş olan *sahih* hadis tarifinde dile getirilen şartlar da, zikri geçen alimlerin vurguladığı noktaların veciz bir ifadesinden ibarettir.

¹³ eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kutubi'-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 369-371.

¹⁴ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 403.

¹⁵ a.g.e., s. 405.

el-Hâkim en-Neysâburî'nin (v. 405/1014) ise “*Ma‘rifetu ‘Ulûmi’l-Hadîs*” adlı eserinde *sahih* hadis terimini kullanıp tarifini de yaptığı görülmektedir. el-Hâkim, *sahih* hadis tarifini şöyle ifade etmiştir:

“*Mechul olmayan bir sahabinin, ondan da iki adil tabiinın naklettiği, günümüze kadar hadis ulemasının kabul edip rivayet ede geldikleri hadistir ki bu durum (başkası tarafından yapılmış) bir şehadete şahitlik etmek gibidir*”.¹⁶

Ancak el-Hâkim'in de vurguladığı gibi seneddeki sağlamlık hadisin sıhhatine hükmedilebilmesi için yeterli değildir. el-Hâkim'e göre bir hadisin senedinde herhangi bir illet olmasa da, metnindeki bir problem, onun sıhhatine hükmedilmesine engel teşkil edebilmektedir.¹⁷ Yaptığı *sahih* hadis tarifindeyse dikkat çeken husus hadisin kabulünü, şahadet ile irtibatlandırmış olmasıdır.

Mutekaddimun döneminin son temsilcisi sayılan el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) ise *el-Kifâye fi ‘İlmi’r-Rivâye* adlı eserinde *sahih* hadis hakkında doğrudan bir başlık açmamış ve tarif yapmamıştır. Bununla birlikte, kitabın muhtelif yerlerinde, haberlerin kabulü ve reddi ile ilgili bilgileri ihtiva eden birkaç başlık mevcuttur. Mesela “Mutassıl Senedle Gelip, Kabulü ve Kendisiyle Ameli Gerektiren Haberlerin Bilgisi” başlığı altında Muhammed b. Yahya'nın “sadece, içinde mechul veya mecruh ravilerin bulunmadığı ve munkatı' olmayan hadisler delil olabilir” dediğini rivayet etmiştir.¹⁸ Kitabının başka bir yerinde “Tafsilata Girmeden, İcmalen, Rivayetinin Kabulü Gerekli Olup Hadisi Hüccet Telakki Edilen Kimsenin Özellikleri” başlığı altında yer verdiği “Rasûlullah'tan (s.a.v.) rivayet edildiği sabit ve hüccet olması gereken hadis hangisidir?” şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir: “Bu hadis, Rasûlullah'tan (s.a.v.) geldiği sabit, sened bakımından *munkatı'* olmayan, *muttasıl* ve ravileri meşhur olan hadistir” der ve sözlerine devamla şu tespiti yapar: “Böyle bir hadisi bize rivayet eden

¹⁶ İlgili örnekleri görmek için bkz: el-Hâkim en-Neysâburî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma‘rifetu ‘Ulûmi’l-Hadîs ve Kemmiyeti Ecnâsîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 106.

¹⁷ a.y.

¹⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Kitâbu’l-Kifâye fi ‘İlmi’r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Suverkî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Mektebetu’l-‘İlmiyye, Medine, ts., s. 23.

kişi de güvenilir olup rivayet ettiğini kavramışsa, o zaman bizim bu hadisi kabul etmemiz lazımdır”.¹⁹

Verdiği bilgilerden anlaşıldığı gibi, el-Bağdâdî'nin doğrudan *sahih* hadisin tarifini yapmamakla birlikte, meşhur tarifte yer alan özelliklere dolaylı olarak değindiği görülmektedir.

Daha sonra, Endülüslü meşhur hadis alimi olan el-Kâdî 'ÿyâd (v. 449/1102), hadis usulüne dair kaleme aldığı “*el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usuli'r-Rivaye ve Takyîdi's-Semâ'*” adlı eserinde hadisin taksimiyle alakalı konulara hiç değinmemiştir. Dolayısıyla, görülen odur ki müellif eserinde, hadisin kendisiyle değil genel olarak, rivayet kural ve kaideleri ile ilgilenmiştir. el-Kâdî 'ÿyâd'ın kitabında yer verdiği konular genelde, hadis ilminin önemi ve onunla uğraşmanın fazileti, hadisçinin niyeti, hadis rivayet yolları ve hadis kitaptan rivayet edildiği takdirde dikkat edilmesi gereken husus ile ilgili kurallar ve buna benzer başlıklardan oluşmaktadır.

Hadis usulü ilminde otorite kabul edilen İbnu's-Salâh'ın (v. 643/1245) dönemine gelindiğinde, onun *Mukaddimetu'bnî's-Salâh* diye şöhret kazanan ‘*Ulûmu'l-Hadîs* adlı eserinde *sahih* hadis konusuna geniş bir yer ayırdığı görülür. Konuya girerken verdiğimiz *sahih* hadis tarifi de, İbnu's-Salâh'a aittir ve günümüzde dahi kabul edilmektedir. Söz konusu tarif incelendiğinde; ikisi ravi, üçü de nakledilen hadis ile ilgili olmak üzere toplam beş unsurdan meydana geldiği görülmektedir. Ravi ile ilgili olanlar; adalet ve zabt unsurlarıdır. İbnu's-Salâh, kitabının ilerleyen bölümlerinde de ifade ettiği gibi, adalet terimiyle, kişinin Müslüman, akıl ve baliğ olmasının yanında, kişiliğine zarar verecek davranış ve günahlardan uzak durmasını da kastetmektedir.²⁰ Zabıt ile kastedilen şey ise, ravinin rivayetinde dikkatli ve titiz, hıfzından veya kitabından naklettiği hadislerle son derece vakıf, mana ile rivayet yaptığı takdirde manayı değiştirecek hususlardan haberdar olmasıdır.²¹ Hadisin bizzat kendisiyle ilgili olan hususlar ise ittisâl, şâzz ve illettir. Öncelikle hadisin senedi *muttasıl* olmalıdır. İttisâl “senedin sonuna kadar her bir ravinin hadisi, bir sonrakinden işitmiş olmasıdır”.

¹⁹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 27.

²⁰ İbnu's-Salâh, ‘*Ulûmu'l-Hadîs*, s. 68.

²¹ Bkz.: İbnu's-Salâh, ‘*Ulûmu'l-Hadîs*, s. 68.

Yine, hadis *şâzz* da olmamalıdır. Hadisin *şâzz* olması, onun güvenilir bir ravi tarafından, kendisinden daha güvenilir olan birine muhalefet edecek şekilde rivayet edilmesi demektir.²² Hadis *muallal* de olmamalıdır. İlet, zahiren herhangi bir kusurdan salim görünen hadiste, sıhhatine zarar verecek bir problemin ortaya çıkmasıdır.²³

Tarifte zikredilen hususlardan da anlaşıldığı gibi, bir hadis meçhul veya adil olmayan, hatası ve gafleti çok raviler tarafından nakledilirse, *sahih* hükmünü alamamaktadır. Aynı şekilde, senedi *muttasıl* olmayan, daha güvenilir ravilerin rivayetlerine muhalif düşen ve kendisinde sıhhati zedeleyen herhangi bir illetin bulunduğu hadis de, tarifin kapsamı dışında kalarak, *sahih* olmaktan çıkmıştır.

Sahih hadis konusuna *Nuzhetu'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker* adlı eserin müellifi İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448) de değinmiş, konuları işleyiş tarzı ve değindiği muhteva, İbnu's-Salâh ile birçok hususta benzerlik teşkil etmektedir. Müellif, eserinde, İbnu's-Salâh'ın da yaptığı gibi konuya başlarken tarife yer vermektedir. Tarifinde geçen ifadeler, birebir aynı olmasa da İbnu's-Salâh'ın zikrettiği hususların beşine de işaret eder.²⁴ Aynı şekilde İbn Hacer, İbnu's-Salâh gibi, tarifte geçen hususları tek tek açıklar.²⁵ Ancak İbn Hacer, *sahih* hadisi, “*sahih li zâtihi*” ve “*sahih li ğayrihi*” şeklinde ikiye ayırarak hem İbnu's-Salâh hem de diğer seleflerinde görülmeyen bir yenilik getirir. İbn Hacer'e göre tarifteki beş şartı en üst derecede kendisinde toplayan hadise *sahih li zâtihi* denir.²⁶ Eğer bazı kusurlar sebebiyle bu beş şartı kendisinde toplayamaz fakat isnadının çokluğu gibi, mevcut kusuru giderecek başka hususiyetlere sahipse, yine *sahih* mertebesinde, ancak bu dereceyi dışarıdan desteklerle yakaladığı için *sahih li ğayrihi* adını alır.²⁷

²² Bkz.: a.g.e., s. 50-51.

²³ Bkz.: a.g.e., s. 59.

²⁴ “خير الأحاد بنقل عدل تام الضبط، متصل السند، غير معطل ولا شاذ، هو الصحيح لذاته” (Bkz.: İbn Hacer el-‘Askalânî, Ahmed b. Alî, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. ‘İzzuddin Dullî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2009, s. 57).

²⁵ a.g.e., s. 58-59.

²⁶ a.g.e., s. 57-58.

²⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 69.

Görüldüğü üzere İbnu's-Salâh'tan sonra gelen hadis alimleri, onun tarifine sadık kalmışlardır. Günümüzde de itibar edilen ve şöhret kazanan tarif de, İbnu's-Salâh'a aittir.²⁸

B- Hasen Hadis

ن، س، ح kökünden türeyen *hasen* kelimesi sıfat-ı müşebbehedir ve sözlükte “güzel ve hoş” manalarına gelmektedir.²⁹ İstilahta ise *hasen*, “Şâzz ve illetten sâlim olarak, âdil, fakat zabtı mükemmel olmayan râvîler tarafından *muttasıl* bir senedle rivayet edilen hadistir”.³⁰

Hasen sözcüğü H. II. asırda sözlük manasında kullanıldığı görülür. Daha sonra, H. III. asırda Alî b. el-Medîni (v. 234/848), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), el-Buhârî (v. 256/870), Ebû Dâvûd (v. 275/888), İbn Ebî Hâtim (v. 327/939) ve Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî (v. 277/890) gibi alimler tarafından terim anlamında kullanılmıştır. et-Tirmizî (v. 279/892) ise *hasen* terimini en çok kullanan ve tarifini yapan ilk alim olmuştur.³¹ *Hasen* terimi et-Tirmizî'den sonra da farklı alimler tarafından tarif edilmiştir. Bununla birlikte et-Tirmizî'den sonra tarifi şöhret kazanan ikinci alim el-Hattâbî (v. 388/998) olmuştur. Tariflere geçmeden önce, şuna dikkat edilmelidir ki, İbnu's-Salâh'ın öncesinde müstakil hadis usulü eserleri olarak bilinen kaynaklarda *hasen* kelimesine ne sözcük, ne de terim olarak rastlanmaktadır. Dolayısıyla, el-Hattâbî'nin selefi sayılan er-Râmehurmuzî'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*'ında ve onun halefleri olan el-Hâkim, el-Hatîb ve el-Kâdî 'İyâd'ın eserlerinde bu terime rastlanmaz.

et-Tirmizî'nin sözünü ettiğimiz *hasen* hadis tarifi: “İsnadında kizb ile muttehem ravisi bulunmayan, şâzz olmayan ve muhtelif yollarla rivayet edilen hadis” şeklindedir.³² el-Hattâbî'nin tarifi ise şöyledir: “*Hasen* hadis, mahreci bilinen ve ravileri

²⁸ Bkz.: en-Nevevî, Muhyiddin b. Şeref, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Muhammed Usmân el-Huşt, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1985, s. 25; es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî*, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, c. I-II, Mektebetu'r-Riyâd el-Hadîse, Riyâd, ts., s. 63; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985, s. 383- 385.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “حسن”, c. III, s. 177.

³⁰ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 67-68.

³¹ Yücel, *Hadis İstilahları*, s. 159-160.

³² “أن لا يكون في إسناده من يتهم بالكذب، ولا يكون حديثاً شذواً، ويروى من غير وجه نحو ذلك.” (Bkz.: İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 24).

meşhur olan hadistir. Hadislerin çoğu bu kapsama girmekte olup alimlerin geneli tarafından kabul edilen ve fakihlerin ekseriyetinin kullandığı hadislerdir□.³³

İbnu's-Salâh'ın belirttiğine göre bu tarifler yetersizdir. Bunun sebebi, *hasen* hadisi *sahihten* farklı kılacak özelliklerin zikredilmemiş olmasıdır. Ancak İbnu's-Salâh'ın, kendisinden önce yapılan tarifleri sadece tenkid etmekle kalmayıp aynı zamanda çözüm bulmak gayretinde olduğu müşahede edilmektedir. Kendisinin de belirttiği gibi, *hasen* hadis iki kısımda incelenebilir: Birincisi, isnadındaki ravileri *mestûr* olmaktan hali bulunmayan, ehliyetleri gerçekleşmeyen kimselerin hadisleridir. Ancak bu raviler, çokça hata yapan ve kizb ile muttehem olan, dolayısıyla rivayet ettikleri, sağlam hadislere ters düşen ve fıska gerektiren özellikleri taşıyan ravilerden de değillerdir. Buna ilaveten, bu raviler tarafından rivayet edilen hadis metni, bir veya birçok yönden benzerlerinin rivayet edilmesiyle birlikte *maruf* hale gelip *şâzz* ve *munker* olmaktan çıkar. et-Tirmizî'nin tarifi de bu kısma delalet etmektedir. İkinci kısmı ise, sıdk ve emanet ile meşhur olup ancak hıfz ve itkanları, *sahih* hadis ricalinkine göre daha zayıf olan, bununla birlikte teferrüd etmeleri sebebiyle hadisi *munker* sayılan kimselere göre, daha üstün derecelere sahip ravilerin *şâzz*, *munker* ve *illetten* uzak olarak rivayet ettikleri hadisler teşkil etmektedir. Bu da, el-Hattâbî'nin tarifinde işaret edilen kısma denk gelmektedir.³⁴

İbn Hacer ise *hasen* hadisin tarifini şöyle yapmıştır: “*Sahih* hadiste aranan şartların hepsinin mevcut olup ravinin sadece zaptı biraz daha zayıf olursa, bu hadis “*hasen li zâtihi*”dir”.³⁵ Bu tarife dikkatle bakılırsa, İbnu's-Salâh'ın tarifinin sadeleştirilmiş hali olduğu anlaşılır. İbn Hacer *hasen* hadisi de, *sahihte* yaptığı gibi, *hasen li zâtihi* ve *li gayrihi* olmak üzere ikiye ayırır. İbn Hacer'e göre bir hadis, *mestûrda*³⁶ da olduğu gibi, dış etkenlerden dolayı *hasen* derecesine ulaşmışsa, ona *hasen*

³³ (Bkz.: "الحسن ما عرف مخرجه واشتهر رجاله. وعليه مدار أكثر الحديث، وهو الذي يقبله أكثر العلماء، ويستعمله عامة الفقهاء." el-Hattâbî, Ebû Suleyman Hamed b. Muhammed el-Hattâbî el-Bustî, *Me'âlimu's-Sunen*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, c. I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, c. I, s. 6; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 24.

³⁴ Bkz: İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 24-25.

³⁵ (Bkz: İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 67). "إن خف الصبط مع بقية الشروط المتقدمة في حد الصحيح، فهو الحسن لذاته".

³⁶ *Mestûr* Hadis: “Ravileri hakkında ne cerh ne de tadil yönünden haberler nakledilmeyen ya da nakledilmiş olmakla beraber aralarında tercih yapılamayan hadistir”. (es-Sehâvî, Şemsuddîn

li gayrihi denir.³⁷ Müellife göre *hasen* hadis ihticac açısından *sahih* hadisle aynı değerdedir.³⁸

Tariflerini bu şekilde veren İbnu's-Salâh ve İbn Hacer daha sonra et-Tirmizî'ye hass olan "müşterek lafızlar" konusuna temas etmiş, bu terimlerin ne anlama geldiğini açıklamaya çalışmışlardır.³⁹

C- Zayıf Hadis

ف، ع، ض kökünden türeyen *zayıf* kelimesi sıfat-ı müşebbehedir ve sözlükte "güçsüz, güçlü olmayan" manalarına gelmektedir.⁴⁰ Hadis ıstılahında ise *zayıf*, "Kendisinde *sahih* ve *hasen* hadislerin özelliklerinin toplanmadığı hadistir".⁴¹

er-Râmehurmuzî *sahih* ve *hasende* de olduğu gibi, *zayıf* hadis hakkında da herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bununla beraber müellif eserinde açtığı "Hadis kimlerden alınmalı?", "Bu Dindir, Dininizi Kimlerden Aldığınıza Dikkat Edin" gibi başlıklarda, kendilerinden hadis alınabilecek kimselerin özelliklerini sıralamaktadır.⁴² Bundan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: er-Râmehurmuzî kendilerinden hadis alınabilecek kişileri, özellikleriyle beraber zikrederek, bunların dışında kalanları *zayıf* ravi ve dolayısıyla hadisleri kabul edilmeyecek kimseler olarak algılamıştır. Benzer bir durum el-Bağdâdî'de de görülmektedir. Eserinde *zayıf* hadise doğrudan yer vermeyen müellif, er-Râmehurmuzî gibi kendilerinden hadis alınmayacak kimseleri, özellikleriyle beraber zikrederek bu hususa işaret etmiştir. Mesela "Rivayetlerinin Önemli Bir Bölümü Şâzz, Munker ve Garib Hadislerden Oluşan Kimsenin Haberlerini Rivayet Etmekten Sakınmak", "Galatı ve Vehmi Fazla Olan Kimsenin Rivayetleriyle İhticac Etmemek"

Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Mugîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadis*, c. I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lubnan, 1403 h., c. I, s. 325).

³⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 68.

³⁸ a.y.

³⁹ Bkz.: İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 26-27; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 69-71.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "ضعف", c. VIII, s. 16.

⁴¹ "كل حديث لم تجتمع فيه صفات الحديث الصحيح ولا صفات الحديث الحسن، فهو حديث ضعيف" (Bkz.: İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 30; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 467).

⁴² er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 403-416.

gibi bahisler bu yöndedir.⁴³ el-Kâdî İyâd da yukarıda zikredilen alimler gibi, *zayıf* hadis bahsine kitabında yer vermemiştir. Ancak el-Kâdî ‘İyâd’ı seleflerinden farklı kılan, onun, *sahih* ve *hasende* görüldüğü gibi, *zayıf* hadise de dolaylı bile olsa işaret etmemesidir.

el-Hâkim en-Neysâburî ise “*Sahih ve Sakimin Bilinmesi*” şeklinde konu başlığı açarak, “*sakim*” ifadesini kullanmak suretiyle, *zayıf* hadise eserinde yer vermiştir. Ancak bu başlık altında yerleştirilen bilgilere dikkat edildiğinde, müellifin sadece *sahih* hadisi anlattığı görülecektir.⁴⁴ Dolayısıyla el-Hâkim’in değişik bir ifadeyle de olsa, *zayıf* hadisi başlıkta kullanması onu, er-Râmehurmuzî, el-Bağdâdî ve el-Kâdî ‘İyâd’ dan farklı kılan bir husus olarak algılanabilir.

Bütün seleflerinden farklı olarak, daha önce *sahih* ve *hasen* hadislerini işlerken de görüldüğü üzere *zayıf* hadisi de eserinde tam manasıyla yer verip onu işleyen alim yine İbnu’s-Salâh olmuştur. Nitekim konunun başında aktarılan tarif de İbnu’s-Salâh’a aittir. Bunun dışında İbnu’s-Salâh *zayıf* hadisin bazı türlerinin isimlerini de zikrederek konuyu kapatmıştır.⁴⁵ Daha sonra gelen ve genelde konuları işleyiş şekli bakımından İbnu’s-Salâh’ı örnek alan İbn Hacer, bu sefer *zayıf* hadis için mustakil bölüm oluşturmamıştır. Ancak şunun göz ardı edilmemesi gerekir ki, İbn Hacer *zayıf* hadisi işlemese de, onun yerine, yine *zayıf* kategorileri oluşturan *şâzz* ve *munker* hadislerini almıştır. Böylelikle İbn Hacer, *sahih* ve *hasen* hadislerin tariflerini aktarıp hakkında açıklamalar yaparak, el-Hâkim’in de *sahih*’i anlatırken yaptığı gibi, geri kalanının *zayıf* olduğuna işaret etmiştir, denilebilir.

Bütün bu bilgilerden hareketle denilebilir ki hadislerin sıhhatine göre taksiminde ve bunların tarifinde İbnu’s-Salâh’ın önemli etkileri olmuştur.

⁴³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 140.

⁴⁴ el-Hâkim, *Ma’rifetü*, s. 106.

⁴⁵ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 30.

II- ZAYIF HADİSLER VE ÇEŞİTLERİ

Bir hadisin zayıflıkla nitelendirilmesinde rol oynayan temel hususlar, sened yapısı ve ravilerinin rivayet ehliyeti ile ilgili meselelerdir. Dolayısıyla zayıf hadisler illetin çeşidi ve kaynağına göre değişik isimler altında, kendi içinde farklı açılardan muhtelif kısımlara ayrılmaktadır. Araştırmada görüşlerine başvurduğumuz alimlerden kimisi, bu hadis çeşitlerinden her biri için ayrı başlık açmıştır. Kimisi ise bir kısma atıfta bulunur. Bazı usulcüler ise bunlardan hiç bahsetmez. Mesela, el-Hâkim en-Neysâburî, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer bu hadis türlerini başlıklar açarak eserlerine almışlardır. el-Hatîb el-Bağdâdî de bazı *zayıf* hadis türlerini zikretmiş, ancak her biri için konu başlığı açmak yerine onları “Muhaddislerin Kullandıkları Bazı Terimlerin Bilinmesi” adını taşıyan bölümde toplamıştır.⁴⁶ er-Râmehurmuzî ile el-Kâdî ‘İyâd ise bu konulara değinmemektedirler. Ancak, şu kadarı var ki, söz konusu hadisleri ele alan alimler, eserlerinde bunları anlatırken belli bir disipline bağlı kalmamışlardır. Günümüzde yazılan eserlerde ise zayıf hadisler, zayıflık sebeplerine göre iki kategoriye ayrılarak incelenmektedir. Bizim çalışmamızda da günümüzün bu kabulüne uyularak bu hadis çeşitleri tek tek ele alınacaktır.

A- İsnadındaki Kopukluk Nedeniyle Zayıf Hadisler

1- Muallak Hadis

ق، ل، ع kökünden türeyen *muallak* kelimesi, *ta'lik* masdarından ism-i mef'ûl olup sözlükte “askıda bırakmak, kapıyı kapatmak, bir şeyi dayanaksız bırakmak” manalarına gelmektedir.⁴⁷ İstilahta ise *muallak*, “isnadının başından bir veya peş peşe birden fazla

⁴⁶ el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, s. 21.

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “علق”, c. IX, s. 356.

ravisi düşürülerek daha yukarılardaki bir raviden nakledilen hadistir”.⁴⁸ Senedin tamamı düşürülerek “*kâle Rasûlullah*”, veya sadece sahabenin ismini zikrederek “*kâle Ebû Hureyre*” şeklinde rivayet edilen metinlere de bazı alimler *muallak* demişlerdir. Dikkatle incelendiğinde *muallak*, bir hadis çeşidi olmaktan çok, el-Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahih*’inin özelliklerinden görülmektedir. Bu sebepten dolayı olmalıdır ki *muallak*, ancak İbn Hacer tarafından bir hadis çeşidi olarak sayılmıştır. Onun dışında İbnu’s-Salâh *ta’lik* kelimesini kullanır, ancak hadis çeşidi olarak değil, el-Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahih*’inin özelliklerini sayarken bunu dile getirir.⁴⁹ İbnu’s-Salâh’ın *muallak* hadisi incelemek üzere konu başlığı açmaması, onun bu terimi hadis çeşidi olarak görmediğinden olsa gerektir. İbn Hacer’den sonra es-Sehâvî’nin (v. 902/1496) *et-Takrîb ve’t-Teyisîr* ile es-Suyûtî’nin (v. 911/1506) *Tedribu’r-Râvî* isimli eserlerinde ise *muallak* hadis zayıf hadislerin bir çeşidi olarak ele alınmamıştır. Ancak günümüzde yazılmış eserlerde *muallak* hadis, İbn Hacer’e uyularak zayıf hadislerin çeşitleri arasında zikredilir ve müstakil konu başlığı altında incelenir.⁵⁰

2- Mursel Hadis

س، ر، ل kökünden türeyen *mursel* kelimesi “serbest bırakmak, salıvermek, göndermek” gibi manalara gelir ve *irsal* masdarından ism-i mef’ûldür.⁵¹ İstilahta ise *mursel*, “tabîfinin sahabeyi atlayıp doğrudan Rasûlullah’a (s.a.v.) isnadla rivayet ettiği hadistir”. Genel kabul gören bu tarife göre *mursel*, senedinden sahabe ravisi düşürülen hadistir. Ancak özellikle ilk üç asır alimleri, *mursel* ifadesini “senedinde kopukluk bulunan hadis” manasında kullanmışlardır.⁵² el-Hâkim en-Neysâburî yukarıdaki tarife işaret eder ve üzerinde ihtilaf edilmediğini belirtir.⁵³ el-Bağdâdî ise *mursel* konusunda usulcülere meyledip “senedinde kopukluk olan her hadise *mursel* denilebileceğine”

⁴⁸ Bkz.: İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 87-88; Yücel, Ahmet, *Başangıştan Günümüze Hadis Usulü*, İFAN Yayınları, İstanbul, 2009, s. 321. Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 236.

⁴⁹ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 20.

⁵⁰ Bkz.: Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 236; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 66; Yücel, *Hadis Usulü*, s. 231.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “رسل”, c. V, s. 211.

⁵² Yücel, *Hadis Usulü*, s. 234.

⁵³ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 67.

işaret eder. Bununla birlikte, hemen peşinde “ancak genelde *mursel* diye tabir edilen hadis, tabiînin doğrudan Rasûlullah’tan (s.a.v.) rivayet ettiği hadistir” açıklamasında bulunur ve savunduğu görüşün herkes tarafından kabul görmeyeceğine işaret eder.⁵⁴ Daha sonra İbnu’s-Salâh *mursel* hadisin tarifini “üzerinde ihtilaf yoktur” kaydıyla şöyle verir: “Üzerinde ihtilaf edilmeyen *mursel* hadis, ‘Ubeydullah b. Adiy, Saîd b. el-Museyyeb gibi büyük tabiîlerin “*kâle Rasûlullah (s.a.v.)*” diyerek doğrudan O’ndan rivayet ettikleri haberlerdir”. Tarifin hemen peşinde İbnu’s-Salâh yaşına bakmaksızın, herhangi bir tabiînin sahabe raviyi atlayıp doğrudan Rasûlullah’tan (s.a.v.) naklettikleri hadislerin *mursel* şeklinde adlandırıldığını da ifade etmiştir. İbn Hacer de “senedinin sonunda, tabiînden sonraki ravisi düşürülen hadis” diyerek tabiîler arasında fark görmediğine işaret eder.⁵⁵

Seleflerinden farklı olarak hem İbnu’s-Salâh hem de İbn Hacer *el-murselu’l-hafiy* kavramını kullanıp konu başlığı açmışlardır. Ancak her ikisinin tarifi farklılık arz etmektedir. Zira, İbn Hacer’e göre *el-murselu’l-hafiy* “bir ravinin muasırı olan, fakat aralarında mulakatın bulunduğu bilinmeyen birinden rivayet ettiği hadistir”.⁵⁶ İbnu’s-Salâh ise bu terimi “bir ravinin kendisinden hiç hadis işitmediği, veya aralarında mulakatın vaki olmadığı bilinen bir şeyhten rivayet ettiği hadistir”⁵⁷ şeklinde tarif etmiştir.

Cumhura göre *mursel* hadis, başka yollardan *muttasıl* olarak gelmediği sürece, kendisiyle amel edilmeyen zayıf hadisler kategorisindedir. Sahabenin murselleri ise cumhura göre makbuldür, hatta bazılarına göre bu tür hadislere *mursel* denmesi bile doğru değildir.⁵⁸

3- Mu‘dal Hadis

⁵⁴ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.

⁵⁵ İbn Hacer’in bu konudaki diğer değerlendirmeleri için bkz.: İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 89.

⁵⁶ a.g.e., s. 93.

⁵⁷ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 172.

⁵⁸ Mursel hadisin hükmü ve bu konudaki çeşitli ihtilaf ile görüşleri görmek için bkz: el-Hâkim, *Ma‘rife*, s. 67; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 384-391; İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s.38; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 89-90.

ل، ض، ع kökünden türeyen *mu'dal* kelimesi *i'dâl* masdarından ism-i mef'ûl olup sözlükte “bir işin karışık, çetin ve zor olması” manasına gelmektedir.⁵⁹ İstilahta ise *mu'dal*, “isnadında birbirini takip eden iki veya daha fazla ravisi düşen hadistir”. Bu tarife göre senedinde peş peşe iki ve daha fazla ravisi düşen hadisin *mu'dal* sayılması gerekir. Ancak bu durumda, daha önce bahsi geçen *muallak* ve aşağıda anlatılacak olan *munkatı'* hadislerle karışma ihtimali her zaman mevcuttur. Dolayısıyla *muallak* hadiste ravilerin senedin musannif tarafından düşmesi gerekirken, *mu'dal* hadiste Rasûlullah (s.a.v.) tarafından veyahut ortasında bir yerden düşmüş olması lazımdır. *Munkatı'*daysa, aşağıda geleceği üzere, düşen raviler, peş peşe gelmeyecek ve yine *murselden* farklı olarak da tabîden sonraki ravilerden olacaktır.

el-Hâkim (v. 405/1014), el-Bağdâdî (v. 463/1071), İbnu's-Salâh (v. 643/1245) ve İbn Hacer (v. 852/1448) gibi hadisçilerin hepsi de *mu'dal* hadise eserlerinde değinmişlerdir ve tarif itibariyle aralarında önemli farklılıklar görülmemektedir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, el-Bağdâdî *mursel* hadiste de olduğu gibi, burada da usulcülerin görüşünü benimsemektedir.⁶⁰

Başka tariklerden *inkita'*ı giderilmedikçe hadislerin bu çeşidi de *zayıf* ve dolayısıyla kendisiyle amel edilmeyen hadisler grubuna katılmaktadır.

4- Munkatı' Hadis

ع، ط، ق kökünden türeyen *munkatı'* kelimesi infîâl babından ism-i fâil olup sözlükte “kesilmiş, koparılmış” manalarına gelmektedir.⁶¹ İstilahta ise *munkatı'*, “birbirini takiben olmamak şartıyla, tabîden sonraki ravilerinden biri veya birkaçı senedinden düşmüş hadistir”. Günümüzde genel kabul gören bu tarife bakıldığında, *munkatı'* hadisin *mursel* ve *mu'dalden* bariz bir şekilde ayrıldığı görülür. Fakat şunun gözden kaçmaması lazımdır ki, klasik alimlerin hepsi de tarifi aynı şekilde

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “عضل”, c. VIII, s. 259.

⁶⁰ Yukarıda zikredilen alimlerin *mu'dal* hadis hakkındaki görüşlerinin ayrıntılarını görmek için bkz.: el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 80; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21; İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadis*, s. 41-47; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 90.

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “قطع”, c. XI, s. 220.

yapmamaktadırlar. Mesela *munkatı*‘ hadisten söz eden el-Hâkim, el-Hatîb el-Bağdâdî, İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer gibi alimlerin bu hadis hakkındaki tarifleri arasında, farklılıklar görülmektedir. Örneğin, el-Hâkim’e göre *munkatı*‘ hadis, *mursel*den farklı olmasının yanı sıra, senedinde ismen zikredilen, ancak kim olduğu bilinmeyen; ismiyle değil de, ‘*an şeyhin*, ‘*an ravin* gibi muhem şekilde tarif edilen; senedinde iki ravi arasındaki birinin düşmesiyle kopukluk meydana gelmiş olan hadis şeklinde üç gruba ayrılmaktadır.⁶² Daha sonra el-Bağdâdî ve İbnu’s-Salâh, *mursel* ile *munkatı*‘ terimleriyle genelde ayrı ayrı şeylerin kastedildiğini söylemekle birlikte, fukaha ve diğer bazı alimler tarafından ittisâlin vukû bulmadığı gerçeğinden hareketle söz konusu istilahlara bu yönüyle birbirinin müradifi olarak görüldüğüne işaret etmişlerdir.⁶³ İbn Hacer ise *mu‘dal* hadiste düşen raviler birbirini takip ederlerken, *munkatı*‘da peş peşe olmama şartının koşulduğunu ifade ederek, bu iki terimi birbirinden ayırmıştır. Ancak *murseli munkatı*‘dan ayırıp ayırmadığını kestirebilmek için kitabında herhangi bir ipucu bulmuş değiliz.⁶⁴

Kanatimizce, hadisin senedindeki kopukluğu anlatmak bakımından hem *irsal* hem de *inkita*‘ ifadesi kullanılabilir. Ancak seneddeki kopukluğun yerini ve çeşidini belirtmek üzere, cumhûr-i ulemânın yaptığı gibi ayrı lafızlar kullanmak daha doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir. Nitekim günümüzde halen kabul gören anlayış da budur.⁶⁵

5- Mudelles Hadis

Sözlükte “hile yapmak, göz boyamak” manalarına gelen ve س، ل، د kökünden türeyen *mudelles* kelimesi tef’îl babından ism-i mef’ûldür.⁶⁶ İstilahta ise *mudelles*, “bir ravinin kendisiyle mulakatı olmadığı veya olmuşsa bile, hadis almadığı bir raviden, almış olduğu zannını uyandıracak şekilde rivayet ettiği hadistir”. el-Hâkim *mudelles* hadisi “bir kitaba alınanlar içinde, işitilmiş olanı, işitilmemişinden temyiz edilmemiş

⁶² el-Hâkim, *Ma‘rife*, s. 70.

⁶³ Bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21; İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 39.

⁶⁴ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 90.

⁶⁵ Bkz.: Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 75-78; Yücel, *Hadis Usulü*, s. 232.

⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “دلس”, c. IV, s. 387.

hadislerdir”⁶⁷ şeklinde ifade etmiş, peşinde de kendisine göre *tedlisin* altı gruba ayırdığını söylemiştir. Eserinde *tedlisin* altı çeşidini şöyle sıralar: Kendisinden daha sika, daha alt derecede veya kendisi kadar güvenilir olmakla birlikte haberinin kabul göreceği kadar güvenilir sayılmayan birinden *tedlis* yapan; ilk başta ‘*an fulân* diyerek *tedlis* yapıp sorulduğunda da bunu açıklayan; mechul kimselerden rivayette bulunan; kendilerinden hadis aldıkları mecruh kimselerin isim veya künyelerini değiştiren; çokça rivayette buldukları için o kimselerden işitmediklerini de işitmiş gibi rivayet eden; görüşme imkanı kesin olarak bulunmayan kimselerden “*kâle*” diyerek rivayet edip *tedlis* yapanlar.⁶⁸ el-Bağdâdî konuya, muhaddislerin *tedlîs* ve mudellisleri sert bir şekilde kınadıklarını belirtmekle başlamıştır. Devamında da muhaddislerin bu konu hakkında kullandıkları ifaderi taşıyan çok sayıda rivayet sıralamaktadır.⁶⁹ Ardından ısrarla *murselden* farkına dikkat çekerek *mudelles* hadisi açıklar. Ona göre de *tedlis* “rivayet eden kişinin, rivayet ettiği kimseden işitmemiş olduğu halde, işitmiş vehmini uyandıracak şekilde nakletmesidir”.⁷⁰ Tam bu noktada da, *mursel* hadis ile bunun arasındaki farklılığa dikkat çeker:

*“Tedlis yapan kimse, hadisi rivayet ettiği kimseden işitmediği, herhangi bir şekilde anlaşılırsa, işte o zaman irsal söz konusu olur. Çünkü ravi irsâl yaparken rivayette bulunduğu kimseden bizzat işittiği veya mulâkî olmadığı halde görüştüğü zannını uyandırmıyor. Ancak mudellis ile kendisinden tedlis yaptığı ravi arasında bir şekilde kopukluk olması bakımından, söz konu iki hadis çeşidi aralarında benzerliliğin olduğu aşikardır”.*⁷¹

İbnu’s-Salâh ise konuya *tedlisin*, isnadda ve şeyhte olmak üzere iki türü bulunduğunu belirterek girmektedir. İbnu’s-Salâh’a göre *tedlîsu’l-isnad* “ravinin mulâkî olmadığı veya mulâkî olup da hadis işitmediği halde işitmiş gibi rivayet ettiği

⁶⁷ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 164.

⁶⁸ Müellifin de belirttiği gibi *tedlisin* çeşitlerini daha fazlaya çıkaranlar olmuştur. el-Hâkim’in bu konudaki görüşleri için bkz.: el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 164.

⁶⁹ Bu konuda el-Hatîb el-Bağdâdî’nin kaydetmiş olduğu bazı rivayetler şöyledir: Şu’be bir sözünde şöyle demiştir: “Hadiste *tedlîs* yapmak zinadan daha tehlikelidir. Benim için *tedlîs* yapmaktansa gökten yere düşmeyi arzularım”. Ebu Usâme ise şöyle demiştir: “Allah mudellislerin evlerini harab etsin! Onlar benim nazarında yalancından başka bir şey değillerdir”. Bu ve benzeri nakilleri görmek için, bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 355-356.

⁷⁰ a.g.e., s. 357.

⁷¹ a.y.

hadistir”.⁷² *Tedlisu’ş-şeyh* de “ravinin, kendisinden hadis aldığı şeyhinin ismini künyesini vs. tanınmasını diye kasten değiştirerek naklettiği hadistir”.⁷³

Tedlis yapanlardan hadis alınmasının hükmüne gelince, makbul görüşe göre *mudellisin* muttasıl olarak rivayet ettiği hadisler alınır, geri kalan kısmı da zayıf olarak kabul edilip terk edilir. İbnu’s-Salâh’a göre bu, daha isabetli olan görüştür.⁷⁴ İbn Hacer de *mudelles* hadise yaptığı kısa tanımın sonunda görüşü benimser.⁷⁵

B- Ravisindeki Kusur Nedeniyle Zayıf Hadisler

Ravisindeki kusurlar ve nevelerinden ortaya çıkan zayıf hadis çeşitlerini hem çokluk, hem de kapsam ve tarif olarak tam ve doyurucu bir şekilde eserlerine alan İbnu’-Salâh (v. 643/1245) ve İbn Hacer (v. 852/1448)’dir. Bu ikisinin dışındaki alimlerin kimisi hiç yer vermemiş, kimisi yer vermekle beraber bütün çeşitlerini zikretmemiş, kimisi de terim olarak kullanmamış veya kullanmış olsa da tarifini yapmamıştır. Aşağıda bu gruptaki zayıf hadis çeşitleri, bunlara değinen eserlerdeki sırasına göre incelenmeye çalışılacaktır.

1- Muallel Hadis

ل، ل، ع kökünden türeyen *muallel* kelimesi ta’liden ism-i mef’ûl olup sözlükte “iletini açığa vurmak” manasına gelmektedir.⁷⁶ İstilahta ise *muallel*, “dış görünüşü itibarıyla sahih gözükse, fakat sıhhatini ortadan kaldıran gizli bir ilete sahip olan hadistir”. el-Hâkim en-Nîsâburî ile bahsinde şöyle diyor:

⁷² İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 48.

⁷³ a.y.

⁷⁴ a.g.e., s. 49.

⁷⁵ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 92. Ayrıca *mudelles* hadis hakkında, türkçe eserlerden geniş bilgi için bkz.: Başaran, Selman - Sönmez, Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa, 1993, s. 138-142; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 83-84; es-Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 142-150; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 236-239.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “علل”, c. IX, s. 365.

“Aslında illet, zayıflığı tespit edilmiş rivayetlerde aranmaz, çünkü o zaten kabul edilmeyen rivayetler kategorisindedir. Bunun için illeti asıl itibariyle, en çok güvenilir ravilerde aramalıyız”.⁷⁷

Yine el-Hâkim’in (v. 405/1014) kitabında zikrettiği bir rivayete göre, Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198/814), hadisteki *illetin* bilinmesinin önemini anlatırken şöyle demiştir: “Benim için bir hadisteki *illeti* bulmam, yirmi tane hadis yazmamdan daha sevimlidir”.⁷⁸ Ondan sonra müellif örneklerle destekleyerek hadislerdeki bu tür illetlerin on farklı cinsini zikrederek konuyu kapatmıştır.⁷⁹

Daha sonra İbnu’s-Salâh, bu ilmin hadis ilimlerinin en önemli ve titizlik gerektirenlerinden olduğuna dikkat çektikten sonra, yukarıda zikredilen tarifin aynısını yapmakta, ardında da *iletin*, hadisin senedinde olabileceği gibi, metninde de vukû bulabileceğinin altını çizmektedir.⁸⁰ İbn Hacer ise *muallelin*, hadis meselelerin en derinlerinden, incelik gerektiren ve bu konuda ancak kendilerine Allah’ın yetenek ve kabiliyet bahşettiği seçili kimselerin söz sarf edebilecekleri bir ilim olduğunu, dolayısıyla bu ilime dair Alî b. el-Medînî (v. 234/848), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ile el-Buhârî (v. 256/870) gibi çok az kimselerin değerlendirme yaptığını belirtmekle yetinmiştir.⁸¹ Bugün kullanılan *muallel* hadis tarifinin, İbnu’s-Salâh’ın yapmış olduğu tarifin aynısı olduğunu ifade etmek gerekir.⁸²

2- Muztarib Hadis

“Vurmak, dövmek” anlamındaki ر، ب، ض kökünden iftiâl kalıbından ism-i fâil olan *muztarib*⁸³ ıstılahta, “sened veya metin itibariyle olsun, birbirine aykırı şekilde rivayet edilen haberlerden, biri diğerine tercih edilemeyen hadistir”. Diğer bir ifadeyle, bir hadis *muztarib* sayılabilmesi için, diğer hadise aykırı olacak ve aralarında herhangi

⁷⁷ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 174.

⁷⁸ a.y.

⁷⁹ Örnekler için bkz.: el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 174.

⁸⁰ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 59.

⁸¹ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 101-102.

⁸² Örnekler için bkz.: Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 238-240; es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 150-156; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 239-242.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “ضرب”, c. VIII, s. 35.

bir sebebe binaen tercih yapma imkanı doğamayacaktır. İbnu's-Salâh⁸⁴ ve İbn Hacer⁸⁵ dışında kalan alimlerin eserinde rastlanmayan bu hadis türü her iki müellife göre de zayıftır.⁸⁶ Günümüzde ise yine bu iki hadisçinin görüşleri ağırlığını korumaktadır.⁸⁷

3- Maklub Hadis

ب، ل، ق kökünden türeyen *maklûb* kelimesi ism-i mef'ûl olup sözlükte “bir şeyin altı üstüne getirilmiş, değiştirilmiş” manasına gelmektedir.⁸⁸ İstilahta ise *maklûb*, “isnadındaki ravilerin isim veya künyelerinin ya da metindeki kelime yahut ibarelerin yerleri değiştirilerek rivayet edilen hadistir”.

Maklûb hadis zayıf hadislerin bir çeşidi olarak yine İbnu's-Salâh ile İbn Hacer tarafından zikredilir. Bununla birlikte daha öncesinde er-Râmehurmuzî (v. 360/970), el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) ve el-Kâdî 'Îyâd (v. 449/1102) gibi alimlerin benzer bir meseleyi mana-lafız rivayeti bölümünde tartıştıkları görülür. Ancak şu kadarı var ki, zikredilen alimler meseleyi İbnu's-Salâh ile İbn Hacer'in yaptığı gibi, bir hadis çeşidi olarak değil, sadece kelimelerde takdim ve te'hirin caiz olup olmaması çerçevesinde ele almışlardır.⁸⁹ İbnu's-Salâh *maklub* bahsini sadece bazı örnekler vererek özetle geçmiştir.⁹⁰ İbn Hacer ise *maklub* hadis, *maklubu's-sened* ve *maklubu'l-metn* şeklinde ikiye ayırmış, her ikisi için de birer örnek zikretmek suretiyle konuyu kısa tamamlamıştır.⁹¹

⁸⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 61.

⁸⁵ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 108-109.

⁸⁶ Mudtarib hadislerden örnekler içeren ed-Dârekutnî'nin *el-İlelu'l-Vâride fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye* adlı bir eseri vardır. Eserin baskılarından biri Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi'nin tahkikiyle, on cild olarak Dâru't-Tayyibe tarafında 1985 yılında, Riyad'da yapılmıştır. Ayrıca daha sonra İbn Hacer mudtarib hadisleri konu alan *el-Mukterib fi Beyâni'l-Mudtarib* adlı bir eser meydana getirmiştir. Eser ed-Dârekutnî'nin İlelu'l-Hadis'inin bir nevi ilâvelerle derlemesidir. (Tarafımızdan eser hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır).

⁸⁷ Bkz.: Başaran - Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 177-179; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 357-358; es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 156-160; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 242-244.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “قلب”, c. XI, s. 269.

⁸⁹ Bkz.: er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 541-543; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 173-177; el-Kâdî 'Îyâd, *el-İlmâ'*, s. 174-182.

⁹⁰ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 66.

⁹¹ Bkz.: İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 106. es-Suyûtî ise *Tedribu'r-Râvi*'sinde, maklub hadis bahsinde onu ikiye ayırarak örnekler vermiştir. Birincisinde hadiste değişiklik “genelde bir ravi tarafından rivayet edildiği bilinen hadisi bir başkası, o ravi yerine bir başka raviyi koymak” suretiyle olur.

4- Musahhaf ve Muharref Hadis

ف، ح، ص kökünden türeyen ve *tashîf* masdarından ism-i mef'ûl olan *musahhaf* kelimesi sözlükte “yazımda benzer olan harfleri hatalı okumak” manasına gelmektedir.⁹² İstılahta ise *musahhaf* “sened veya metninde geçen birbirine benzeyen harfleri yanlış okuyarak rivayet edilen hadistir”.

Muharref ise ف، ح، ر kökünden türeyip *tahrîf* masdarından ism-i mef'ûldür ve sözlükte “değiştirmek” manasına gelmektedir.⁹³ İstılahta ise *muharref* “sened veya metinde, hareke ve harf dahil yazı değişikliği yapılarak rivayet edilen hadistir”.

Öncelikle şunun belirtilmesi lazımdır ki, kelimelerin yazılışındaki yanlışlıkların çeşidine göre hadisleri *musahhaf* ve *muharref* şeklinde, ayrı ayrı isimlendiren ilk alim İbn Hacer'dir. Onun dışında el-Hâkim, İbnu's-Salâh, hatta en-Nevevî (v. 676/1277) ve onun şârihi es-Suyûtî (v. 911/1506) hadislerin kelimelerinin yazılışında meydana gelen hatanın çeşidine göre ayırım yapmadan hepsine *musahhaf* demişlerdir.⁹⁴

el-Hâkim kitabında “Metinlerdeki Tashîfin Bilinmesi” ve “Senedlerdeki Tashîfin Bilinmesi” şeklinde iki ayrı başlık açmış her iki konudaki tashifleri örnekler sıralayarak zikretmiştir.⁹⁵ İbnu's-Salâh da *musahhaf* bahsinde ilgili örnekleri zikrettikten sonra, *tashîf*in değişik açılardan taksim edilebileceğini söylemiş,⁹⁶ ardından kendisinin verdiği

İkincisinde ise “senedin tamamı alınıp bir başka metne konulmak suretiyle” değişiklik meydana gelir. Bu da “uydurma” ile aynı hükümdedir. Ancak aynı zamanda imtihan maksadıyla da yapılabilir. Mesela Bağdâd ehli Buhârî'ye yaptıkları gibi. Daha geniş bilgi için bkz.: es-Suyûtî, *Tedrib*, s. 291-294.

⁹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “صف”, c. VII, s. 290.

⁹³ a.g.e., c. III, s. 127.

⁹⁴ Bkz.: el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 216-219; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 165-167; es-Suyûtî, *Tedrib*, s. 193-195.

⁹⁵ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 216 ve s. 219.

⁹⁶ İbnu's-Salâh *Ulûmu'l-Hadîs*'inde *tashîfi*, meydana geldiği yerin, nedeni ve verdiği sonucuna göre değişik açılardan taksim etmiştir. Şöyle ki, *tashîf* senedde meydana gelmişse *tashîf fi'l-isnâd*, metindeyse *teshîf fi'l-metn* diye ikiye ayrılır. Noktasız veya anlaşılmaz yazıldığı için göz yanılmasından dolayı *tashîf* olmuşsa *tahîf basar*, ravinin uzak olduğu için vb. nedenlerden dolayı iyi duyamadığından meydana gelmişse *tashîf fi's-sem* diye yine ikiye ayrılır. Son olarak da *tashîf fi'l-lafz* ve *tashîf fi'l-ma'nâ* şeklinde taksim edilmiş. Lafz değişik okunur veya yazılırsa *tashîf fi'l-lafz*, doğru okumakla beraber yanlış anlayıp farklı bir mana vererek tefsir edilirse *tashîf fi'l-ma'nâ* diye adlandırılır. (Bkz.: İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 165-167).

bazı örneklerdeki yanılmaların *tahrif/muharref* diye isimlendirilmesinin mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷ İbn Hacer ise, kelimelerin noktalamasında veya şekil değişmemek kaydıyla harfte meydana gelen hataları *tashif*, harf değişikliği vb. kelimenin yazılış şeklini değiştiren hataları da *tahrif* olarak isimlendirmiştir. Nitekim en başta zikredilen tarifler de İbn Hacer’in söz konusu görüşüne dayanır. Günümüzde de *musahhaf* ve *muharref* hadis ayrı ayrı ele alınır.⁹⁸

5- Mudrec Hadis

ج، ر، د kökünden oluşan ve “eklemek, ilave etmek” anlamına gelen *derc* kelimesinin if’âl kalıbından ism-i mef’ûlü olan⁹⁹ *mudrec* ıstılahta, “sened veya metnine aslında olmayan bir şey ilave edilen hadistir”. Müstakil bir başlık açmak suretiyle *mudrec* hadisi ele alan el-Hâkim, İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer’dir. Onun öncesinde el-Kâdî ‘İyâd’ın *el-İlmâ’* adlı eserinin mukaddimesinde, hadis talibinin bilmesi zorunlu olan konular içinde zikrettiği “...hafızların hadislerdeki ziyadelerini ve *mudrec* konusunu bilmesi” cümlesinde *mudrec* kelimesini kullandığı görülmektedir. *Mudrec* hadisi ele almayan el-Hatîb el-Bağdâdî ise bu kelimeyi kitabının “Aynı Senedle Gelen Hadisleri Toplayan ve Sadece Başında Sened Zikredilen Nüshanın, Bir Parçası Rivayet Edilmek İstendiğinde, Ayrılan Nüshanın (en-Nushatu’l-Mudrece) da Başına İsnadın Eklenmesinin Caiz Olduğu” adlı başlığı içinde kullanmıştır.¹⁰⁰ Ancak burada kelimenin sözlük manasında kullanıldığı görülür. Bununla birlikte el-Bağdâdî, *mudrec* hadislerle ilgili ilk eser olma vasfını taşıyan *el-Fasl li’l-Vasli’l-Mudrec fi’n-Nakl* adlı kitâbın muellifidir.¹⁰¹

Mudrec hadise müstakil bir başlık altında değinen el-Hâkim ise “Rasûlullah’ın (s.a.v.) sözlerine ilave edilen sahabe ve başkaların sözlerinin hadisten çıkarılması”

⁹⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadis*, s. 165-167.

⁹⁸ es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 211- 218; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 251-253.

⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “درج”, c. IV, s. 319.

¹⁰⁰ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 214.

¹⁰¹ Söz konusu eser sened ve metninde idran bulunan 111 rivayet ihtiva etmekte ve 1997 yılında Riyâd’da Muhammed b. Matar ez-Zehrânî tarafından yayınlanmıştır.

şeklindeki açıklamayı yaptıktan sonra bazı örnekler zikredip konuyu bitirmektedir.¹⁰² el-Hâkim'den sonra *mudrec* hadisi İbnu's-Salâh da müstakil olarak zikeder. Müellif *idrac*'ı dört gurba ayırmaktadır: Hadis rivayeti esnasında ravinin kendinden eklediği açıklamaların, dinleyenler tarafından hadistenmiş gibi algılanması; iki değişik senedle ulaşan bir metnin senedlerinin birleştirilmesi; farklı senedleri olan iki hadisin rivayetinde birinciye ikincisinden bir şeylerin eklenmesi; senesinde ihtilaf olan hadis bu yönüne değinmeden o senedle rivayet etmek. Müellif her gruba uygun örnekler naklettikten sonra, sözü edilen *idrac*ların kasten kullanılmasının caiz olmadığını söyleyerek konuyu noktalamıştır.¹⁰³ *Mudrec* hadis İbn Hacer'in de ele aldığı konulardandır. İbn Hacer de, *mudrec* hadisi *mudrecu'l-isnad* ve *mudrecu'l-metn* diye iki ana kısma ayırmaktadır. Ancak İbnu's-Salâh'tan farklı olarak müellif isnaddaki *idrac*ı, meydana gelişindeki küçük nüanslarına göre dört gruba tasnif etmektedir.¹⁰⁴

Günümüzde de *mudrec* hadis, isnadda ve metinde olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹⁰⁵

6- Şâzz Hadis

ذ، ذ، ذ kökünden gelen ve “gruptan ayrılıp kendi başına yol tutmak” anlamındaki *şezze* fiilinden ism-i fâil olan *şâzz*¹⁰⁶ ıstılahta, “bir ravinin kendisinden daha güvenilir bir raviye muhalefet ederek teferrudla rivayet ettiği hadistir”. *Şâzz* hadis bir hadis çeşidi olarak el-Hâkim, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer gibi müellifler tarafından ele alınan konulardandır. el-Hatîb el-Bağdâdî ise hadis çeşidi olarak müstakillen zikretmemiş olsa da, *şâzz* rivayetler hakkında *el-Kifâye*'de bazı bilgiler verir. Müellif “Rivayetlerinin Çoğu *Şâzz* Olan Kimsenin Hadisleriyle İhticac Etmemek” başlığında *şâzz*dan bahsederken bazı alimlerin bu kavram hakkındaki görüşlerini nakleder. Söz konusu nakillerden birisi de, İmâm eş-Şâfiî'den (v. 204/819) gelen şu sözdür: “*Şâzz*

¹⁰² el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 84.

¹⁰³ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 62-63.

¹⁰⁴ Daha teferruatlı bilgi için bkz.: İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 102-105.

¹⁰⁵ Başaran - Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 179-188; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 126-131; es-Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri*, s. 203-206; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 249-251.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “شذذ”, c. VII, s. 61.

hadis, sika birinin diğerlerinin rivayet etmedikleri bir hadisi rivayet etmesi değildir. Bilakis, sikanın diğerlerine aykırı olarak rivayet ettiği hadis, *şâzz* olur”.¹⁰⁷ el-Hatîb’in zikrettiği başlıktan anlaşıldığı gibi *şâzz* hadisler, ona göre terk edilmesi gereken haberlerdendir.

el-Hâkim’in *şâzz* tarifi ise şöyledir: “*Şâzz* bir sikanın destekleyicisi bulunmadan rivayetinde teferrud ettiği hadistir”.¹⁰⁸ *Şâzz* konusuna, aralarında İmâm eş-Şâfî ve el-Hâkim’in de bulunduğu birkaç kişinin bu konudaki görüşlerini aktararak başlayan İbnu’s-Salâh, devamında el-Hâkim’in tarifine itiraz eder. Kendisine göre el-Hâkim’in *şâzz* tarifi doğru kabul edilirse, “إنما الأعمال بالنيات” gibi, rivayetlerinde teferrud edildiği halde, ravileri güvenilir olması nedeniyle, ehl-i hadis tarafından *sahih* kabul edilen birçok hadis illetli duruma düşer. Oysa ki, genel olarak muhaddislerin mezhebi bu yönde değildir.¹⁰⁹ Konuyu noktalarken İbnu’s-Salâh şöyle der: “Merdûd olan *şâzz* iki çeşittir; muhalif olan ferd hadis ve ravisi sika ya da hafız olmayan hadis”.¹¹⁰ İbn Hacer’in *şâzz* tarifi ise şöyledir: “Makbul olan ravinin, kendisinden daha makbul birine muhalefet ederek rivayet ettiği hadistir”. Müellif hemen peşinde de tercih edilen görüşün bu olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹ Nitekim bugün de *şâzz* bu şekilde anlaşılmaktadır.¹¹²

7- Münker Hadis

ر ك، ن kökünden türeyen *münker*, if’âl babından ismi mef’ûl olup sözlükte “bilinmeyen, hoş karşılanmayan” gibi manalara gelmektedir.¹¹³ İstilahta ise *münker* “zayıf bir ravinin güvenilir ravilere muhalefetle rivayet edip bu rivayetinde teferrud ettiği hadistir”. *Münker* bir zayıf hadis çeşidi olarak sadece İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer tarafından ele alınmıştır. Onların öncesinde el-Hatîb *münker* kelimesini “hüccet

¹⁰⁷ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 141; İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 50.

¹⁰⁸ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 183.

¹⁰⁹ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 50-51.

¹¹⁰ a.g.e., s. 51.

¹¹¹ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 75.

¹¹² Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 405-408; Başaran - Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 175-176; es-Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri*, s. 164-170; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 245-247.

¹¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “نكر”, c. XIV, s. 281.

olmayan hadisler” için kullanmaktadır. Bunun, sözlük manasında bir kullanım olduğu söylenebilir.¹¹⁴ *Münker* hadis İbnu’s-Salâh ile İbn Hacer tarafından farklı tarif edilmiştir. İbnu’s-Salâh, öncelikle Ebu Bekr Ahmed b. Hârûn el-Berdî’den “*münker*, ravinin rivayetinde tek kaldığı hadistir. Öyle ki hadisin metni sadece onun rivayetiyle bilinir. Ancak ne onun rivayet ettiği şekliyle, ne de başka şekilde maruftur”¹¹⁵ şeklindeki tarifi nakleder. Bunun, bir çok hadisçi tarafından ileri sürülen tarif olduğunu söyleyen İbnu’s-Salâh daha sonra “aslında *şâzzda* da olduğu gibi meseleyi geniş düşünmek lazım” diyerek tariften tatmin olmadığını hissettirir. Ardından da *münker* hadisin, *şâzzda* da olduğu gibi ikiye ayrılması gerektiğini söyler. Birincisi, sika ravilerin rivayetlerine muhalif ferd hadistir. İkincisi de ravisi sika ve mutkın olmayan ferd hadistir.¹¹⁶

İbn Hacer ise *münker* hadisin tarifini biraz farklı yapmaktadır. Ona göre *münker* hadis, “zayıf ravinin sika olan ravilere aykırı olarak rivayet ettiği hadistir”.¹¹⁷ Bu durumda *münkere* tercih edilen hadise *maruf* denir.¹¹⁸ *Nuzhe*’nin başka bir yerindeyse İbn Hacer, hadisin *munker* sayılması için muhalefeti şart saymayanlara göre, ravisinin hatasının veya gafletinin çok olması ya da fiskının beyan edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁹

Günümüzdeki *münker* hadis anlayışının İbn Hacer’in tarifine göre şekillendiği görülmektedir.¹²⁰

8- Metrûk Hadis

ت، ر، ك kökünden türeyen, “*tereke*” fiilinden ism-i mef’ûl olan *metrûk* kelimesi sözlükte "terk edilmiş, faydası olmayan" manasına gelmektedir.¹²¹ İstilahta ise *metrûk*

¹¹⁴ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 429-432.

¹¹⁵ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 52.

¹¹⁶ a.y.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 76.

¹¹⁸ a.y.

¹¹⁹ a.g.e., s. 101.

¹²⁰ Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 287-291; Başaran - Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 146-149; es-Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri*, s. 170-173; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 244-245.

“Kizb (yalancılık) ile itham olunmuş ravilerin teferruden rivayet ettikleri hadis” manasında kullanılır. Bu tür hadisi ayrı zikredip metruk ismiyle adlandıran ilk alim İbn Hacer’dir.¹²² Tarifte geçen yalancılıkla itham, sadece Rasûlullah (s.a.v.) adına değil, günlük hayatı da kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle, bir ravinin rivayet ettiği hadislerinde yalan söylediği görülmemiş, bununla birlikte günlük hayatında, yalan konuştuğu vaki olup yalancı olarak tanınmışsa da, o zaman, onun bu hali rivayetlerine *metrûk* hükmü verilmesine neden olur. Bu husus İbn Hacer’in tasnifinde, ikinci cerh sebebini teşkil etmektedir. Günümüzde de metrûk hadis konusunda İbn Hacer’in etkisi görülmekte ve bu hadis türü mevzu’dan sonra en zayıf hadis sayılmaktadır.¹²³

Bu bölümde zikredilen zayıf hadis çeşitlerinin her biri diğerinden daha az veya daha fazla zayıf olabilmektedir. Sahih hadisin sıhhati ricalinin durumuna göre nasıl değişiklik arz ediyorsa, zayıf hadis de senedindeki ravilerin adalet ve zabtı açısından farklılık taşımaktadır. Zayıf hadisin dinde delil değeri yoktur. Ancak bununla beraber Allah’ın sıfatları, helal-haram, ibadet vb. konuların dışında kalan terğîb-terhîb, ahlak ve edeb gibi konularda bazen kullanılmasına cevaz verilmiştir. Bu ruhsata rağmen hadis ilminde titiz davranan alimler, bu konularda da zayıf hadisin kullanılmamasını tavsiye etmişlerdir.¹²⁴

9- Hadis Diye Uydurulmuş Sözler (Mevzû Hadis)

ع، ض، و، kökünden “veda‘a” fiilinden ism-i mef’ûl olan *mevdû‘* kelimesi sözlükte “bir şeyi yere bırakmak, koymak, atmak” anlamlarına gelmektedir.¹²⁵ İstılahta ise *mevdû‘* “Rasûlullah’ın (s.a.v.) söylemediği veya yapmadığı halde, kendisine nisbet ile rivayet edilen haberlerdir”.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “ترك”, c. II, s. 31.

¹²² İmâm ez-Zehebî de *el-Mûkiza fî 'İlmi Mustalahi'l-Hadis* adlı eserinde metrûk hadise benzer bir hadis çeşidi zikretmiştir. Ancak muellif metrûk lafzını değil, matrûh ifadesini kullanarak adlandırmıştır. (ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhamed b. Ahmed, *el-Mûkiza fî 'İlmi Mustalahi'l-Hadis*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye bi Haleb, Beyrut, 1405, s. 34-35).

¹²³ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 137-138; Âl-u Kuleyb, İbrâhîm b. Alî, *Muhimmâtu 'Ulûmi'l-Hadis*, 1. bs, Daru'l-Verrâk, Riyâd, 1998, s. 183.

¹²⁴ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 221; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 137-138; Başaran - Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 149-150; es-Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri*, s. 173.

¹²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “وضع”, c. XV, 325.

Rasûlullah'a (s.a.v.) iftira olarak ve O'nun adına yalan söyleyerek, kendisine nisbet edilen bu tür haberler, hadis usulü literatüründe *mevdû' hadis* tabiri ile anılır. Ancak şu bir gerçek ki, bunlara hadis demenin sebebi, sened ve metinden ibaret olup ona benzedikleri ve ayrıca uyduranlar tarafından bu niyetle uydurulmasıdır. Yoksa *mevzû'* haberi, *mevzû'* olduğu bilindikten sonra, bu durumu açıklanmadan, hadis diye rivayet edilmesi yasaktır, haramdır.

İbnu's-Salâh ve İbn Hacer, İslam tarihinin erken dönemlerinde ortaya çıkan hadislerin bu çeşidini müstakil bir konu olarak işlemektedir. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*'sinde konuya, *mevzû'* hadisin ravilerin elleriyle yaratılmış (muhtelak) olduğunu ve hadislerin en şerlisi kabul edildiğini belirterek başlamıştır. Daha sonra İbnu's-Salâh bu tür haberlerin nasıl bilineceği, bu faaliyeti yürütenlerin kim olduğu ve nasıl yaptıkları gibi hususlara değinmiştir.¹²⁶ Ondan sonra İbn Hacer de uydurma hadisi, "Ravisi Rasûlullah'a (s.a.v.) yalan atfetmekle cerh edilmiş hadistir"¹²⁷ şeklinde tarif eder. Hemen peşinden de habere verilen bu hükmün kesin değil zann-ı gâlib ile olduğunu, ancak bunu anlamak için alimlerde kuvvetli bir melekenin bulunduğunu söylemiştir. Devamında uydurma haberlerin bilinme yollarına değinir ve bu faaliyetin altında yatan sebepleri zikreder. Kendisine göre hadis uyduranlar ve uydurmalarındaki sebepler beş gategoride toplanabilir: Zındıklar, yani dini olmayanlar; zahidler gibi, cehaletlerinden dolayı yapanlar; mezheplerini destekleme çabasındaki mukallidler; devlet adamların gözüne girmek isteyenler ve çok bilgiliymiş gibi meşhur olmak amacıyla olanlar.¹²⁸ Ancak bu sebeplerin hiç biri hadis uydurmayı meşru kılamaz. Her ne kadar başta sûfiler olmak üzere bazıları fazilet konularında kullanabilir deseler de, böyle bir şey yapmanın haram olduğuna dair alimlerin büyük çoğunluğunun icmaı hasıl olmuştur. İbn Hacer de bu konuda sufilere olan itirazını şöyle dile getirmektedir: "Fazilet ve benzeri konularda uydurma hadisler kullanabilir denemez, çünkü fazilet konuları da şeriat hükümlerinin bir parçasıdır".¹²⁹

¹²⁶ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 64-65.

¹²⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 96.

¹²⁸ a.g.e., s. 99.

¹²⁹ İbn Hacer'in bu konudaki görüşlerine daha teferruatlı bir şekilde vakıf olmak için bkz.: İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 96-100. Ayrıca mevzû hadis konusunda daha geniş bilgi için bkz.: Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler, Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, 4.bs., İFAV Yayınları, İstanbul, 2002.

III- HADİSLERİN KAYNAĞINA GÖRE TAKSİMİ

Genel olarak hadis denildiğinde, akla gelen ilk şey, Rasûlullah'a (s.a.v.) atfedilen söz, fiil ve takrirlerdir. Ancak hadislerin toplandığı kaynaklarda, sadece Rasûlullah'a (s.a.v.) izafe edilen hadisler yer almamaktadır. Alimler rivayetleri kitaplarına kaydederken, Rasûlullah (s.a.v.) yanında, sahabe ve onlardan sonra gelen alimlere ait söz, fetva ve icthadlara da yer vermişlerdir. Bunun dışında Rasûlullah'ın (s.a.v.) bile bazı sözlerinin kaynağının da Allah Te'âlâ olduğu, anlaşılmaktadır. Durum böyle olunca, zamanla bu haberlere, kaynaklarını birbirinden ayırt edebilmek için farklı isimler konulmuştur.

A- Kudsî Hadis

س، د، ق kökünden gelen *kudsî* kelimesi ism-i mensûb olup “temizlik ve tenzih” manalarına gelmektedir.¹³⁰ İstilah olarak ise *kudsî* hadis “Rasûlullah'ın (s.a.v.) lafız olarak Rabb'ine izafe ile rivayet ettiği hadislerdir”.

Kudsî hadisler tedvin faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte, hadis kitaplarındaki yerlerini almışlardır. Daha sonra da birçok alim *kudsî* hadisleri içeren müstakil eserler telif etmeye başlamışlardır. Ancak bir terim olarak *kudsî* hadisin, ilk defa hicri VI. asırda Tîbî (v. 743/1343) tarafından kullanıldığı bilinmektedir.¹³¹ *Kudsî* hadis tarifini yapan daha sonraki alimler arasında Curcânî (v. 816/1414), İbn Hacer el-Heytemî (v. 973/1566), Alî el-Kârî (v. 1014/1606) gibi isimler bulunmaktadır.¹³²

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “قدس”, c. II, s. 60.

¹³¹ Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Kulliyât*, İstanbul, ts., s. 288.

¹³² Bkz.: Curcânî, Seyyid Serif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, İstanbul, ts., s. 84-85; el-Kârî, Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed, *el-Ahâdîsu'l-kudsîyyetu'l-Erba'ûniyye*, İstanbul, 1324, s. 2. Hayatî Yılmaz kudsî hadisi ele alan bir makalesinde söz konusu alimlerin ve zikredilmeyen diğer bazı alimlerinin de tariflerini inceleyerek şöyle bir tarif ortaya koymuştur: “*Kudsî hadis, vahyin geliş yollarından herhangi biriyle sınırlı olmayarak manası Hz. Peygamber'e nakledilen; Hz. Peygamber tarafından da, kendi ifade ve üslubuyla “Allah Teala şöyle buyuruyor” diye O'na nisbet etmek suretiyle rivayet edilen, Kur'an ile herhangi bir ilgisi ve i'câz vasfı bulunmayan hadistir*”. Bkz.:

Kudsî hadisin, bu isimle nitelendirilmesi, onun Allah'a aidiyet tarafını belirtmek içindir. Rasûlullah'ın (s.a.v.) sözlerinden oluşması ve Kur'an'a dahil olmaması da onun hadis tarafını oluşturmaktadır. *Kudsî* diye nitelendirilmesi, hadise sıhhat açısından hiç bir artı değer katmamakta, diğer hadisler gibi *sahih*, *hasen*, *zayıf* hatta *mevzu* olma ihtimali bulunmaktadır. Bu tür hadisler rivayet edilirken genelde قال رسول الله صلى الله عليه ... gibi ifadeler kullanılır. İçerik olarak ise daha çok Allah'ın büyüklüğü, rahmeti, ihsanı ve hükümranlığı gibi konuları muhtevirdir.¹³³

Kudsî hadis terimi ilk asırlarda ve ayrıca araştırmaya dahil edilen alimler tarafından kullanılmamasına rağmen günümüzde verilen eserlerde yer almaktadır.¹³⁴

B- Musned Hadis

د، ن، س kökünden “*esnede*” fiilinin ism-i mef'ûlü olan *musned* kelimesi sözlükte “bir yere ulaştırılmış, nisbet edilmiş şey” demektir.¹³⁵ İstilahtaysa *musned* umumiyetle “*Muttasil* senedle Rasûlullah'a dayandırılan *merfu'* hadis” şeklinde anlaşılmıştır.

Musned hadis için farklılık arz eden üç temel tarif yapılmıştır. Bunların dışında kalanlar söz konusu üç tariften birinin tekrarından ibarettir. el-Hâkim en-Neysâburî'nin yaptığı tarif şu şekildedir: “Muhaddisin, şeyhinden -yaşı dolayısıyla- işittiği açık olan hadisi rivayet etmesi ve bu durumun Rasûlullah'a (s.a.v.) varıncaya kadar sürdüğü hadistir”.¹³⁶ el-Hâkim'in bu tarifine göre, *musned* hadis Rasûlullah'a kadar varmalıdır. Başka bir ifadeyle hadisin *musned* sayılabilmesi için, onun *merfu'* olması şarttır. Bununla birlikte ileride de görüleceği üzere *merfu'* olan her hadis aynı zamanda

Yılmaz, Hayatî, “*Hadis İminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Araştırmalar*”, S.Ü.İ.F.D., sy. 1, Adapazarı, 1996., ss. 163-197, s. 170.

¹³³ Yılmaz, Hayatî, “*Hadis İminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Araştırmalar*”, S.Ü.İ.F.D., sy. 1, Adapazarı, 1996., ss. 163-197, s. 170.

¹³⁴ *Kudsî* hadis hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz: Özek, Ali, *Hadis Ricalî*, Fatih Matbaası, İstanbul, 1967, s. 14-15; Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 123; Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, 3. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 22-24; Yılmaz, Hayatî, “*Hadis İminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Araştırmalar*”, S.Ü.İ.F.D., sy. 1, Adapazarı, 1996., ss. 163-197.

¹³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “سند”, c. VI, s. 387.

¹³⁶ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 56.

musned denemez. Yine el-Hâkim'e göre *musned* hadisin senedinde *uhbirtu 'an fulân, huddistu 'an fulan, ezunnuhu merfu'an* gibi ittisâli hakkında şüphe uyandıracak ifadelerin de kullanılmaması lazımdır. el-Hâkim'e (v. 405/1014) göre bütün bu şartları kendisinde toplayan hadis *musned*dir.¹³⁷

el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *musned* hadis tarifiyse: “Senedi, ravisinden son bulunduğu yere kadar *muttasıl* olan hadis” şeklindedir.¹³⁸ Görüldüğü üzere el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) tarifi, el-Hâkim'inkinden büyük bir farklılık arz temektedir. Bu tarife göre *musned* hadisin kapsamına *mevkûf* ve *maktu'* gibi haberler de girmektedir. O halde el-Hatîb'e göre hadisin *musned* olabilmesi için yegane şart senedinin ittisâlidir. Devamında “ravinin bir üstteki raviden hadisi işitmiş olması ve bu durumun sonuna kadar devam etmesi” açıklamalarını yapan el-Bağdâdî aynı zamanda ittisâlin tarifini yapmaktadır.¹³⁹ Önem arz eden başka bir husus da müellifin, ittisâlin sabit olması için, *sema'ı* kesinleştiren ifadelerin kullanılmasını zorunlu görmemesidir. Buna göre mesela, sadece *'an'ane* ile bile senedin ittisâline hükmedilebilir.¹⁴⁰

Musned hadisinin üç temel tarifinden sonuncusu, İbn Abdilberr'e (v. 463/1071) aittir: “*Musned* hadis, *muttasıl* olsun, *munkatı'* olsun senedi Rasûlullah'a ulaşan *merfu'* hadistir”.¹⁴¹ İbn Abdilberr, tarifinden de anlaşıldığı gibi, *musned* hadisi *merfu'* ile özdeşleştirmiş, aralarında herhangi bir fark görmemiştir.¹⁴²

Musned hadis bahsine yer veren İbnu's-Salâh (v. 643/1245) bu üç tarifi de aktarmıştır. Ancak İbnu's-Salâh sadece üç tarifi aktarmakla yetinmiş, kendisinin bu tariflerden hangisini tercih ettiğini gösterecek herhangi bir ipucu vermemiştir.¹⁴³

¹³⁷ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 56; Ayrıca bkz.: Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 314.

¹³⁸ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.

¹³⁹ a.y.

¹⁴⁰ a.y.

¹⁴¹ Bkz.: İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 31; Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri 'Ulûmi'l-Hadîs li'l-Hâfîz İbn Kesîr*, 3. bs., Kahire, 1958, s. 45.

¹⁴² el-Hattâbî ise *musned* hadisi, *sahih* hadis anlamında kullanmaktadır. Ona göre hadisin *musned* olabilmesi için ittisal ve ravilerinin cerh edilmemiş olması şartlarını taşıması gerekir. Bkz.: Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 138.

¹⁴³ Bkz: İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 31

İbn Hacer (v. 852/1448) ise konuya kendi ifadelerinden bir tarif ile girmiştir. Onun tarifi şöyledir: “Zahiren muttasıl senedle, sahabinin *merfu*‘ olarak rivayet ettiği hadistir”.¹⁴⁴ Tarifini yaptıktan sonra şöyle bir açıklamada bulunur:

“‘Sahabi’ kaydını zikrederek, tabiinin *merfu* olarak rivayet ettiği mursal hadisi ve daha sonrakilerin mu‘dal veya muallak *merfu*‘ rivayetlerini tarif dışına çıkartmış bulunuyorum. ‘Zahir ittisal’ kaydıyla da kendisinde zahir inkıta‘ bulunan rivayetleri tarifin dışında bıraktım ve zahir olmamak şartıyla inkıta‘ı muhtemel olanları tarifin kapsamı içine aldım. Bununla beraber hakiki ittisale sahip rivayetler tarife yakınlığı açısından evladır”.¹⁴⁵

Yine İbn Hacer’e göre senedinde *mudellisin* ‘an‘anesi ve muasır olan ravilerin birbiriyle mulâkî olduklarının sabit olmaması gibi gizli inkıtalardan içeren hadisler *musned* olmaktan çıkmaz. Nitekim *musned* sahibi alimler de bu tür hadislere eserlerinde yer vermişlerdir. Bu hususa değindikten sonra İbn Hacer, kendi tarifinin el-Hâkim’inkine muvafık olduğunu iddia etmekte, İbn Abdilberr’in (v. 463/1071) tarifine ise katılmayarak “bunu kimse söylememiştir” demektedir.¹⁴⁶

C- Merfu‘ Hadis

ع، ف، ر kökünden gelen *merfu*‘ kelimesi ism-i mef’ûl olup “terk edilmiş, kaldırılmış şey” manalarına gelmektedir.¹⁴⁷ İstilah olarak ise *merfu*‘ hadis “Rasûlullah’a (s.a.v.) izafe edilen söz veya fiillerdir”. *Merfu*‘ terimi alimler tarafından kullanılan en eski terimlerden biridir. Buna delalet eden örneklerden bir tanesi Muhammed b. Sîrîn’in (v. 110/729), Ebu Hureyre’den naklettiği hadisler hakkında söylediği şu sözüdür: “Ebu Hureyre’den rivayet ettiğim her hadis *merfu*‘dur”.¹⁴⁸ İbn Sîrîn’in bu açıklamasından da anlaşıldığı gibi *merfu*‘ hadis terimi, H. I. asırdan itibaren kullanılmıştır. Aynı zamanda bu tür hadisler *musned* terimiyle de anılmışlardır.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 129.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 129.

¹⁴⁶ a.y.

¹⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “رفع”, c. V, s. 316.

¹⁴⁸ el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, s. 418; Yücel, *Hadis İstilahları*, s. 154.

er-Râmehurmuzî (v. 360/970) ve el-Hâkim'in eserlerinde *merfu'* hadise ayırmış herhangi bir bölüm görülmemektedir. Ancak er-Râmehurmuzî eserinde "Men Kâle Huddistu Hadîsen Rufî'a İlâ Fulân" şeklinde, "rafe'a" fiilinin geçtiği bir bab başlığı açmıştır. Fakat buradaki *murfu'* teriminin sözlük anlamında kullanılmış olma ihtimali daha kuvvetlidir.

el-Bağdâdî, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer bu terime yer veren alimlerdir. el-Hatîb el-Bağdâdî *merfu'* hadisi "sahebenin Rasûlullah'tan (s.a.v.) naklettiği söz ve fiiller" şeklinde tarif etmiştir.¹⁴⁹ el-Hatîb'in *merfu'* hadisi sadece sahabe tahsis etmesi başta İbnu's-Salâh olmak üzere sonra gelen alimlerin tariflerine nazaran farklılık arz etmektedir. İbnu's-Salâh'a göre *merfu'* hadis: "Sadece Rasûlullah'a (s.a.v.) izafe edilen haberdir".¹⁵⁰ Kendisinin de devamında belirttiği üzere bu tarif, *mevkuf* ve ona benzer haberleri kapsamın dışında bırakmakta, *muttasıl*, *munkatı'*, *mursel* vb. rivayetleri de içine almaktadır. el-Hatîb'in tarifini de zikreden İbnu's-Salâh "bu terimi, sahabeye has kılmıştır" diyerek, tabînin Rasûlullah'tan (s.a.v.) rivayet ettiği *mursel* hadislerin *merfu'* sayılamayacağını ifade etmiştir.¹⁵¹ İbnu's-Salâh ile aynı görüşte olan İbn Kesîr (v. 773/1371) de el-Hatîb'in söz konusu tarifini sahabeye mahsus addetmektedir.¹⁵² Fakat şu kadar var ki, en-Nevevî (v. 676/1277) ve İmâm es-Suyûtî (v. 911/1506), el-Hatîb el-Bağdâdî'nin "*merfu'*u sahabeye hass kıldığına" katılmamakta ve konuya başka bir açıdan yaklaşmaktadırlar. Nitekim es-Suyûtî ve onun en-Nevevî'den naklettiğine göre el-Bağdâdî, *merfu'* hadisin sahabeye özel olmasını şart koşmamış, genelde öyle vukû bulunduğu için özel olarak sahabeyi zikretmiştir. Zira genelde Rasûlullah'tan (s.a.v.) rivayette bulunanlar sahabedir.¹⁵³

İbn Hacer ise *merfu'* hadisi "sarahatan veya hükmen Rasûlullah'a (s.a.v.) kadar ulaşan söz, fiil ve takrirden ibaret lafızlardır" şeklinde tarif etmiştir.¹⁵⁴ İbnu's-Salâh ve cumhûra muvâfik olan bu tarifin sahibi İbn Hacer, devamında sarahatan olsun hükmen

¹⁴⁹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.

¹⁵⁰ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 32.

¹⁵¹ a.y.

¹⁵² Şâkir, *el-Bâ'isu'l-Hasîs*, s. 45.

¹⁵³ es-Suyûtî, *Tedrib*, s. 184.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 120.

olsun *merfu'* hadisin bütün çeşitlerini örnekleriyle zikretmiştir.¹⁵⁵ Yine kendisinin el-Hatîb'in tarifinden bahsetmemesi dikkat çeken bir husustur ve bundan ona katılmadığı sonucu çıkabilir.

D- Muttasıl Hadis

ل، و، ص kökünden gelen “*ittesale*” filinden ism-i fâil olan *muttasıl* kelimesi sözlükte “bağlı, bağlanmış, kopuk olmayan” manalarına gelmektedir.¹⁵⁶ İstilah olarak ise *muttasıl* hadis “ister *merfu'*, isterse *mevkuf* veya *maktu'* olsun isnadı *muttasıl* olan hadis ve haberler” demektir.

er-Râmehurmuzî (v. 360/970), el-Hâkim (v. 405/1014) ve el-Kâdî 'ÿyâd (v. 449/1102) birçok konuda olduğu gibi *muttasıl* hadis konusuna da doğrudan temas etmemişlerdir. *el-Kifâye*'sinde “Kabulü ve Kendisiyle Amel Edilmesi Zorunlu Olan Muttasıl Haberin Bilinmesi” başlığını açan el-Bağdâdî *muttasıl* hadis hakkında herhangi bir tarif yapmamıştır. Bununla beraber bu bölümde kendisinin naklettiği ve *muttasıl* kelimesinin geçtiği bazı örneklerden, kelimenin bugünkü terim anlamını içerdiği söylenebilir. Mesela nakillerden birini oluşturan Muhammed b. Yahyâ ez-Zihlî (v. 243/858) şöyle demektedir: “Sadece, senesinde mechul ve mecrûh kişilerin bulunması gibi kopukluğu olmayan, bilakis senedi *muttasıl* olan hadisle ihticâc edilir”.¹⁵⁷

Muttasıl hadisin tarifini yapan İbnu's-Salâh (v. 643/1245) ve İbn Hacer (v. 852/1448) arasında sadece lafız farklılığı görülmektedir. İbnu's-Salâh'ın tarifi şöyledir: “Ravilerinden her birinin bir üstündekinden işittiği senedi *muttasıl* olan hadistir”.¹⁵⁸ İbn Hacer'in tarifi de “ricalinden her birinin şeyhinden işitmesi suretiyle senedi kopukluktan salim olan hadis” şeklindedir.¹⁵⁹ İbn Hacer bu kadarıyla yetinirken, İbnu's-Salâh tariftten önce *muttasıl* hadisinin *mevsûl* diye anıldığını da belirtir. Ardından bu

¹⁵⁵ a.g.e., s. 120-125.

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “وصل”, c. XV, s. 316.

¹⁵⁷ Ancak rivayetin aslında “*muttasıl*□ diye tercüme edilen kelime yerinde “*musil*□ kelimesi kullanılmıştır. Bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 20.

¹⁵⁸ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 32.

¹⁵⁹ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 59.

isimin *merfu'* ve *mevkuf* rivayetler için kullanıldığını söylemiş ve bununla sanki *maktu*'u tarifin dışına bırakmıştır.¹⁶⁰ Ancak böyle bir sınırlandırma İbn Hacer ve başka alimlerde görülmemektedir.¹⁶¹

E- Mevkuf Hadis

ف، ق، و، ر kökünden “vekafe” fiilinin ism-i mefûlü olan *mevkuf* kelimesi sözlükte “durmak, durdurmak, ayakta durmak” manalarına gelmektedir.¹⁶² İstilah olarak ise *mevkuf* “sahabenin söz, fiil ve takrirleri hakkındaki haberler” demektir.

Mevkuf hadis bahsi el-Hâkim, el-Hatîb, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer'de görülmektedir. el-Hâkim'in tarifinde *mevkuf* “senesinde irsâl ve i'dâl olmadan sahabeye izafe edilen haberdir”.¹⁶³ Görüldüğü gibi bu tarifte el-Hâkim (v. 405/1014) haberin *mevkuf* sayılabilmesi için isnadının her türlü kopukluktan uzak olmasını şart koşmuştur. Ancak daha sonra açıklanacağı üzere bu görüş cumhûr tarafından benimsenmemiştir.

el-Hatîb el-Bağdâdî, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer *mevkuf* hadis için *muttasıl* olma şartını koşmamaktadırlar. el-Bağdâdî'nin *mevkuf* tanımı “ravinin sahabeye izafe ettiği haber” şeklindedir.¹⁶⁴ İbnu's-Salâh'ın tanımı göre de *mevkuf* hadis “Rasûlullah'a izafe edilmeyecek şekilde, sahabeden rivayet edilen söz, fiil vb. haberlerdir”. Ardından da İbnu's-Salâh “*mevkuf* hadisin senedi *muttasıl* olabileceği gibi, kopuk da olur ve senedindeki kopukluğuna göre *muttasıl* olmayan hadislerin isimlerinden biriyle adlandırılır” demektedir.¹⁶⁵ İbn Hacer de “isnadın sahabide son bulması” şeklinde bir tarif yapıp *merfu'* için geçerli olan hususların *mevkuf* hadis için de geçerli olduğunu söyleyerek el-Bağdâdî ve İbnu's-Salâh gibi senedin *muttasıl* olması ile olmaması arasında fark görmediğine işaret etmektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁰ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadis*, s. 32.

¹⁶¹ Bkz.: İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 59; Şâkir, *el-Bâ'isu'l-Hasîs*, s. 45; es-Suyûtî, *Tedrib*, s. 183; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 349.

¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “وقف”, c. XV, s. 373.

¹⁶³ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 59.

¹⁶⁴ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.

¹⁶⁵ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadis*, s. 33.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 125-126.

Fıkıhta bu tür haberlere “*kavlu’s-sahâbi*”, “*mezhebu’s-sahâbi*”, “*fetva’s-sahâbi*” ve “*hukmu’s-sahâbi*” de denilmektedir.¹⁶⁷ Fukaha ve muhaddislerden bazıları *mevkuf* hadisler için *eser* tabirini kullanmışlardır.¹⁶⁸

F- Maktu‘ Hadis

ع ط، ق kökünden gelen *maktu‘* kelimesi, “kata‘a” fiilinin ism-i mefûlü olup sözlükte “kesmek, kopmak” manasına gelmektedir.¹⁶⁹ İstilah olarak ise *maktu‘* “tabîîlerin söz ve fiillerini içeren haberler” demektir.

Maktu‘ hadisi bahis konusu yapan alimler İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer’dir. Bu iki alimin öncesinde *maktu‘* kelimesinin el-Bağdâdî’nin *el-Kifâye*’sinde de birkaç yerde geçtiği görülmektedir. Ancak *el-Kifâye*’deki *maktu‘* tabiri kelimenin sözlük manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla *el-Kifâye*’de *maktu‘* tabiriyle anlatılmak istenen şeyin, seneddeki kopukluğun/inkita‘ın olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ el-Bağdâdî’den çok daha erken dönemde, *maktu‘* tabirinin eş-Şâfîî (v. 204/819) ve et-Taberânî (v. tarafından *munkatı‘* anlamında da kullanıldığı görülür.¹⁷¹

İbnu’s-Salâh *Mukaddime*’sindeki *maktu‘* hadisin tarifini “tabîînden *mevkuf* olarak gelen söz ve fiiller” şeklinde yapmaktadır.¹⁷² İbn Hacer’in tarifi ise: “Senedi tabîîde son bulan haber *maktu‘* hadistir” tarzındadır.¹⁷³ Daha sonra ise her iki alim de *maktu‘* ve *munkatı‘* ifadelerinin bazı ilim ehli tarafından, birbirinin yerine kullanıldığını söylemektedir.¹⁷⁴ Ancak bu durumun ıstılahların yerleşmesinden önceki döneme ait olduğu düşünülebilir.¹⁷⁵

¹⁶⁷ Yücel, *Hadis Usulü*, s. 190.

¹⁶⁸ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 33; Şâkir, *el-Bâ’isu’l-Hasîs*, s. 45.

¹⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “قطع”, c. II, s. 220.

¹⁷⁰ Bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 4, 24, 374, 390. İbnu’s-Salâh ise *Mukaddime*’sinde el-Hatîb’in de *el-Câmi*’ adlı eserinde *maktu* hadisi “ravinin tabîînden *mevkuf* olarak rivayet ettiği hadis□ olarak tarif ettiğini nakletmiştir. İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 34.

¹⁷¹ es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 194.

¹⁷² İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 34.

¹⁷³ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 129.

¹⁷⁴ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 34; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 129.

¹⁷⁵ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 210.

IV- HADİSLERİN RAVİ SAYISI AÇISINDAN TAKSİMİ

Rasûlullah'ın (s.a.v.) sağlığında tek kişinin rivayet ettiği habere de itibar edilirdi. O dönemde bir kişinin getirdiği haberin kabul edilmesi için, Müslüman olması kafi sayılırdı. Bu durum, Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra da aynen devam etmiş; insanlar müslüman olan bir kişinin, tek başına getirdiği habere dayanarak, başka şahid aramaksızın, amel etmişlerdir.¹⁷⁶ Ancak daha sonra Osman'ın (r.a.) şehit edilmesiyle birlikte ortaya çıkan fitnelerden ötürü, insanlar çeşitli gruplara ayrılmış, herkes kendi fırkasını haklı çıkarma gayretine girmiştir. Bu noktada başlayan ve daha sonra derinleşerek yaygınlık kazanan ayrışma, insanların güvenilirliklerini şüpheli hale getirdi. Bunun sonucu olarak da müslümanlar kendilerine gelen rivayete ve o rivayeti nakleden kimseye, kolay kolay inanmamaya başladılar. Bilakis hem haberi nakledeni, hem haberin kendisini çeşitli açılardan araştırarak tenkide tabi tuttular. İslam toplumunda bu durum devam ederken, Müslümanlar felsefe gibi dışarıdan gelen ilimlerle de tanışmaya başladılar. Bunun bir sonucu olarak toplumda “ilmin kaynağı” konusu tartışılmaya başladı. Bazı fırkalar akıl ve tecrübe dışında bilgi kaynaklarının olamayacağını ileri sürüyorlardı.¹⁷⁷ Böylece haberi, doğru ve yalan olabilme ihtimaline binaen bilgi kaynağı kabul etmiyorlardı. Halbuki dini bilginin tek kaynağı haberdir. Haberin bilgi kaynağı olarak kabul edilmemesi nakli bilgi olmaktan çıkarılacak ve böylece Rasulûllah'tan (s.a.v.) rivayet edilen haberler dolaylı olarak inkar edilecektir.¹⁷⁸

Bu gibi tartışmalar piyasada canlılığını korurken, İslam alimleri duyular ve akıl yanında, haberin de vazgeçilmez bilgi kaynaklarından biri olduğunu savunmaya başladılar. Bu çerçevede haberler, kesin bilgi ifade eden mutevatir ve zanni bilgi içeren ahad olmak üzere ikiye ayrıldı. Ancak böyle bir tasnif daha çok kelamcı ve usulcüler tarafından kullanıldı. Hadisçiler ise, İmam eş-Şâfiî tarafından ortaya konulan “el-haberu'l-‘âmme” ve “el-haberu'l-hâssa” şeklindeki taksimi benimsediler. Bu taksim daha sonraları el-Beyhaki, İbn Hazm (v. 456/709) ve İbn Teymiyye gibi alimlerin de

¹⁷⁶ Ertürk, “Haber-i vâhid”, DİA, XIII, ss. 349-350.

¹⁷⁷ Hansu, Hüseyin, *Mütevatir Haber: Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Bilge Adamlar Yayınları, 2008, s. 196.

¹⁷⁸ Yücel, *Hadis Usulü*, s. 194-195.

kullandığı bir tasnif şeklidir.¹⁷⁹ Buna rağmen, hadisçiler her ne kadar başlangıçta kelamcı ve usulcülerin mutevatir-ahad şeklindeki taksimini kullanmamışlarsa da, muteahhirun muhaddislerin ve özellikle İbn Hacer'in bu taksimi hadis ilmüne dahil ettiği görülür.

A- Mutevatir Hadis

ر ت و، kökünden gelen mutevatir kelimesi ism-i fail olup sözlükte “arkası kesilmeden birbirini takip ederek gelmek, birbiri ardınca gelmek” manasına gelmektedir.¹⁸⁰ İstılahtaysa “her nesilde yalan üzerine anlaşması imkansız olacak şekilde çok sayıda kişi tarafından rivayet edilen haber” manasında kullanılır.

Daha önce de dile getirildiği üzere mutevatir hadis kelamcılar tarafından geliştirilip “büyük bir kalabalık tarafından rivayet edilen haber” şeklinde tarif edildiği için sened araştırmasına dahil edilmesi gereksizdir. Hicri IV. asırda ise usûl alimleri mutevatir haberi tanımlarken senedi de dikkate alıp onda muttasıl ve ravilerin adil olması şartını aramışlardır.¹⁸¹ Çok daha sonraları hicri IX. asırda mutevatir hadislerin belirlenmesinde İbn Hacer (v. 852/1448) tarafından isnadların çokluğuna dayanan yeni bir anlayış geliştirilmiştir.

İbn Hacer'den önce el-Hatîb el-Bağdadî (v. 463/1071) ve İbnu's-Salâh (v. 643/1245) mutevatirden kısa da olsa bahsetmişlerdir. el-Bağdadî'ye göre mutevatir haber “yalan üzerine ittifak etmeleri imkansız olan büyük bir grubun naklettiği haberdir”.¹⁸² İbnu's-Salah ise *Mukaddime*'sinde meşhur hadisten bahsederken şöyle demektedir:

¹⁷⁹ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 144.

¹⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “وتر”, c. XV, s. 205.

¹⁸¹ Usulcüler arasında en derli toplu mutevatir tarifi es-Serahsî'ninki olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre mutevatir, “yalan üzerine birleşmeleri ve ittifak etmeleri tasavvur olunmayan bir topluluğun, aynı özellikleri taşıyan bir topluluktan, Rasulullah'a (s.a.v.) varıncaya kadar aynı şartlarda rivayet ettikleri, başı, sonu ve ortası aynı olan haberdir□. (es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 282).

¹⁸² el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 16.

“Meşhûr hadisin bir çeşidi de fukaha ve usûlcülerin mutevatir dedikleri haberdır. el-Bağdâdî dışında, ehl-i hadis, hadisin bu çeşidini (onların kullandıkları gibi) özel manasında kullanmamaktadırlar. Ehl-i hadisten olup mutevatiri fukaha ve usûlcülerin kullandığı manada kullanan el-Bağdâdî ise bu hususta ehl-i hadise tabi olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi de ya hadisçilere uygun olmadığı için veya hadisçiler arasında böyle bir terim bulamadığındandır”.¹⁸³

İbnu’s-Salah’ın açıklamalarından da anlaşıldığı üzere kendisi mutevatir hadisle usulcülerin kastettikleri manayı kastetmemektedir. Zaten, genel olarak hadis ehlinin de bu anlayışa katılmadıkları görülür.

Mutevatir hadisi en geniş şekliyle ele alan alim ise, şüphesiz İbn Hacer’dir. Ona göre mutevatir hadis “belli bir sayı tayin etmeden, kasıtlı olsun olmasın, yalanda birleşmeleri adeta imkansız olacak şekilde büyük bir grubun rivayet ettiği haberdır”.¹⁸⁴ Daha sonra İbn Hacer hadisin mutevatir olabilmesi için şu dört şartı kendisinde bulundurması gerektiğini kaydetmektedir: Kasıtlı veya kasıtsız olarak yalana düşmeleri imkansız büyük bir topluluk tarafından nakledilmesi; herhangi bir tabakada bu sayıda azalmanın olmaması; menşeinin akli kazıyyeye dayalı olmaması; rivayet edilen haberin, dinleyen kimse için bilgi ifade etmesi.¹⁸⁵ İşte bu şartları kendisinde bulunduran hadis, mutevatir olup kesin bilgi ifade etmektedir.

İbn Hacer mutevatir hadislerin sayısı meselesine geçerken, öncelikle lafzî mutevatirin bulunmasının zorluğundan bahsederek, bu kategoriye sokulabilecek tek rivayetin “من كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار” hadisinin olduğunu söyleyen İbnu’s-Salah’a itiraz etmektedir. Böyle bir iddianın yanlış olduğunu belirten İbn Hacer, mutevatir hadislerin fazla olmamasını onların yollarının incelenmesinin zorluğundan kaynaklandığını söylemiştir. İbn Hacer’e göre İslam dünyasının her köşesinde insanların ellerinde bulundurdukları, müelliflere nisbeti kesin olan meşhur hadis kitaplarındaki hadisler incelendiğinde, rivayetlerin pek çok senede sahip ve kesin bilgi ifade eden çok sayıda sahih hadis bulunabilir. Bu durum ise söz konusu iddianın

¹⁸³ İbnu’s-Salâh, ‘Ulûmu’l-Hadîs, s. 157.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 41.

¹⁸⁵ a.g.e., s. 42.

yalanlanmasına kafidir.¹⁸⁶ Ancak İbn Hacer'in bu görüşü alimlerin çoğu tarafından kabul edilmemiş, İbnu's-Salah'ın dediği daha isabetli görülmüştür. Subhî es-Sâlih'e göre de alimlerin çoğu Kuran dışında lafzî mutevatirin bulunmadığı görüşünü benimsemişlerdir.¹⁸⁷ Ancak hicri IV. asırda mutevatir hadisin, usulcüler tarafından lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrıldığı göz önünde bulundurulursa¹⁸⁸, mutevatir hadislerin sayısı konusundaki İbn Hacer ve benzeri iddialarda bulunan es-Suyûtî (v. 911/1506) ile el-Kettânî gibi alimlerin kastettikleri şeyin manevi mutevatir olduğu söylenebilir.

İbn Hacer'den sonra kaleme alınan hadis usûlü eserlerinin hemen hepsinde mutevatir hadis usûlün bir parçası olmuştur.¹⁸⁹

B- Âhâd Hadisler

ا، ح، و kökünden gelen vâhid kelimesinin çoğulu olan âhâd, haberu'l-âhâd veya ahbâru'l-âhâd şeklinde kullanıldığında “birden fazla kimsenin rivayet ettikleri haber/haberler” manasına gelmektedir.¹⁹⁰ Başlangıçta “tek kişinin rivayet ettiği haber” manasında kullanılan haberu'l-âhâd, el-haberu'l-vâhid veya el-haberu'l-hâssa şeklindeki ifadelerin tümü, mutevatir kavramının ortaya çıkışıyla beraber “mutevatir haberin şartlarını taşımayıp onun seviyesine ulaşamayan haber” manasını kazanmaya başlamıştır. Mutevatirde de olduğu gibi, en başta kelamcı ve usulcüler tarafından kullanılan âhâd terimi İbn Hacer'le birlikte hadis usulü eserlerindeki yerini almıştır. Tevatur derecesine ulaşamayan âhad haberler, kendi içinde üçe ayrılır.

¹⁸⁶ a.g.e., s. 45.

¹⁸⁷ es-Sâlih, Subhî, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis ve Mustalahuh*, 9. bs., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1988, s. 229.

¹⁸⁸ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 198.

¹⁸⁹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 201; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 114; Başaran - Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 95-96; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 184-188.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “وحد”, c. XV, s. 230.

1- Meşhur Hadis

ر ه ر kökünden ism-i mefûl olan meşhûr kelimesi sözlükte “(insanlar arasında) tanınan, bilinen” manasına gelmektedir.¹⁹¹ İstılahtaysa meşhur “en az üç isnadla rivayet edilen, ancak tevatür derecesine ulaşamayan hadistir”. Bazı usulcüler tarifte anlatılan hadis çeşidine mustefiz demişlerdir. Çünkü “فاض الماء فيضا” cümlesinde de görüldüğü gibi, “fâda” fiili kaptan dökülen suyun yayılması manasına gelmektedir. Meşhur hadisin de yolları sonradan çoğalıp yayıldığı için bu kökten gelen mustefid ifadesiyle adlandırmışlardır. Bununla birlikte meşhur ve mustefid kelimelerini aynı manada kullananlar olduğu gibi¹⁹², onları ayıranlar da olmuştur.¹⁹³ Hanefiler ise meşhur hadisi, âhâd hadislerden ayrı, müstakil bir hadis çeşidi olarak kabul ederler. Dolayısıyla onlara göre haberler mutevatir-meşhur-âhâd şeklinde taksim edilir.¹⁹⁴

Meşhûr ifadesiyle kastedilen başka bir anlam da, hadisçiler ve diğerleri olmak üzere hadisin bütün alimler tarafından meşhur olması/bilinmesi veya sadece hadis uleması arasında bilinmesidir. Nitekim el-Hâkim ve İbnu’s-Salâh, doğrudan herhangi bir tarif vermeden meşhurun bu yöndeki kullanımına dikkat çekmişlerdir.¹⁹⁵ İbn Hacer ise, meşhur hadis “ikiden fazla tariki olan haberdir” şeklinde tanımlayıp mustefidle aynı olup olmadığını tartışmıştır.¹⁹⁶

Meşhur hadis ifadesinin çağrıştırması gereken başka bir mefhum ise, senedi olsun olmasın hadisin halk arasında yaygınlık kazanmasıdır.

¹⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “شهر”, c. V, s. 226.

¹⁹² el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 67.

¹⁹³ Güler, Zekeriya, “Müstefiz □, *DİA*, XXXII, s. 135.

¹⁹⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Apaydın, H. Yunus, “Meşhur □, *DİA*, XXIX, ss. 368-371; Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usulü eserlerinde Sunnet Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2006, s. 54-56.

¹⁹⁵ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 150; İbnu’s-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 156.

¹⁹⁶ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 46.

2- Azîz Hadis

ز، ع، ز kökünden sıfat-ı muşebbehe olan *azîz* kelimesi sözlükte “değerli, şerefli olmak, birisinin zelil iken daha sonra şerefli olması” manasına gelmektedir.¹⁹⁷ İstilahta ise farklı görüşler bulunmakla beraber iki tarifin öne çıktığı görülür. Bunlardan birincisi, “bir hadis garib iken daha sonra başka yollardan da rivayet edildiği ortaya çıkarsa azîz olur”, diğeri ise “isnadındaki ravi sayısı, senedin başından sonuna kadar ikiden aşağıya düşmeyen hadis” şeklindedir. İkinci tarif İbn Hacer tarafından dile getirilmiştir.¹⁹⁸ İbnu’s-Salâh ise garib olan bir hadisi, iki veya üç kişi rivayet ederse azîz saymış, daha fazla kişi tarafından rivayet edilmesini ise “meşhur” şeklinde değerlendirmiştir.¹⁹⁹ Ancak günümüzde İbn Hacer’in görüşü itibar kazanmıştır.²⁰⁰

3- Garîb veya Ferd Hadis

ب، ر، ع kökünden gelen garîb kelimesi sözlükte “yabancı, memleketinden uzak ve yalnız kalmış kimse” demektir.²⁰¹ İstilahtaysa *garîb* “sened veya metin yönünden tek kalmış, veya benzeri başka ravilerden rivayet edilmemiş hadis” manasındadır. Ferd kelimesi ise د، ر، ف kökünden gelmekte olup sözlükte “tek, yegane, eşi olmayan” manalarını taşımaktadır.²⁰² İstilah olarak ise *ferd*, “senedinin herhangi bir yerinde ravi sayısı bire düşmüş veya senedindeki yahut metnindeki bir özellikten dolayı başka rivayetlerden farklı olan hadis”e denilmektedir. Garîb ile ferdi ayrı anlamlarda kullanılanlar olduğu gibi, iki terimi eş anlamlı görenler de vardır. Söz konusu terimleri ayrı olarak algılayanlar, ferdi, *ferd-i mutlak*, garîbi de *ferd-i nisbî* için kullanırlar. Nitekim İbn Hacer de *Nuzhe*’sinde buna işaret etmektedir.²⁰³

Garîb ile ferdi eş anlamlı olarak düşünüldüğünde, hadisin senedindeki garabetin/teferrudun şekline göre *el-garîbu’l-mutlak/el-ferdu’l-mutlak* ve *el-garîbu’n-*

¹⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “عزز”, c. XIV, s. 185.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 46.

¹⁹⁹ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 157.

²⁰⁰ Azîz hadis konusunda daha fazla bilgi için bkz: Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 55-56; Aydın, Abdullah, “Aziz□”, *DİA*, IV, s. 331.

²⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “غرب”, c. X, s. 31.

²⁰² a.g.e., “فرد”, c. X, s. 614.

²⁰³ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 57.

nisbî/el-ferdu'n-nisbî şeklinde iki sınıfa ayrılır. Buna göre; garabet/teferrud senedin aslında (sahabe, tabiîn) kısmında meydana gelmişse hadis *garîb-i mutlak/ferd-i mutlak* olur. Eğer öyle değil de, garabet/teferrud senedin orta kısımlarında görülmüşse hadis *garîb-i nisbî/ferd-i nisbî* olur.

el-Hâkim'in garîb ve ferd hadis konularını "Garîb Hadislerin Bilinmesi" ve "Ferd Hadislerin Bilinmesi" şeklinde ayrı başlıklar altında incelemesi, bu iki terim arasında fark gördüğünü göstermektedir. Her iki bölümde yer alan örneklerle bakıldığında el-Hâkim'in şöyle bir mantıkla hareket ettiği düşünülebilir: İsnaddaki ravi sayısı herhangi bir yerinde bire düşerse veya senedde yahut metinde diğerlerinde olmayan bir özelliikle rivayet edilmişse, bu hadise *garîb* denir. Seneddeki ravilerin belli bir bölgeye mensup olması sebebiyle diğerlerine nisbetle garîb duruma düşen hadislere ise *ferd* hadis denir.²⁰⁴ Aynı şeyi daha net ifedeler kullanmak suretiyle İbnu's-Salâh da söylemektedir.²⁰⁵ *Garîb* veya *ferd* hadis bahsi açmayan er-Râmehurmuzî ve el-Bağdâdî ise *garîb* hadis terimini sözlük manasında kullanmışlardır.²⁰⁶

V- HADİSLERDE KULLANILAN DİĞER BAZI TERİMLER

A- Mahfûz ve Marûf Hadisler

"Korunmuş, hıfzedilmiş" manasını taşıyan *mahfûz*, ıstılahta "şaz hadisin mukabili olarak tercih edilen hadis" demektir.²⁰⁷ Şazz hadise karşı tercih edilip korunduğu için bu adla adlandırılmıştır.

"Bilinen, tanınan" manasındaki maruf kelimesi, ıstılahta "munker hadise mukabil tercih edilen hadis" demektir.²⁰⁸

²⁰⁴ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 153-163.

²⁰⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 157.

²⁰⁶ Garîb ve ferd hadis hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Polat, Selehattin, "Ferd", *DİA*, XII, ss. 368-369; Polat, Selehattin, "Garib", *DİA*, XIII, s. 375.

²⁰⁷ Bkz.: İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 75; et-Tehânevî, Zafer Ahmed, *Nakdu Kavâ'ide 'Ulûmi'l-Hadis*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Muessesetu Girâs, Kuveyt, 2003, s. 42.

²⁰⁸ Bkz.: İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 75s. 76; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 211.

B- Şâhid ve Mutâbî Hadisler

“Şâhid olmak” manasına gelen *şâhid* kelimesi ıstılahta, “ferd olduğu zannedilen hadisin, çeşitli araştırmalar sonucunda ortaya çıkan, mana yönünden bir benzeri” manasına gelir.²⁰⁹

Mutâbî ise “ferd olduğu zannedilen hadisin, araştırmalar sonucunda, tek kalan ravi veya daha yukarıdaki şeyhlerden birinden, bir başka ravi tarafından aynı lafızlarla rivayet edilen hadistir. Ancak *mutâbî* senedin tek kalan ravisinde değil de, onun şeyhi veya daha yukarıda görüldüğünde buna “*el-Mutâbî ‘atu’l-kâsıra*” denir.²¹⁰

C- İ’tibâr

İbn Hacer’in verdiği tarife göre itibar “Ferd olduğu düşünülen bir hadisin şâhid ve mutâbîlerinin araştırılması” işlemidir.²¹¹ Bu tariften sonra İbn Hacer (v. 852/1448), İbnu’s-Salâh’ın (v. 643/1245) konu ile ilgili yaklaşımını tenkid eder ve şunları söyler: “Onun konu başlığını “İ’tibâr, Mutâbî ve Şevâhidin Bilinmesi” şeklinde açması, i’tibarın diğer ikisinden farklı bir şey olduğunu düşündürmektedir. Halbuki i’tibâr, mutâbî ve şâhide ulaştıran yoldur”.²¹² İ’tibâr terimi sadece İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer’de görülmektedir.

D- Muhkem ve Muhtelif Hadisler

Bir hadisin herhangi bir muarızı bulunmuyorsa o muhkem hadistir. Bu hadislerin misali çok fazladır.²¹³

²⁰⁹ Bkz.: İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 54; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 79.

²¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz: İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 54; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 77.

²¹¹ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 80.

²¹² Bkz.: a.y. Ayrıca bkz: İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 54-55.

²¹³ Bkz.: el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 395; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 80.

Muhtelif hadisler ise zahiren birbirine zıt olarak rivayet edilen hadislere denilmiştir. Söz konusu hadislerdeki zahiri zıtlık, cem‘ ve te’lif yapılmasını ya da birini diğerine tercih edilmesini müsaade etmeyen türden olmalıdır.²¹⁴

²¹⁴ İbnu’s-Salâh’tan farklı olarak muhkem hadis hakkında bahseden İbn Hacer, muhtelif hadis konusuna gelince, onu muhtelifu’l-hadis ilmiyle birlikte ele aldıkları görülmektedir. Onlardan önce el-Hâkim de muhtelif hadisi, muhtelifu’l-hadis’le iç içe bir şekilde ele alarak “aynı konuda birbirine zıt ve sıhhat derecesi bakımından eşit olan, alimlerinin de her biriyle ihticac ettikleri Rasulullah’ın (s.a.v.) hadislerinin bilinmesi□ demek suretiyle muhtelif hadise işrat etmiştir. (Bkz.: el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 382; İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 168-169; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 81-82). Ayrıca muhkem ve muhtelif hadisler hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 49-56.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN İSNADI, YAZILMASI, TAHAMMÜLÜ, RİVAYETİ VE HADİS İLİMLERİ

I- Hadislerde İsnad

Haber veya özel olarak hadis iki ana kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi isnaddir. Diğeri de isnadın son bulunduğu noktadaki söz veya o isnadla rivayet edilen bilgi, ibare manasına gelen metindir.

İsnad kelimesi sözlükte, lazım fiil olarak kullanıldığında, “dağın eteğinden zirvesine doğru tırmanmak”, muteaddi fiil olarak ise “yükseltmek” manasına gelmektedir. İsnadın sözlük manalarından biri de “itimad etmek”tir. İstilahtaysa “isnad, sözün sahibine araçlar vasıtasıyla yükselmesidir”.

Hadislerde isnâdın oldukça erken dönemlerden itibaren devreye girdiği görülmektedir. Örneğin Muhammed b. Sîrîn'nin (v. 110/729) “Önceleri isnad sormuyorlardı. Fitnenin vuku bulmasıyla (hadis rivayet eden kimseye) isnadını sormaya başladılar. Nitekim Ehl-i Sunnetten olanın hadisi alınır, ehl-i bidattan gelenler ise terkedilirdi”²¹⁵ şeklindeki ifadeleri bu konuya ışık tutmaktadır. İbnu'l-Mubârek (v. 181/798) ise bir rivayette şöyle demiştir: “İsnâd olmasaydı, isteyen istediğini söylerdi”.²¹⁶ Muhammed b. Sîrîn'nin vefatının hicrî 110 yılında olduğu dikkate alınırsa senedin oldukça erken dönemlerde tatbik edilmeye başladığı düşünülebilir. İbn Abbâs'ın kendisine hadis nakleden Buşeyr el-‘Adevî'ye söyledikleri, daha erken bir döneme tekabül etmektedir. Bu rivayete göre İbn Abbâs, Buşeyr'e artık herkesten hadis kabul etmediğini söylemektedir.²¹⁷ Bu ve buna benzer örnekler göz önünde bulundurulduğunda, sened tatbikinin, sistematik bir şekilde olmasa da sahabe döneminden itibaren başladığı söylenebilir.²¹⁸

²¹⁵ Bkz.: Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. El-Haccâc, Sahîhu Muslim, c. I-V, nşr: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1955, c. I, s. 15; er-Râmehurmuzi, *el-Muhaddisu'l-Fastl*, s. 209; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 122.

²¹⁶ Bkz.: a.y. Ayrıca farklı alimlerin bu yöndeki çeşitli açıklamalarını toplu halde görmek için bkz.: Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 146.

²¹⁷ Muslim, *Sahîh*, c. I, s. 13.

²¹⁸ Sahabe döneminde haberlerin teyid edildiğini gösteren başka örnekler için bkz.: Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 146-149.

Alimler genelde isnad konusunu âlî ve nâzil isnad ile faziletleri bağlamında incelemişlerdir. Rivayet esnasında isnadın sorulmasının bu ümmetin özelliği ve ayrıca sunnet olduğunu söyleyen alimler, hadisten ve selef alimlerin çeşitli sözlerinden delil göstermişlerdir. Örneğin İbnu's-Salâh isnadın İslam ümmetinin faziletli bir özelliği olduğunu söylerken, İbnu'l-Mubârek'in (v. 181/798) “isnad olmasaydı, dileyen istediğini söylerdi” şeklindeki beyanını aktarmıştır.²¹⁹ Yine, Enes'ten (r.a.) murfu‘, ancak genelde Muhammed b. Sîrîn'in (v. 110/729) sözü olarak nakledilen şu rivayette isnadın önemi ve gerekliliği anlatılmaktadır: “Bu ilim dindir, onun için dininizi kimden aldığınıza bakın (araştırın)”.²²⁰

Daha önce de belirtildiği gibi alimler isnadı âlî ve nâzil diye ikiye ayırmışlardır. el-Hâkim (v. 405/1014) hadislerde âlî isnadın aranmasının sahih sunnetle sabit olduğunu ifade ederek, el-Bâdiye kabilesinden bir adamın, Rasulullah'ın (s.a.v.) karşısına geçip kendilerine elçi gönderip göndermediğini ve elçiden duyduklarının doğruluğunu sorarak teyid ettiği olayın anlatıldığı hadisi örnek vermiştir.²²¹ İbnu's-Salâh (v. 643/1245) da Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) “âlî isnad bize seleflerimizden gelen bir sunnettir” şeklindeki ifadesini aktararak, hadis alimlerinin bu konudaki hassasiyetlerine dikkat çekmiştir.²²²

İbn Hacer ise konuya başlarken âlî isnadı “seneddeki ricalin az olması” şeklinde tarif etmiştir. Bunun dışında İbn Hacer (v. 852/1448), daha önce İbnu's-Salâh'ta da görüldüğü gibi âlî isnadı mertebelere ayırmıştır. İbnu's-Salâh, İbn Hacer'den daha fazla mertebelere ayırmakla beraber ilk ikisi her iki alimde de aynıdır. Şöyle ki, isnadın az ravi ile Rasûlullah'a (s.a.v.) varabileceği gibi hadis ilminde yüksek sıfatlarıyla bilinen hadis imamlarından birine de varabilir. İbnu's-Salâh âlî isnadın söz konusu çeşitlerini “birinci, ikinci...” diye sıralarken İbn Hacer, az sayıda ravi ile Rasulullah'a (s.a.v.)

²¹⁹ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 151. Aynı rivayeti görmek için bkz.: el-Hâkim, *Ma'rîfe*, s. 114; el-Kâdî 'Îyâd, *el-İlmâ'*, s. 194.

²²⁰ Bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 122; el-Kâdî 'Îyâd, *el-İlmâ'*, s. 60. Yine *el-Kifâye*'de yer alan bir rivayette “şu hadis ilmi dindir...□ ifadeleriyle rivayet edilmektedir. (Bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 121).

²²¹ Bkz.: el-Hâkim, *Ma'rîfe*, s. 112-113.

²²² İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 151.

ulaşmasıyla uluvviyyet kazanan isnada, *el-'uluvvu'l-mutlak* (mutlak uluvviyyet) demiş, hadis imamına ulaşanı ise *el-'uluvvu'n-nisbî* (nisbî uluvviyyet) ismiyle anmıştır.²²³

Nâzil isnad ise kendisinde daha fazla ravi bulunduran senedir. Ancak nâzil isnadın da her zaman âlînin zıddı olarak görülmemesi gerekir. Nitekim el-Hâkim, İbnu's-Salâh'ın zikrettiği âlî isnadın geri kalan çeşitlerini nâzil isnad konusunda zikretmiştir.²²⁴ İbn Hacer ise konuyu daha net ifadelerle açıklayarak vuzuha kavuşturmuştur: “Nâzil isnadın ricali daha güvenilir, daha hafız ya da fakihse veya ittisalin daha kesin olması gibi bir meziyeti varsa, bu durumda nâzil isnad evladır”.²²⁵ Nazil isnâdda daha çok ravi hakkında araştırma yapılacağı için, ecrinin de büyük olduğu, bundan dolayı mutlak anlamda âlîden faziletli bulunduğu şeklindeki görüş ise varlığını hissettirmekle beraber kabul görmemiştir.²²⁶

Konuları genelde ilgili rivayetleri sıralamakla ele alan er-Râmehurmuzî ise, önce âlî isnadın aranması gerektiğini söyleyenlerin, peşinde de aksini savunanların görüşlerini sıralamıştır.²²⁷

İbnu's-Salâh ve İbn Hacer *uluvv-i nisbî* ile ilgili dört farklı terim kullanmışlardır. Bu terimler *muvâfakat*, *bedel*, *musâvât* ve *musâfahadır*.

Muvâfakat: Mutemed kitapların müelliflerinden birinin şeyhine daha âlî olan bir başka isnadla ulaşmasıdır.

Bedel: Muvâfakatın musannıfın şeyhinin şeyhinde hasıl olmasıdır.

Musâvât: Musannıf ile Rasûlullah (s.a.v.) veya sahabî arasında ne kadar râvî varsa, başka bir kimsenin, muhtelif tarikle aynı ravi sayısıya Rasûlullah (s.a.v.) veya sahabîden rivayette bulunmasıdır.

²²³ Bkz.: İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadis*, s. 151; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 131. İbnu's-Salâh'ın zikrettiği âlî isnâdın diğer çeşitlerini görmek için bkz.: İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadis*, s. 151-152.

²²⁴ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 126-129.

²²⁵ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 131.

²²⁶ a.g.e., s. 132.

²²⁷ Ayrıca er-Râmehurmuzî uzun mesafeler kat edip, hadisi âlî isnadla almak için rihle yapan bazı kimselerin de listesine de ayrı bir konu başlığı altında yer vermiştir. (Bkz.: er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 214-237).

Musâfaha: Musâvâtın ravi ile değil de, ravinin şeyhi ile kitap sahibi arasında olmasıdır.²²⁸ Bu dört terimi, ilk kez usûl konusu yapan İbnu's-Salâhtır.

II- Raviler

Senedi meydana getiren isimlere ravi denir. ر، و، ي kökünden ism-i fail olan ravi kelimesi, sözlükte “nakleden, ileten, taşıyan” manalarına gelmektedir.²²⁹ Hadis ıstılahı olarak ise ravi “rivayet yollarından biriyle hadisi öğrenip buna delalet eden rivayet lafızlarını kullanarak, kendisinden sonrakilere nakleden kimse” demektir. Seneddeki raviler sahabe, tâbiûn, etbâu't-tâbiîn ve sonrakiler diye bir kaç tabakadan oluşmaktadır.

A- Sahabe

Senedin ilk tabakasını oluşturan raviler sahabîlerdir. Hadis usûlü eserlerinde sahabeye tahsis edilen bölümlere bakıldığında, alimlerin onların tarifi, sayıları, kendi içerisindeki tabakaları, adaleti, hangisinin ne kadar hadis rivayet ettiği gibi birçok hususa değindikleri görülür.

ب، ح، ص kökünden gelen *sahabe* kelimesi *sahâbî*'nin çoğulu olup sözlükte “birisiyle birlikte bulunmak, dost ve arkadaş olmak” manasına gelir.²³⁰ İstilahtaysa sahabenin usulcü ve hadisçiler tarafından iki farklı tarifi yapılmıştır. Usulcülerin tarifi “Rasûlullah'a (s.a.v.) uymak ve ondan sunneti öğrenmek amacıyla uzun bir süre onun yanında yaşayan kimse” şeklindedir.²³¹ Hadisçilere göre ise, küçük farklılıklar görülmekle beraber, sahabinin tarifi: “Sahabî, Rasulullah'ı (s.a.v.) müslüman olarak gören ve müslüman olarak ölen kimse” şeklindedir. Hadisçilerin tarifine göre Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikteliği ister uzun olsun ister kısa olsun, O'nunla konuşa

²²⁸ Bu konudaki örnekler ve geniş bilgi için bkz.: İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 152-153; es-Suyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 165-167; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 132-133; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 153-156.

²²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “روي”, c. V, s. 379.

²³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “صحاب”, c. VII, s. 286.

²³¹ Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlu'l-Fikh*, Dârul-Fikrîl-'Arabî, Kahire, 1958, s. 168.

konusmasa hatta uzaktan bile görmüş olsa bu kişi sahabîdir. Bu da Rasûlullah'ı (s.a.v.) görme faziletinden dolayıdır. Ancak, bununla birlikte hadisçilerin de bu konuda kendi aralarında farklı görüşlere sahip olduğu da bir gerçektir. Nitekim el-Bağdâdî (v. 463/1071) bu konuda söylenmiş bütün görüşleri rivayet ederek uzun uzun tartıştıktan sonra²³² “sahabî Rasûlullah'la (s.a.v.) sohbeti sabit olan kimsedir” şeklindeki kendi tarifini ortaya koymuştur.²³³ İbnu's-Salâh, hadisçilerce makbul olan yukarıdaki tarifi zikredip bazı destekleyici delilleri sıraladıktan sonra, sahabî olabilmek için Sa'îd b. el-Museyyeb gibi bazılarının ve özellikle usulcülerin “sohbetin uzun süreyle sabit olması, Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanında bir iki gazvede savaşmış bulunması” ve buna benzer şartlar koştuklarını zikretmiştir.²³⁴ Hemen peşinden de bunun çok dar çerçeveli bir tarif olduğunu söylemiş, bu nedenle mezkur görüşe katılmamıştır. İbn Hacer de söz konusu tarifi kaydettikten sonra “fi'l-esahhi” ifadesini ekleyerek bu konuda farklı görüşlerin de olduğuna işaret etmiştir.²³⁵

Hadis alimlerinin sahabeden bahsederken tariften sonra değindikleri önemli hususlardan biri de onların adaletidir. İbnu's-Salâh'ın da ifade ettiği gibi İslam ümmetinin tümü sahabenin adil oldukları konusunda icma halindedirler. Nitekim el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye* adlı eserinde “Sahabenin Allah ve Rasulü (s.a.v.) Tarafından Tadil Edildiklerine Dair Haberler” başlığını açarak buna işaret etmiştir.²³⁶ Sahabenin adil oldukları konusunda icmanın hasıl olduğunu söyleyen İbnu's-Salâh, bunu Kur'an ve Sunnetten çeşitli delillerle desteklemiştir.²³⁷ İbn Hacer ise *Nuzhe*'sinde sahabenin adaletine değinmemiştir.

Alimler sahabîler arasında fazilet farkı gözeterek, onları tabakalara ayırmışlardır. Böylece el-Hâkim tam on iki tabaka sayarken, İbnu's-Salâh onları değişik açılardan gruplandırarak mertebelere ayırmıştır. Bu iki usûcünün birleştikleri hususlardan biri ise,

²³² Rivayetler için bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 49-50.

²³³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 22.

²³⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 173-174.

²³⁵ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 126-127. Ayrıca bu konu hakkında bilgi için bkz: Şâkir, *el-Ba'isu'l-Hasîs*, s. 179-181; Yardım, Ali, *Hadis*, c. I-II, Acargil Batbaası, İzmir, 1984, c. I, s. 23.

²³⁶ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 46-49.

²³⁷ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 174.

sahabîlerin en faziletlieleri olarak birinci tabakada dört halifeyi zikretmiş olmalarıdır.²³⁸ Faziletleri dışında sahabeler bir de hadis rivayeti çokluğuna göre iki kategoriye ayrılır. Bin ve üzeri hadis rivayet edenler *muksirûn*, bizden az hadis rivayet edenler ise *mukillûn* diye adlandırılırlar. Muksirûn kısmına girenler sırasıyla: Ebû Hureyre, ‘Aişe bnt. Ebî Bekr, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Ebû Sa’îd el-Hudrî ve Abdullah b. Ömer b. el-’Âs’tır. Alimler bu sahabîlerin her birinin kaç hadis rivayet ettiğini de eserlerinde zikretmişlerdir.²³⁹

Sahabeyle ilgili olan ve değinilmesi gereken önemli bir husus da onların nasıl bilineceği meselesidir. Genel olarak alimler bir kişinin sahabî olduğunun öğrenilmesi için bazı yollar zikretmişlerdir. Bu yollar arasında mutevatir veya meşhûr haber, diğer bir sahabînin haber vermesi, sika bir tabînin bildirmesi veya kendisinin bunu söylemesi zikredilir. Ancak sonuncusuna bakılması lazım, tarihi ve saire karineleri dikkate alıp inceledikten sonra, söz konusu kişinin sahabî olup olmadığına dair hüküm beyan edilmelidir.²⁴⁰

B- Tabiûn ve Etbâu’t-Tâbiîn

Senedde yer alan tabakaların ikincisi tabiûn neslidir. ع، ب، ت kökünden gelen tâbiî kelimesinin çoğulu olan tâbiûn “sahabeyi görüp onlardan ders alan ve onları takip edenler” demektir.²⁴¹ Sahabeye tabi oldukları için bu ismi almışlardır. Bir kişinin tabiûnden sayılması için aranan şartlarda alimler iki ana görüşe ayrılmışlardır. Mesela el-Bağdâdî “tabiî sahabeye sohbeti olan kimsedir” der.²⁴² el-Hâkim en-Neysâburî’ye göre ise kişinin tabiî sayılabilmesi için, onun herhangi bir sahabîyi görmesi yeterlidir.²⁴³ İbnu’s-Salâh da likâî kastederek “bu daha makbuldur” demiştir.²⁴⁴ İbn Hacer de “tabiî,

²³⁸ el-Hâkim, *Ma’rifetü’l-Hadîs*, s. 158-165; İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 176-178. Aynı konudaki bilgiler için ayrıca bkz.: Şâkir, *el-Ba’îsu’l-Hasîs*, s. 183-191.

²³⁹ Bkz.: İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 175; Hangi sahabînin ne kadar hadis rivayet ettiğini görmek için bkz.: Şâkir, *el-Ba’îsu’l-Hasîs*, s. 185, 2 no.lu dipnot.

²⁴⁰ Bkz.: İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 173; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 127.

²⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “تبع”, c. II, s. 13.

²⁴² el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 22.

²⁴³ el-Hâkim, *Ma’rifetü’l-Hadîs*, s. 202.

²⁴⁴ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 179.

sahabiye mulaki olan kişidir” deyip el-Hâkim’le aynı görüşü paylaşır.²⁴⁵ Nitekim el-‘Îrâkî de, *Tedribu’r-Râvî*’de zikredildiği üzere, ehl-i hadis ulemasının da görüşünün bu olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁶

Tabiûn da, sahabe de olduğu gibi tabakalara ayrılmıştır. el-Hâkim tabiûnun on beş tabakasını kitabında vermiştir. İlk tabakada aşere-i mubeşşere’yi görmüş olanlar yer almaktadır.²⁴⁷ el-Hâkim’in zikrettiği bu tabakalara İbnu’s-Salâh da değinmiştir.²⁴⁸ Tabiûnun, *kibâr-ı tabiîn* ve *siğâr-ı tabiîn* şeklinde ayrılmıştır. Erken doğup çok sayıda sahabe ile görüşenlere *kibâr-ı tabiîn* (büyük tabiîn), sahabe neslinin sonuna doğru hayata gelip az sayıda sahabe ile görüşenlere de *siğâr-ı tabiîn* (küçük tabiîn) denilmektedir.²⁴⁹

Alimler eserlerinde tabiûna değindikleri bölümlerde muhadramûn diye adlandırılan bir tabakaya da değinmişlerdir. Muhadram, Rasûlullah’ın (s.a.v.) zamanında yaşamış, müslüman olmuş ancak O’nu (s.a.v.) görmeyen kimsedir.²⁵⁰ Muhadramûn adıyla bilinen bu kişiler, İslam’dan önce doğmuş, İslam gelince müslüman olmuşlardır.

Tabiûndan ders almış, onlar tarafından yetişmiş kimselere de *etbâu’t-tâbiîn* (tebeu’t-tâbiîn) denir. “Tabiûne tabi olanlar” manasına gelen *etbâu’t-tâbiîn*, hadis rivayetinde üçüncü halkadır. el-Hâkim en-Neysâburî, *Ma’rifesi*’inde tabiûndan sonra, *etbâu’t-tâbiîne* de özel bölüm açmıştır. Rasûlullah’ın (s.a.v.) *etbâu’t-tâbiîni* tabiînden sonra hayır ve fazilet bakımından üçüncü tabakada zikrettiğini söyleyen en-Neysâburî, bu noktada Rasûlullah’ın (s.a.v.) şu hadisini zikretmiştir: “İnsanların en hayırlıları,

²⁴⁵ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 128.

²⁴⁶ el-‘Îrâkî, Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn, *et-Takyîd ve’l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti’bni’s-Salâh*, thk.: Abdurrahmân Muhammed Osmân, el-Mektebetu’s-Selefiyye, Medine, 1969, s. 317; es-Suyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 234.

²⁴⁷ Aşere-i mubeşşere’yi görmüş olanlar isimler şunlardır: Sa’îd b. el-Museyyeb (el-Museyyib), el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr, ‘Urve b. ez-Zubeyr, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Ebû Seleme b. Abdurrahmân b. ‘Avf, ‘Ubeydullah b. Abdillâh b. ‘Utbe, Suleymân b. Yesâr’dır. Aynı zamanda bunlara “fukaha-i seb’a (yedi fakih) denilmektedir. Ayrıca el-Hâkim’in zikrettiği tabakaları görmek için bkz.: el-Hâkim, *Ma’rife*, 202-209.

²⁴⁸ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 179.

²⁴⁹ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 174.

²⁵⁰ Bkz.: el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 206-207; İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 180; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 128; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 266.

içlerinde benim bulunduğum topluluktur, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenler gelir...”²⁵¹

İslamî ilimlerin tamamında olduğu gibi, hadis ilminde de tabiûn ve etbâu't-tâbiîn'in hizmeti büyüktür. Bütün İslamî ilimlerinin usûl kuralları bu dönemlerde ortaya konulmuş, temelleri atılmıştır. Büyük eserlerin verilmeye başlandığı dönem, bu iki neslin yaşadıkları döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla hadis ilminde sahabenin bilinip tanınması ne kadar önemli ise tabiûn ve onların talebeleri olan etbâu't-tâbiîn'in bilinmesi de o kadar mühimdir. Çünkü bu üç nesli yakından tanıyıp hayatlarını inceleyip araştırıldıktan sonra, senedlerdeki inkıtâ' gibi hususları tespit etmek çok daha kolay olur.

C- Râvîlerin İsim, Künye, Nesep ve Lakapları

Hadis usûlüne dair eserlere bakıldığında ravilerin isim, künye, lakap ve buna benzer bir çok konunun yer aldığı görülür. Ravilerin bazen isim ve künyeleriyle, bazen de isim ve lakaplarıyla zikredildiklerini gören hadis alimleri bunları en ince ayrıntısına kadar inceleyip kitaplarına kaydetmişlerdir. Alimlerin bunu yapmaktaki gayeleri, hadis ilmiyle yakından ilgilenmeyen veya bu konuda fazla bilgisi olmayanların, bir yerde künyesiyle, başka bir yerde de isim veya lakabıyla zikredilmiş olan raviyi farklı ravilermiş gibi algılanmasına engel olmaktır. Bu yanlış algılamaları önlemek için alimler ravileri değişik açılardan, en ince ayrıntısına kadar incelemiştir.

el-Hâkim en-Neysâburî *Ma'rife*'nin son kısımlarını bu tür konulara tahsis etmiştir. el-Hâkim'in yer verdiği bu tür konuların başında “Muhadislerin İsimlerinin Bilinmesi”, “Künyelerinin Bilinmesi”, “Lakaplarının Bilinmesi” gibi başlıklar kullanılmıştır. Konuların ele alınışı ise; örnekleri verip arkasında kendi görüşünü beyan etmesi şeklindedir. Mesela isimlerde İbn Ebî Enes (Nâfi' b. Ebî Enes),²⁵² künyelerde, sahabe için Ebu'l-Hamrâ (Hilâl b. el-Hâris),²⁵³ tabiûn için Ebu'l-Muğîra (Ali b. Rabî'a

²⁵¹ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 210.

²⁵² el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 505.

²⁵³ a.g.e., s. 515.

el-Esedî)²⁵⁴ ve etbâu't-tâbiîn için Suleym (Ebû 'Ubeydullah Suleym Mevlâ Ummi Ali)²⁵⁵ örneklerini vermiştir. Müellif lakapları ile bilinenleri ise ikiye ayırmaktadır; sadece lakapları ile bilinenler ve ismi veya künyesinden çok lakapları ile bilinen, ancak kendilerinin böyle tanınmasını hoş karşılamayanlar.²⁵⁶ Neseb konusunu ele alırken de el-Hâkim önce Rasûlullah'ın (s.a.v.) Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen şu hadisine yer verir: "Neseblerinizi öğrenin ki, sila-i rahim yapasınız".²⁵⁷ Devamında, yine Rasûlullah'tan (s.a.v.) neseb bilgisini öven bazı hadisleri sıraladıktan sonra konu ile ilgili örnekler aktarmaktadır.²⁵⁸

el-Hatîbu'l-Bağdâdî ise bu gibi konulara "*el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*" adlı eserinde değinmiştir. el-Bağdâdî bu meselelere başlarken öncelikle muhaddislerin çeşitli nedenlerden dolayı bazen ravilerin ismini ve nesebini zikretmeden, sadece künye veya lakaplarının zikriyle yetindiklerine dair bir başlık açmıştır. Muhaddislerin böyle yapmalarının sebepleri o bölgede aynı isim, künye ve lakapla başkalarının olmaması veya olsa da sadece muhaddisin kastettiği alimin anlaşılması, ya da o tabakada zikredilen kişinin ismi, künye veya lakabı başka kimse tarafından kullanılmaması gibi hususlardır.²⁵⁹ Ondan sonraki konuyu Ğunder (Muhammed b .Ca'fer) gibi daha çok lakaplarıyla tanınan kimselere ayırmıştır.²⁶⁰ Daha sonra, Ebu'z-Zinâd (Abdullah b. Zekvân), Ebû Bişr (Ca'fer b. Ebî Vahşiyye) ve Ebû Mu'âviye (Muhammed b. Hâzim) gibi künyeleri ile tanınan ravilere bir bölüm tahsis etmiştir.²⁶¹ Son olarak da İbn Buheyne (Abdullah b. Mâlik b. el-Kaşeb el-Eserî) ve Abdullah b. Ummi Mekûm (Abdullah b. 'Amr b. Şurayh b. Kays b. Zâide b. el-Esamm el-'Âmirî) gibi annelerine nispet edilenlere değinir.²⁶²

²⁵⁴ a.g.e., s. 519.

²⁵⁵ a.g.e., s. 522.

²⁵⁶ a.g.e., s. 568.

²⁵⁷ Hadis *Mustedrek*'te de yer almaktadır, ancak *Ma'rife*'nin çalışmada kullanılan baskısının tahkikini yapan Ahmed b. Fâris es-Selûm, senesinde İbn Hibbân'ın kendisini vad'la ithâm ettiği Bişr b. Rafî''in bulunduğuy için bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. (Bkz.: el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 489).

²⁵⁸ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 489-503.

²⁵⁹ el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî*, thk. Muhammed Tahhân, c. I-II, Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyad, 1403, c.I, s. 72.

²⁶⁰ a.g.e., s. 74-77.

²⁶¹ a.g.e., s. 77-78.

²⁶² el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*, s. 78-79.

İbnu's-Salâh ise bu konuları *'Ulûmu'l-Hadis'*inde değişik açılardan en derin ayrıntısına girerek işler. "Ma'rifetu'l-Esmâ' ve'l-Kunâ" başlığı altında ravilerin isim ve künyelerinin bilinmesinin önemi ve bu konuda daha önce yazılan eserlere değindikten sonra, meseleyi bölümlere taksim ederek ele almaktadır. Müellife göre raviler, isim ve künyelerine göre şöyle kategorize edilir:

1. Künyeleri ile şöhret kazanan, künyesi aynı zamanda ismi olup başka da isimleri olmayanlar.
2. Künyeleri ile şöhret kazanıp isimlerinin olup olmadığı belli olmayanlar.
3. Lakapları aynı zamanda künyeleri olan, ancak aynı zamanda künye ve isimleri bulunanlar.
4. İki ve daha fazla künyesi olanlar.
5. İsimleri belli olmakla birlikte künyeleri hakkında ihtilaf edilip birden fazla künyesi zikredilenler.
6. Künyeleri bilinen fakat isimleri hakkında ihtilaf edilmiş olanlar.
7. Hem künye hem isimleri üzerinde ihtilaf edilenler.
8. Hem künye hem de isimleri ihtilaflı olup her ikisi de meşhur olanlar.
9. Künyesi isminden daha fazla şöhret kazanmış, ancak bununla beraber ehl-i ilim arasında ismi bilinenler.

İbnu's-Salâh her bir kategori için örneklerle beraber başka bilgiler de vermiştir.²⁶³ Daha sonra müellif künyeleriyle meşhur olmayanların künyelerinin bilinmesi konusuna geçer. Örnek olarak da sahabeden Ebû Muhammed, Ebû Abdillâh ve Ebû Abdurrahman künyelerini taşıyanların isimlerini kaydeder.²⁶⁴ Bu konuyu "Lakapların Bilinmesi" meselesi takip eder. Bu bölümde İbnu's-Salâh lakapları "kişinin

²⁶³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadis'*, s. 200-204.

²⁶⁴ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadis'*, s. 205-206.

hoşlandığı ve caiz olan” ile “kişinin hoşlanmadığı ve caiz olmayan lakaplar” diye ikiye ayırmıştır. Bunu beyan ettikten sonra da konu ile ilgili çok sayıda örnek zikretmektedir.²⁶⁵

İbn Hacer ise “İsim ve Künyelere Dair Bölüm” diyerek konuyu şöyle özetlemiştir:

1. İsimleriyle şöhret yapanların künyelerinin bilinmesi.
2. Künyeleriyle şöhret kazananların isimlerinin bilinmesi.
3. İsmi aynı zamanda künyesi olanlar. İbn Hacer’e göre bunların sayısı azdır.
4. Künyeleri ihtilafı olanlar. Müellif bunların fazla olduğunu söylemektedir.
5. Çok künyesi veya sıfatı olanlar.
6. Künyesi babasının ismiyle aynı olanlar.
7. İsmi babasının künyesi ile aynı olanlar.
8. Künyesi eşinin künyesiyle aynı olanlar.²⁶⁶

Peşinden nisbe konusuna değinen İbn Hacer, kendisinin yanında büyüüp ona nispet edilen, annesine nispet edilen, bir meslekle işgal ettiği için veya o meslek sahibi insanlarla oturup kalktığı için bir mesleğe nispet edilenler gibi değişik nisbelere bir çok örnek vermiştir.²⁶⁷ Lakaplar bahsini ise müellif, onların bir kelimeden oluşabileceğini künye vezninde olabileceğini veya kişinin bir özründen kaynaklanabileceğini söyleyerek kısa geçmiştir.²⁶⁸ Son olarak da muhaddislerin neseplerinden bahsederek, bunların bir kabile, memleket, meslek ismi olabileceğini ifade etmiştir.²⁶⁹

²⁶⁵ a.g.e., s. 207-209.

²⁶⁶ İbn Hacer, *Nuzhetu 'n-Nazar*, s. 160-161.

²⁶⁷ a.g.e., s. 161-163.

²⁶⁸ İbn Hacer, *Nuzhetu 'n-Nazar*, s. 167.

²⁶⁹ a.g.e., s. 167-168.

Buradan anlaşıldığı gibi hadis alimleri, ravileri inceleme konusunda çok titiz davranıp onları ayrıntılı olarak tanımaya çalışmışlardır. Ancak burada kaydedilenler sadece kısa bir özetten ibarettir, yoksa hadis usulü eserlerinde bu kabildeki konular oldukça fazladır. Bu tür konulara hem başlık hem de tahsis edilen sayfalar bakımından, en geniş yer verenler İbnu's-Salâh ve İbn Hacer'dir. Bu iki alimin söz konusu bilgilere daha genişçe yer vermeleri, onların İslam dinin diğer milletlere de yayıldığı, bunun bir sonucu olarak da, Arap olmayanların İslam ilimleriyle ilgilendiği geç dönemlerde bu eserleri ortaya koymuş olmalarıdır, denilebilir. Böylece bu yönde karşılaşılması muhtemel sorunlara bir şekilde çözüm getirilmeye çalışılmıştır.

D- Mu'telif-Muhtelif, Muttefik-Mufterik ve Muteşabih

Ravilerin birbiriye karışmaması bakımından önemli bahislerden biri Mu'telif ve Muhtelif konusudur. Mu'telif ve Muhtelif ravilerin isim, lakap ve neseplerinin yazılışı aynı, ancak okunuşu farklıdır. سلم ile سلم buna örnek verilebilir. Zira ikisinin yazılışı aynı olmakla beraber okunuşları farklıdır.²⁷⁰

Muttefik ve Mufterik ise isim, künye ve nesepleri hem yazılış hem okunuş olarak aynı, fakat şahısları ayrı raviler için kullanılmaktadır. Buradaki ittifak, isim ve baba isimlerinde, baba isimleri ile birlikte dede isimlerinde, hem künye hem neseplerde de vs. görülebilir. Mesela الخليل بن أحمد, İbnu's-Salâh'ın da ifade ettiği gibi altı farklı kişinin isimidir.²⁷¹

Muteşabih konusu ise zikri geçen mu'telif ve muttefik konularının her ikisinden oluşmaktadır. İki ayrı şahsın isim veya nesepleri lafız veya hatt yönünden muttefik, fakat baba isimleri mu'telif ve muhtelif ise buna muteşabih denir. Ancak bazen de bunun tersi görülebilir: İki ayrı şahsın isimleri mu'telif ve muhtelif, baba isimleri ise muttefiktir. موسى بن علي ve موسى بن علي birincisine uygun bir örnektir. İkinci duruma

²⁷⁰ Mu'telif ve Muhtelif konusunda daha geniş bilgi için bkz.: İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 210-217; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 148; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 336.

²⁷¹ Muttefik ve Mufterik konusunda daha geniş bilgi için bkz.: İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 218-222; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 148-150; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 268.

örnek olarak ise *عمر بن زرارة* ile *عَمرو بن زرارة* verilebilir. Bunun dışında bir de isim ve nesep yönünden muteşabih olan, ancak isimlerdeki yazılış benzerliğinden değil, sadece aynı olan isimlerin takdim ve te'hiriyle meydana gelen muteşabih şekli vardır. Buna örnek olarak *الأسود بن يزيد* ile *يزيد بن الأسود* verilmektedir. İbn Hacer söz konusu durumu *el-muteşâbihu 'l-maklûb* olarak adlandırmıştır.²⁷²

E- Ravilerde Aranılan Şartlar

İsnâd bahsinde de değinildiği gibi, fitnelerin zuhur etmesiyle birlikte alimler hadis alma konusunda oldukça titiz davranmaya başlamışlardır. Hadis ilmini din ile eşdeğerde gören alimler karşılaştıkları her hadisini kabul etmekten çekinmişlerdir.²⁷³ Dolayısıyla muhaddisler ravileri tek tek araştırarak tanımayı bir meslek haline getirdiler. Ravilerin isim, künye, lakap, nesep ve buna bezer yönlerini incelemekle yetinmeyen münekkidler, onların şahsiyetini, ilimdeki seviyelerini, hafızalarının sağlamlığını, toplum içerisindeki konumlarını ve buna benzer pek çok yönlerini de araştırmaya başladılar ve bu, kısa sürede bir ilim dalı haline geldi. Bütün bu sürece bakıldığında bir ravinin güvenilir olabilmesi ve haberinin kabul edilebilmesi için, kendisinde adalet ve zabt şartlarını taşıması gerektiği hususunda alimler arasında icma oluşmuştur. Nitekim İbnu's-Salâh da bu konuda hadis ve fıkıh alimlerinin icma ettiklerini ifade etmiştir.²⁷⁴

Fakat adalet ve zabt konusunu ele alırken, bu iki vasfın ravilerde aynı ölçüde olmayıp geniş bir alanı kuşattığı, bunun ise kişi ile ilgili hüküm verme işini zorlaştırdığı hiç bir zaman unutulmamalıdır. Ancak buna rağmen alimler imkanları dâhilinde bu zorlukların üstesinden gelmeye çalışmış ve raviler arasında değişiklik arz eden bir çok hal ve duruma tekabül eden cerh ve ta'dile ait özel kavramlar ortaya koymuşlardır. Ortaya konan bu kavramlar aracılığıyla hem adaletin hem de zaptın, ravide güçlüyse, ne

²⁷² İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 153. Muteşabih konusunda daha fazla bilgi için bkz.: el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 589-635; İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 223-225; İbn Hacer, *Nuzhe*, s. 151-153; es-Suyûtî, *Tedrib*, s. 329-333; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 343.

²⁷³ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 415; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 121; el-Kâdî 'İyyâd, *el-İlmâ'*, s. 59.

²⁷⁴ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 68.

derece güçlü, zayıfsa ne kadar zayıf olduğunun anlaşılması büyük ölçüde mümkün hale gelmiştir.

1- Adalet

ل، د، ع kökünden gelen adalet kelimesi sözlükte doğruluk ve dürüstlük manasına gelmektedir.²⁷⁵ Hadis ilmindeyse adalet ile üzerinde ittifak edilmiş bir tarifi olmamakla beraber, ravinin genel manada rivayet ehliyeti kastedilmektedir. Adalet sıfatına sahip olan kişiye de adl veya âdil denilmektedir. İfade edildiği gibi, adalet kavramının genel kabul görmüş bir tarifi yoktur, ancak bu konuda alimlerden birbirini tamamlayan çok sayıda ifadeler gelmiştir. Mesela el-Hâkim adaletin mahiyetini şöyle açıklar:

*“Kişinin Müslüman olması ve bid’at propagandası yapmaması, kendisinde adaleti düşüren günahların zuhur etmemesi. Bunların yanında ravi bir de hafızsa, bu muhaddislerin en yüksek derecelerine tekabül eder. Kitabı olup da rivayet ediyorsa, sadece onun aslından rivayet etmeli ve kitabın okumasını güzelce yapmalıdır...”*²⁷⁶

el-Hâkim adalet özelliklerinin başına kişinin Müslüman olmasını kaydeder ve buna meselenin temeli olarak algılar.²⁷⁷

el-Bağdâdî ise *el-Kifâye*'sinde İbrâhîm en-Nehaî'nin (v. şu sözünü nakleder: “Müslümanlara göre, kendisinden şüphe edilmeyen kişi adildir”²⁷⁸ Abdullah b. el-Mubârek (v. 181/729), yine *el-Kifâye*'de yer alan rivayete göre, adil kimse hakkında yöneltilen soruya şu cevabı vermiştir: “Kendisinde şu beş özelliği bulduran kişi adildir: Namazı cemaatle kılmak, içki içmemek, dinde ihmalkâr davranmamak, yalan konuşmamak ve aklî dengesi sağlam olmak”²⁷⁹ el-Kâdî Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib ise haber nakleden kişide bulunması gerekli olan adaletin özelliklerini şöyle açıklamıştır:

²⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “عدل”, c. IX, s. 83.

²⁷⁶ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 226.

²⁷⁷ Karahan, Abdullah, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 36.

²⁷⁸ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 78.

²⁷⁹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 79.

“Şâhidlik yapan veya haber nakleden kişide aranan adalet şudur: Kişinin dininde istikâmet sahibi olması, mezhebinin sağlam olması ve hem yasak, hem de adaleti bozduğuna dair üzerinde ittifak edilmiş bütün uzvî ve kalbî amellerden uzak durması. Aslında “Allah Teala’nın emirlerini yerine getirmek ve adaleti zedeleyen yasaklardan uzak durmak” diyecek olursak, adaletin bütün özelliklerini bir arada topladığımız söylenebilir. Bununla birlikte şu da bilinmelidir ki, mükellef bir beşer bütün günahlardan ve bazı emirleri yerine getirememekten kurtulamaz, bu kadarı da mazur görülür. Onun için denilmelidir ki, adil kişi, farzları ve emrolunduklarını yerine getiren, haramlardan sakınan, çirkin işlerden uzak duran, fiil ve muamelelerini doğru ve gerektiği gibi yerine getirmeye çalışan ve din ile mürüvvetini zedeleyecek sözlerden sakınan kimsedir. İşte bu özelliklere sahip olan kimse dininde adil olarak vasıflandırılır ve sözünde sıdk sahibidir.”²⁸⁰

el-Kâdî ‘ÿyâd (v. 449/1102) da ilim ve itkân yanında, daha önce el-Hâkim’de olduğu gibi râvînin Müslüman olmasını baş şart olarak takdim etmiştir. Müellifin el-Hucurât suresindeki ayete²⁸¹ dayanarak fâsıktan kesinlikle haber alınmamasından yana olduğu görülmektedir.²⁸²

İbnu’s-Salâh ise konuya hadis ve fıkıh alimlerinin kişinin rivayeti huccet olarak kabul edilebilmesi için, adil ve zâbıt olması gerektiğinde ittifak ettiklerini beyan ederek giriş yapmaktadır. Ardından da adaletin unsurları olarak “kişinin Müslüman, bâliğ, âkıl, fisk sebeplerinden ve mürüvvetine zarar verecek davranışlardan uzak olması”, hususlarını zikreder.²⁸³ İbn Hacer ise aşağıda açıklanacağı üzere, doğrudan adaletin mertebe ve hükümlerine değinir.

Zikredilen açıklamalarda her ne kadar ifade farklılığı bulunsa da, mahiyet itibariyle adaletin İslam, buluğ, akıl, takva ve mürüvvetine sahip çıkma gibi ortak unsurları olduğu görülür. Sözü edilen bu unsurların kısaca açıklanmasında fayda vardır.

²⁸⁰ ag.e., s. 80.

²⁸¹ “Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük ederseniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz”. (el-Hucurât, 49/6).

²⁸² el-Kâdî ‘ÿyâd, *el-İlmâ*, s. 58; Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, s. 36.

²⁸³ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 68.

1) İslam: Alimler arasında bir kişinin rivayeti kabul edilebilmesi için Müslüman olması gerektiği konusunda icma hasıl olmuştur.²⁸⁴ Kişinin adil sayılması için ilk sırada inancının zikredilmiş olması önemli bir husustur. Çünkü hadisler gibi dinin asıl meselelerini ilgilendiren haberlerin rivayetinin gayr-ı Müslime emanet edilmesi düşünülemez. Aksi takdirde gayr-ı Müslim kasıtlı olarak, İslam'ın tahrifini amaçlıyor olabilir veya meselenin önemine vakıf olamadığı için bu konuda titiz davranmayabilir. Her iki ihtimalde de söz konusu kanaldan gelecek haberlerin İslam dinine zararlı olma ihtimali yüksektir.²⁸⁵

2) Bulûğ: İnsan ömrünün doğumundan buluğa kadarki dönem, “çocukluk dönemi” olarak bilinmektedir. Alimlerin çoğunluğuna göre bir kimsenin hadis rivayet edebilmesi için buluş çağına girmiş olması lazımdır. Çünkü buluş, aynı zamanda bireyin mükellef olup sorumluluk almaya başladığı dönemdir. Azınlıkta kalan diğer bir görüş ise temyiz dönemine gelmiş, güvenilir bir çocuksa buluşundan önceki rivayetlerin de kabul edilebileceği yönündedir.²⁸⁶ Buluşa ermeden önceki öğrendiklerini, buluşa erdikten sonra rivayet etmesi ise herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak kaynaklardaki bilgilerden anlaşılan odur ki, bazı bölgelerde, çeşitli yaş sınırları belirtilerek hadis öğreniminin geç yaşlarda olmasının faziletinden bahsedilmiştir.²⁸⁷ Bu tahdidi, bölgelerdeki iklim şartları ve gelenekler gibi etkenlerden dolayı yapmış olmaları muhtemeldir.²⁸⁸

3) Akıl: Akıl insanın sorumluluk almasında en önemli rolü oynadığı için, hadis rivayet eden kimsenin bu vasfa sahip olması doğal olarak zorunludur. es-Sehâvî'nin de *Takrîb* şerhinde kaydettiği üzere bu konuda icmâ hasıl olmuştur.²⁸⁹ Zaten mantıkî olarak da böylesi sorumluluk gerektiren ve hayatî önem taşıyan hadis rivayeti gibi bir

²⁸⁴ a.y.; es-Sehâvî, Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman, *Şerhu't-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr li'l-İmâm en-Nevevî*, thk. Ali b. Ahmed el-Kindî el-Merar, Muessesetu Beynûne, Ebû Dabi, 2008, s. 180.

²⁸⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Karacabey, Salih, *Hadis Tenkidi: Hadisleri Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 149-150; Karahan, Abdullah, *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 36-37.

²⁸⁶ es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, s. 180; es-Suyûtî, *Tedrib*, c. 1, s. 300.

²⁸⁷ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 351-353; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 52-56

²⁸⁸ Geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 179; Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, s. 37-38.

²⁸⁹ es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, s. 180.

misyonun aklî dengeleri bozuk veya yerinde olmayan kimselerin eline bırakılması düşünülemez.²⁹⁰

4) Fâsık olmamak: Ravinin adil sayılabilmesi için onun fıska gerektirecek fiil veya sözlerden de uzak durması gerekmektedir. Alimler fâsık birisinden hadisin alınmayacağı Kur'an'la sabit olduğunu ayrıca bu konuda hadislerden de delillerin bulunduğunu söylemişlerdir. Fısk genelde büyük günah işlemek ve küçük günahlarda ısrarlı davranmamak şeklinde açıklanmaktadır.²⁹¹

5) Mürüvvet sahibi olmak: Sözlükte “insanlık, saygınlık” manalarına gelen mürüvvet kelimesi, hadis ilminde farklı alimler tarafından değişik ifadelerle anlatılmış olmakla beraber “ravinin genel ahlaka ve dinin hoş gördüğü geleneklere uyma ve saygı gösterme olgunluğuna erişmesi” şeklinde tanımlanabilir.²⁹²

Ravinin adaletini yok eden hususlar olarak ise şunlar zikredilebilir:

1) Yalancılık ve 2) Yalanla itham olunmak: Yalancılık sadece İslam'da değil, bütün kültür ve toplumlarda günah ve ahlak dışı görülmüştür. İslam'da büyük günah olarak nitelenen yalancılık, Rasûlullah (s.a.v.) adına söylenirse daha ciddi bir suç haline gelmektedir. Alimlerin çoğunluğuna göre eğer bir ravi Rasûlullah (s.a.v.) adına yalan söylemek küfürden sonra en büyük günahdır.²⁹³ Alimlerin çoğunluğuna göre Rasûlullah (s.v.s.) adına yalan söylemişse tövbe etse bile hadisi kabul edilmez.²⁹⁴ Günlük hayattaki yalancılıktan tövbesinden sonra ise kabul edilir.²⁹⁵

²⁹⁰ Bu konuda daha geniş bilgilere ulaşmak için bkz.: Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, s. 38-39.

²⁹¹ Bkz.: es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, s. 180; es-Suyûtî, *Tedrib*, c. 1, s. 300; Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, s. 40-44.

²⁹² Aşikkutulu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 89. Ayrıca bu konuda ifade edilen değişik tarifleri görmek için bkz.: Es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, s. 180; es-Suyûtî, *Tedrib*, c. 1, s. 300; Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, s. 44-46.

²⁹³ en-Nevevî, Muhyiddin b. Şeref, *Sahihu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, c. I-XVIII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts., c. I, s. 68; İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 100. Ez-Zehebî *el-Kebâir* adlı eserinde bu konu ile ilgili açıklamasında şöyle der: Alimlerin bir kısmına göre, Rasûlullah (s.a.v.) adına yalan uydurmak küfürdür ve kişiyi dinden çıkarır. (ez-Zehebî, Muhammed b. Usmân, *el-Kebâir*, Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut, ts., s. 27)

²⁹⁴ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 73; en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Suneni Hayri'l-Halâik*, thk. Nûruddîn 'İtr, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1991, s. 115.

²⁹⁵ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 73; en-Nevevî, *İrşâd*, s. 115.

3) Fâsıklık: Hadis ilmi ve özel olarak rivayetiyle uğraşan kişi, kendisinde fâsıklık gibi bir şahsiyet kusuru ve zaafi bulunduramaz. Fıskın ne demek olduğu yukarıdaki adalet unsurlarında beyan edildiği için burada yeniden ele alınmasına ihtiyaç yoktur.

4) Bid'at: "Asr-ı saadet'ten sonra ortaya çıkan, şer'î bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar"²⁹⁶ anlamına gelen bid'at, hadis ilminde "sunnete muhalif olan, asla hoş görülmeleyen şeyler" manasında kullanılmaktadır. Nitekim sunnete muhalif hareket eden kimseden, sağlam bir şekilde sunneti rivayet etmesi beklenemez.

5) Cehâlet: Burada cehaletle kastedilen şey ravinin tanınmamasıdır. Ravinin ismi dahi bilinmiyor (mechul) ise buna *mechûlu'l-'ayn* denilir. Ravinin ismi bilinmesine rağmen hakkında bilgi elde edilmemişse buna da *mechûlu'l-hâl* denir.²⁹⁷

2- Zabt

ط، ب، ض kökünden gelen *zabt* kelimesi sözlükte "sağlam ezberlemek, güzel yapmak" gibi manalara gelmektedir.²⁹⁸ İstilahtaysa *zabt* "ravinin işittiği bir hadisi aradan uzun bir zaman geçse de dilediği anda hatırlayıp rivayet edecek şekilde ezberleme ve her türlü değişiklikten koruma yeteneğine sahip olması" demektir.²⁹⁹ Ravi, mana ile rivayet ediyorsa, kelimelerin manaya delaletini iyi bilmesi; kitabından rivayet ediyorsa, onu dikkatli yazmış olup her türlü değişiklikten koruması ve rivayet ettiğinde hatasız okuması *zabt* kapsamına girmektedir.

Zabt, adaletten sonra ravide bulunması gereken ikinci önemli şarttır. Kişi adil olmasına rağmen hadis rivayetinde herhangi bir sebepten ötürü ehil değilse onun rivayetine itibar edilmez. Nitekim Ebu'z-Zinâd (v. 131/750) babasında şöyle rivayette bulunmuştur: "Medine'de hepsi de güvenilir yüz kişiye rastlamışım. Ancak bu işin

²⁹⁶ Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, VI, s. 129.

²⁹⁷ Ravinin adaletini bozan hususlar konusunda daha teferruatlı bilgi için bkz. Karacabey, *Hadis Tenkidi*, s. 156-162; Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenirliği*, s. 46-61.

²⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ضبط", c. VIII, s. 15.

²⁹⁹ Yücel, *Hadis Usulü*, s. 152.

ehli olmadıklarından hiçbirinin hadisi alınmaz”.³⁰⁰ İmam Mâlik (v. 179/795) de bu hususa işaret ederek şöyle demiştir: “Medine’de yaşları yetmiş veya sekseni geçmiş pek çok kimseye rastladım, ancak ehil olmadıklarından dolayı, onlardan hadis alınmazdı”.³⁰¹

Bütün bunlara rağmen zabt bakımından kusuru olmayan ravi olamaz. Onun için alimler bu konuda daha çok, hatanın fazla olmamasını kastetmişlerdir. Bu konuda Sufyân es-Sevrî (v. 161/778) şöyle diyor: “Hatasız insan bulunmaz. Bir ravi rivayetlerinin çoğunu iyi ezberlemişse, bazen hata yapsa da hafız olarak kabul edilir. Eğer hataları daha fazlaysa o zaman rivayetleri terk edilir”.³⁰²

İbnu’s-Salâh zabtı “ravi, ezberinden rivayet ederse hafız kitabından rivayet ederse onu iyi kavramış olmalı ve kelimelerinin delalet ettiği manaları iyi bilmelidir” şeklinde açıklamıştır.³⁰³

İbn Hacer ise zabtı *zabtu sadr* ve *zabtu kitâb* olmak üzere ikiye ayırır. *Zabtu sadr*; ravinin işittiği şeyi, dilediği zaman hemen hatırlayabilmesidir. *Zabtu kitâb* ise ravinin kitabındaki rivayetleri işitip tashihini yaptığı andan itibaren rivayet edinceye kadar, meydana gelebilecek her türlü değişiklikten koruyabilmesidir.³⁰⁴

Ravinin zâbit olmasını engelleyen hususlar hafıza zayıflığı, çokça hata yapmak, aşırı dikkatsizlik, vehm ve güvenilir raviye ya da rivayetine muhâlefet etmesidir. Bir ravide zikredilen zaafardan biri veya birkaçı bulunursa zâbit olmaktan çıkar.³⁰⁵

F- Cerh ve Ta‘dil Lafızları

Adalet için her ne kadar bazı hususlar belirlenebilirse de insanların halleri birbirinden çok farklı olduğundan, kimin ne kadar âdil veya mecruh olduğu kesin bir şekilde kimin ne kadar âdil veya mecruh olduğu bilinemez ve bilinse de ifade edilemez.

³⁰⁰ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 162.

³⁰¹ a.g.e., s. 159.

³⁰² a.g.e., s. 144.

³⁰³ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 68.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 58-59.

³⁰⁵ Bu konuda daha geniş bilgiye ulaşmak için bkz. Karacabey, *Hadis Tenkidi*, s. 153-155, 162-165; Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenirliği*, s. 61-80.

Ancak alimler, ravilerde görülen bu tür farklılıkları mümkün olduğunca doğru anlatabilmek için hem cerh hem de tatilde kullanmak üzere özel lafızlar ortaya koymuşlardır.

el-Hatîb el-Bağdâdî “*hucet*” ve “*sika*” lafızlarını ravinin en yüksek derecesini ifade ettiğini belirtirken, “*kezzâb*” ve “*sâkıt*” lafızlarının ravinin en zayıf halini anlattığını söylemiştir.³⁰⁶

İbnu’s-Salâh ise İbn Ebî Hâtim’e (v. 327/939) dayanarak hem tadil hem cerhin lafızlarını dört kategoriye ayırmıştır. Tadilde kullanılan lafızlar şöyledir:

1) Sika, mutkin, sebt, hucet, hâfız ve zâbit: Bu lafızların hepsi tadilde en yüksek dereceye tekabül etmektedir.

2) Sadûk, mahalluhu’s-sıdk, lâ ba’s bih: Bu derecede olan ravinin rivayetleri alınır, fakat alındıktan sonra araştırılır.

3) Şeyh: Hadisi alındıktan sonra araştırılır ve öncekinden daha alt bir derecedir.

4) Sâlihu’l-hadîs: Hadisi sadece itibâr için alınır.³⁰⁷

Yine İbnu’s-Salâh’a göre cerh lafızları ise şunlardır:

1) Leyyinu’l-hadîs: Hadisi itibar araştırması yapmak üzere alınabilir. ed-Dârakutnî ise bu lafızla neyi kastettiği sorusuna “Hadisi terk edilecek kadar sâkıt olmayan, sadece adaletini zedelemeyecek kadar küçük bir sebepten dolayı cerh edilmiş kimse”³⁰⁸ şeklinde cevap vermiştir.

2) Leyse bi kaviyy: Hadisinin alınması bakımından önceki dereceye benzemekle birlikte, ondan aşağıdadır.

3) Da’îfu’l-hadîs: Hadisi tamamen terk edilmez.

³⁰⁶ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 22.

³⁰⁷ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 76-77.

³⁰⁸ a.g.e., s. 78.

4) Metrûku'l-hadîs, zâhibu'l-hadîs, kâzib: Hadisi alınmaz, terk edilir ve bu en alt derecedir.³⁰⁹

İbn Hacer ise cerh ve ta'dîl lafızlarını İbnü's-Salâh'tan ve diğer seleflerinden daha özet olarak açıklamıştır. Ona göre cerhin en kötüsü “*ekzebu'n-nâs*” gibi ism-i tafdîl (أفعل) kalıbında gelen nitelendirmedir. Bu lafızdan daha hafif cerh olarak “*deccâl*”, “*vaddâ*” ve “*kezzâb*” gibi ifadeler kullanılır. Bu lafızlar mübalağa ifade etse de efal kalıbındaki lafızlardan daha hafif bir cerhi ifade eder. Cerh lafızlarının en hafifi ise “*leyyin*”, “*seyyiu'l-hadîs*” ve “*fîhi makâl*” gibi ifadelerdir. İbn Hacer'e göre alimlerin kullanmış oldukları “*metrûk*”, “*sâkıt*”, “*fâhişu'l-galat*”, “*munkeru'l-hadîs*” gibi cerh lafızları “*da'îf*”, “*leyse bi kaviyy*” ve “*fîhi makâl*” lafızlarından daha ağırdır.³¹⁰

Yine İbn Hacer'e göre ta'dilin en yüksek derecesini gösteren lafız aynı şekilde “*Evseku'n-nâs*”, “*esbetu'n-nâs*” gibi, ism-i tafdîle delalet eden “*ef'al*” kalıbında gelmiş olanlardır. Onu takip eden lafızlar da “*sika sika*”, “*sika hâfız*” ve “*adl zâbit*” gibi, iki sıfatın aynı anda kullanımından oluşur. “*Şeyhun*”, “*yurvâ hadîsuh*” ve “*yu'teber bihi*” gibi cerhe yakın ifadeler ise tadilin en alt derecesini oluşturmaktadır.³¹¹

III- Hadislerin yazılması

Hadislerin yazılması, hadis iliminde “*kitâbetu'l-hadîs*” tabiri ile ifade edilir. Bu ifade hadis usulünde iki temel manaya delalet etmektedir.³¹² Birincisi, hadislerin yazılıp yazılmaması meselesidir, ki bu konuda Rasûlullah'tan (s.a.v.) birbirine muarız çeşitli hadisler rivayet edilmiştir. Konu ile ilgili hadislerin anlaşılması, telifi ve tartışılması da bu gruba dahil edilir. “*Kitâbetu'l-hadis*” tabirinin delalet ettiği ikinci mana ise, hadis meselelerinin ilim haline geldikten sonraki süreçte, hadislerin yazımı esnasında

³⁰⁹ a.y. Ayrıca İbn Ebî Hâtimin cerh ve ta'dil lafızlarının taksimi için bkz.: İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Munzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1952, c. II, s. 37-38.

³¹⁰ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 156.

³¹¹ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 156-157.

³¹² Kahraman, Hüseyin, *Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, Rehber Ajans Yayınları, Bursa, 2002, s. 33.

müelliflerin riayet etmeleri gereken bir takım şart, kaide ve buna benzer hususları içine alan usul bilgileridir.

A- Hadislerin Yazılması Konusundaki Hadisler ve Alimlerin Bunların Telifi ile İlgili Görüşleri

Sunnet, Kur'an'dan sonra dinin ikinci derecede kaynağını teşkil etmektedir. Hatta Kur'an'ın doğru anlaşılması için hadisler birinci derecede rol oynar. Dolayısıyla Kur'an'ın korunabilmesi için bir bakımdan hadislerin de korunmuş olması lazımdır. Nitekim Ashab-ı Kirâm da Rasûlullah'ın (s.a.v.) peşinden ayrılmayarak, buna mecbur kaldıkları zamanlarda da başka biriyle nöbetleşerek, O'nun (s.a.v.) söylediklerini öğrenmeye çaba sarfetmişlerdir.

Sahabenin, Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadislerini muhafaza için başvurdukları ilk yol onların ezberlenmesi olmuştur. Ancak değişik rivayetlerdeki bilgilerden anlaşılan odur ki, ezberlemenin yanında yazıya da başvurulmuştur. Ne var ki, yukarıda da işaret edildiği gibi, rivayetlerin bir kısmı hadislerin yazılmasını yasaklayarak, diğer kısım da yazılmasına izin vererek, hatta teşvik ederek, bu bilgilerin muhteva açısından muarız hale gelmesine neden olmuştur. Hadis usulü ve bu konuyu ele alan diğer eserlerde verilen bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin (v. 64/683) rivayetine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Benden (Kur'an dışında) hiç bir şey yazmayınız. Benden Kur'an dışında başka bir şey yazmış olan, onu silsin...”³¹³ Yine Ebû Sa'îd'den gelen “Rasûlullah'tan (s.a.v.) hadis yazma izni almaya çok uğraştık, ancak vermedi”³¹⁴ şeklindeki rivayet de hadislerin yazılmasının yasak olduğuna delalet etmektedir. Ebû Hureyre ise Rasûlullah'ın Yemen'den gelen bir adamın isteği üzerine, hutbesinin yazılmasını

³¹³ Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Daru İhyâi Kutubi'l-'Arabiyye, 1955, Zuhd, 72; Hanbel, Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Musnedu Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, c. I-VI, Muessetu'l-Kurtuba, Kahire, ts., c. III. s.12.

³¹⁴ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 379.

emrettiğini nakletmiştir.³¹⁵ Yine Ebû Hureyre'nin "Sahabe arasında Abdullah b. 'Amr haric benden daha fazla hadis bilen yoktu. Zira Abdullah yazardı ben ise yazmazdım"³¹⁶ ve Abdullah b. 'Amr'ın Rasûlullah'tan (s.a.v.) kendisinden her işittiğini yazıp yazamayacağını sormasına mukabil "Yaz, Allah'a yemin ederim ki benim ağzımdan haktan başka bir şey çıkmamaktadır"³¹⁷ demesi ve buna benzer başka rivayetler de hadislerin yazılmasının serbest olduğunu hatta teşvik edildiğini göstermektedir.³¹⁸

Görüldüğü gibi bu konuda rivayet edilmiş haberler çelişkilidir. Sıhhat açısından da herhangi bir sorunlarının olmaması, alimleri bu hadisleri telif etmeye sevk etmiştir. Alimler, bu işlemi değişik yollarla yapmışlardır. Nitekim er-Râmehurmuzî, Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivayetinde bahsedilen sahabenin Rasûlullah'tan (s.a.v.) izin alma çabaları, hicretten önce ve bu işlemin Kur'an'dan alıkoymasından emin olunamadığı dönemde vuku bulunduğunu söyler. Dolayısıyla er-Râmehurmuzî nesh görüşünü benimsemiş görünmektedir.³¹⁹

el-Hâkim en-Neysâburî ise *Ma'rife*'sinde konuyla alakalı herhangi bir başlık açmamıştır. *el-Kifâye*'sinde hadisin yazılmasıyla ilgili konulara yer vermeyen el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm* adlı eserini tamamen bu konuya tahsis etmiştir. Sözü ettiğimiz eserde el-Hatîb el-Bağdâdî hadislerin yazım yasağını iki temel muhtemel sebebe bağlar. Birinci muhtemel sebep, sahabenin daha yeni İslam'a girdikleri için vahyi hadislerden ve hatta sahihliliği ya da batıllığı bilinmeyen başka din ve inançlara ait yazılı belgelerle karışmasının engellenmesidir. Çünkü İslam'la yeni tanışan toplumun Allah'ın kelamını diğer batıl şeylerle karıştırma ihtimali her zaman mevcuttur.³²⁰ el-Bağdâdî'ye göre yasağın ikinci muhtemel sebebi ise, Rasûlullah'ın

³¹⁵ el-Buhârî, *İlm*, 39.

³¹⁶ a.y.

³¹⁷ Ebû Dâvûd, *İlm*, 3.

³¹⁸ İbn Abdilberr, Ebû Umer b. Yûsuf, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihî vemâ Yenbeğî fî Rivâyetihî ve Hamlih*, haz. Abdulkarîm el-Hatîb, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Kahire, 1982, s. 120.

³¹⁹ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 386. Ondan önce İbn Kuteybe (v. 276) de bu konudaki çözüm yollarından bahsederken birinci yol olarak neshi kabul etmiştir. Neshin de bulunması imkansızsa o zaman Abdullah b. 'Amr eski kitapları yazabilme ve okuyabilmekte olduğu için, yazma izninin sadece ona hass olabileceğini söylemiştir. (İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1972, s. 286.

³²⁰ el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *Takyîdu'l-İlm*, thk. Yûsuf el-'Uşş, 2. bs., Daru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyye, Dimeşk, 1974, s. 57.

(s.a.v.) kendi dönemi olduğu için isnadın kısa olmasıdır. Dolayısıyla hadisleri yazıp hafızayı zayıf ve hatta âtil hale getirmektense, onları ezberleyerek korumak hem daha güvenilir, hem de hafıza açısından daha faydalıdır. İşte Rasûlullah (s.a.v.) da insanları bundan dolayı hadislerin yazılmasını yasaklayıp ezberlemeyi emretmiş olsa gerektir.³²¹

el-Kâdî ‘Îyâd da söz konusu muarız rivayetleri sıraladıktan sonra “başlangıçta hadislerin yazılmasının yasaklanması, ezberlemeyi bırakıp sadece yazıya yönelme ve sonra da Kur’an ile karışma korkusundandır” der.³²² Devamında ise “artık, günümüzde hadislerin tarikleri çoğaldığı ve senedleri uzadığı için yazma gerekelidir”³²³ açıklamasında bulunur. Böylece o, selefleri ile aynı görüşü savunduğunu hissettirir.

İbnu’s-Salâh ise konuyla ilgili hadisleri zikrettikten sonra, bunlar hakkındaki yorumları aktarır. Daha sonra da kendi görüşlerini verir. Ona göre hadislerin yazılması; hafızasına güvenemeyen kimseler için serbest, hafızası yazısından daha güvenilir olanlara ise yasak idi. Hatta bir an için mutlak olarak yasaklandığını düşünülürse bile, bu yasaklama ilk dönemde Kur’an’la karıştırma korkusundan olmuştur.³²⁴

İbn Hacer ise “Kitâbetu’l-Hadîs ve’r-Rihletu fî Talebihî ve’t-Tasnîfu fih” adını verdiği başlıkta hadislerin yazılması konusundaki tartışmalara yer vermeden, doğrudan yazma kuralları ile ilgili hususlara geçmiştir.³²⁵

Görüldüğü gibi hadislerin yazılması yasağı sadece ilk döneme mahsus olup daha sonra böyle bir yasak söz konusu değildir. Nitekim yukarıda görüşleri incelenen alimlerin hepsi de bu yöndedir. İbnu’s-Salâh’ın ifadesiyle bu konudaki ihtilaf kalkmış, Müslümanlar bunun mubâh olduğunda icmâ etmişlerdir.³²⁶

³²¹ a.g.e., s. 58.

³²² el-Kâdî ‘Îyâd, İbn Mûsâ el-Yahsabî, *el-’İlmâ’ ilâ Ma’rifeti’r-Rivâye ve Takyîdi’s-Sema’*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru’t-Turâs/el-Mektebetu’l-’Atîka, Kahire/Tunus, 1970, s. 149.

³²³ a.y.

³²⁴ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 107.

³²⁵ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 172-173.

³²⁶ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 108. Bu konuda daha geniş bilgiye ulaşmak için bkz.: Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 26-32.

B- Hadislerin Yazılması ile İlgili Kurallar

Hadislerin yazılmasıyla ilgili ihtilaf alimler tarafından çözüme kavuşturulduktan sonra hadisler normal olarak kitap, sahife ve risalelere yazılmaya başladı. Yazılmasıyla sonraki nesillere aktarılması sağlanan hadislerin, günümüze kadar hatasız gelebilmesi için sadece kitaplara kaydedilmesi de yetersiz kalacaktı. Bu nedenle, alimler hadislerin kitaplara yazılırken, riayet edilmesi gereken çeşitli kaide ve usuller ortaya koydular. Söz konusu kaide ve usuller, hadislerdeki kelimelerin noktalanıp harekelenmesi, yazının kalın olması, iki hadis arasının belli işaretlerle ayrılması gibi birçok husus içermektedir. Çalışmamızın temelini oluşturan kaynaklardan el-Hâkim'in *Ma'rife*'si haric, geri kalan eserlerin hepsinde bu konulardan bir şekilde bahsedildiği görülmektedir. Bu durum hadis yazma kaidelerinin, hemen her dönemde usûlün önemli ve aslî meselerinden olduğunu gösterir.

1- Noktalama ve Harekeleme

Arapça önceden noktasız ve harekesiz yazılıyordu. Zamanla, insanların Arapça gramerine dair bilgileri zayıflayınca, önce noktaların, daha sonra da harekeler konulmaya başladı. Hadis alimleri de, hadislerin yanlış okunmaması için böyle bir uygulamayı uygun görmüşlerdir. Nitekim er-Râmehurmuzî hadislerde noktalama işlemini zorunlu olarak görürken, harekelemeye dair iki görüş aktarmıştır. Onun belirttiğine göre alimlerden bazıları sadece müşkil ibarelerin harekelemesinin gerektiğini söylerken, bir kısmı, kelimelerin tamamına hareke konulmasını kanaatindedir.³²⁷ el-Hâtib ise *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî* adlı eserinde ravi isimleri için noktama ve harekelemenin özellikle gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü kendisine göre Bısr-Busr (بشر- بئر), Bureyd-Berîd (بريد - برید) ve 'Ayyâş-Abbâs (عياش-عباس) gibi ravi isimlerinden bir çoğu nokta ve hareke konulmamışsa, şekil benzerliğinden dolayı karıştırılabilir.³²⁸ el-Kâdî 'Îyâd konuyla ilgili çeşitli görüşleri nakledip “nokta ve

³²⁷ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 608.

³²⁸ el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*, c. I, s. 269.

harekenin her hal ü karda gerekli olduğu” şeklindeki görüşü benimsemiştir.³²⁹ İbnu’s-Salâh ise, el-Bağdâdî gibi öncelikli olarak, nokta ve harekenin ravi isimleri için gerekli olduğunu ifade etmiştir.³³⁰ Daha sonra İbn Hacer “hadisler açık ve net yazılmalı. Muşkil olanlara hem hareke hem nokta konulmalıdır” diyerek, isim veya kelime ayırımı yapmadan muşkil lafızların hareke ve noktalanması gerektiğini söylemiştir.³³¹

2- Yazının Belirgin Olması

İnce yazı kullanmayı zorunlu kılan bazı durumlar dışında, hadislerin kalın ve belirgin bir yazıyla yazılması lazımdır. Bu konuya değinen el-Bağdâdî yazının ince olmasını zorunlu kılan durumlar olarak kağıt yetmezliği ve yolculuğu belirtmiştir.³³² İbnu’s-Salâh da bunu gerektiren bir durum yoksa, yazının kalın ve belirgin olması gerektiğini ifade etmiştir. İbnu’s-Salâh ince hatla yazmayı gerektiren durumlar olarak el-Bağdâdî’nin berttiği kağıt yetmezliği ve yolculuğu zikretmiştir.³³³

3- Hadisleri Birbirinden Daire ile Ayırmak

İki hadisi birbirinden ayırt etmek amacıyla, o hadislerin arasında büyük nokta şeklindeki daire konulur. Bu konuya değinen er-Râmehurmuzî, İbn Ebi’z-Zinâd’dan gelen bir haberi nakletmekle yetinmiştir.³³⁴ Aynı rivayeti *el-Câmi*’ne alan el-Bağdâdî, ilave olarak konuyla ilgili daha da kolaylık sağlayacak ayrıntılara değinmiştir.³³⁵ el-Hatîb el-Bâğdâdî’nin söz konusu ettiği kolaylık, hadislerin müzakeresi yapılmamışsa dairelerin boş bırakılması, müzakere edilmişse o dairelerin bir nokta veya çizgi ile doldurulmasıdır. Hatta müellifin belirttiğine göre bazı hadisçiler, böyle bir uygulamayı görmemiş hadislerin, tahammül edilememiş sayılacağını savunmuşlardır.³³⁶ Konuya

³²⁹ el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlmâ*, s. 150.

³³⁰ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 108.

³³¹ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 172.

³³² el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî*, s. 261.

³³³ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 109.

³³⁴ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl*, s. 606.

³³⁵ el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî*, c. I, s. 273.

³³⁶ a.y.

değinenlerden biri olan İbnu's-Salâh, el-Bağdâdî'ye atıfta bulunarak, kendisine tamamen katıldığını göstermektedir.³³⁷ el-Hâkim ve İbn Hacer'in eserlerindeyse bu konuya değinilmemiştir.

4- Yazılan Hadislerin Asıl Nusha ile Mukabele Edilip Hataların Düzeltilmesi

Fıtratı hata yapmaya müsait olan insanoğlunun yazdığı yazıyı mukabele etmesi, hatanın olup olmadığını öğrenmesi açısından son derece önemli bir girişimdir. Konuya değinen er-Râmehurmuzî (v. 360/970), el-Bağdâdî (v. 463/1071) ve İbnu's-Salâh (v. 643/1245), eserlerinde Yahyâ b. Ebî Kesîr'den gelen bir rivayeti zikretmişlerdir. Buna göre Yahyâ b. Ebî Kesîr mukabelele önemi vurgularken şöyle demektedir: “Hadis yazıp da mukabele etmeyen, helâyâ girip de istincâ etmeyen kimse gibidir”.³³⁸ Aynı konuya değinen el-Kâdî ‘İyâd da hadislerin yazılmasından sonra mukabelele zorunlu olduğunu söylemekte ve konuyu sonlandırırken, Yahyâ b. Ebî Kesîr'in sözünü aktarmaktadır.³³⁹

Hadislerin kitabeti esnasında meydana gelen hataları düzeltmek için de alimler tarafından farklı metodlar kullanılmıştır. Bu metodların en çok kullanılanları *hakk*, *mahv* ve *darb*tır.³⁴⁰ *Hakk* yanlışlıkla yazılan ibarenin bıçakla kazılarak silinmesidir.³⁴¹ Yanlış olan ibarenin parmak veya bir bez parçasıyla silinerek yok edilmesine *mahv*³⁴², yanlışın üzerine bir çizgi veya benzer şeyler konulmasına ise *darb* denir.³⁴³

er-Râmehurmuzî bu metodlardan sadece *hakk* ve *darbı* zikretmiştir. Müellif “*hakk*, bir töhmettir” diyerek, *hakkın* kullanılmasına sıcak bakmadığına işaret etmiş, *darbın* ise bu metodların en iyisi olduğunu söylemiştir.³⁴⁴ Konuya *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî* esrinde değinen el-Bağdâdî de metodlardan *darbı* tercih etmiştir. Onun ayrıca er-

³³⁷ İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-Hadis, s. 110.

³³⁸ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 544; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 237; el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*, c. I, s. 275; İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-Hadis, s. 112.

³³⁹ el-Kâdî 'İyâd, *el-İlmâ*, s. 158-160.

³⁴⁰ Kahraman, *el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, s. 47.

³⁴¹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 125.

³⁴² a.g.e., s. 207.

³⁴³ a.g.e., s. 470.

³⁴⁴ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 606.

Râmehurmuzî'ye de atıfta bulunduğu görülmektedir.³⁴⁵ İbnu's-Salâh zikri geçen metodların üçünü de zikretmiş, ancak o da bu metodların arasında tercih edilmesi gerekenin darb olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁶

Darb metodunu el-Kâdî 'İyâd (v. 449/1102) *şakk* olarak isimlendirmiştir.³⁴⁷ *Şakk* teriminin Meşrik uleması tarafından değil de, bir Mağrib alimi olan el-Kâdî 'İyâd tarafından kullanılması, terimin bu yöreye ait bir ıstılah olduğunu düşündürmektedir.³⁴⁸ Nitekim darbın *şakk* olarak da adlandırıldığını söyleyen İbnu's-Salâh bu konuda el-Kâdî 'İyâd'a atıfta bulunmuştur.³⁴⁹

Yanlışlıkla iki kere yazılarak tekrarlanan kelimelerden hangisinin silineceği konusundaysa değişik görüşler ortaya atılmıştır. er-Râmehurmuzî'nin belirttiğine göre bu konuda "İptal edilmesi daha uygun olan birinci kelimedir", "yanlış yazılan iptal edilir", "daha güzel yazılmış olan bırakılır diğeri iptal edilir" şeklinde görüşler vardır.³⁵⁰ Aynı bilgileri el-Bağdâdî,³⁵¹ İbnu's-Salâh³⁵² ve el-Kâdî 'İyâd³⁵³ da vermiştir. el-Kâdî 'İyâd, bu bilgileri er-Râmehurmuzî'nin ismini zikretmeden vermiştir.³⁵⁴

5- Rasûlullah'ın (s.a.v.) İsmi'nin yazılmasıyla İlgili Kurallar

el-Bağdâdî ve İbnu's-Salâh, hadislerin kitabeti esnasında Rasûlullah'ın (s.a.v.) zikri esnasında riayet edilmesi gereken bazı kurallara dikkat çekmişlerdir. el-Bağdâdî *el-Câmi' li Ahlâki'r--Râvî* adlı eserinde konuya "Rasûlullah'ın (s.a.v.) ismi yazıldığında, peşinden O'na salat-u selam'ın da yazılması gerekir" ifadesiyle giriş yapmaktadır. Ardından bu hususu destekleyen rivayetlere yer vermiştir. Bir rivayette el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (v. 107/725), babasından Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle

³⁴⁵ el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r--Râvî*, s. 278.

³⁴⁶ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 116.

³⁴⁷ el-Kâdî 'İyâd, *el-İlmâ'*, s. 171.

³⁴⁸ Kahraman, *el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnu's-Salâh'a Etkileri*, s. 48.

³⁴⁹ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 117.

³⁵⁰ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddîsu'l-Fâsıl*, s. 607.

³⁵¹ el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r--Râvî*, c. I, s. 276.

³⁵² İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 118.

³⁵³ el-Kâdî 'İyâd, *el-İlmâ'*, s. 172.

³⁵⁴ a.y.

dediğini nakletmiştir: “Benden ilim yazıp da peşinden bana salat-u selam yazan kimse, ilmin yazıldığı o kitap okundukça sevabını alacaktır”.³⁵⁵ el-Bağdâdî’ye göre, Rasûlullah’ın (s.a.v.) ismi yazıldığında, ağızıyla söylediği gerekçesiyle salat-u selam’ın yazılmaması yanlıştır, selefin uygulamasına terstir. Bu nedenle müellif, tenkid ettiği şekilde davranan Abdullah b. Ahmed b. Hanbel’e (v. 290/903) katılmadığını söyler.³⁵⁶

İbnu’s-Salâh da aynı konuyu işlerken bunun ihmal edilmemesi gerektiğini söylemiş, aynı şeyi Lafz-ı Celâl’in geçtiği yerler için de geçerli olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁷ Genel olarak el-Bağdâdî’nin zikrettiği bilgileri nakleden İbnu’s-Salâh, salât-u selamın sembol şeklinde, “ve sellem” gibi kısaltmalarla yazılmasına da karşı çıkmıştır. Bu hususla ilgili müellif, Hamza el-Kennânî’nin şu rivayetini zikretmiştir: “Hadis yazdığımda, Rasûlullah’ın (s.a.v.) ismi geçtiğinde peşinde “salla'l-lahu aleyh” şeklinde bir ibare yazardım. Bunun üzerine rüyamda, Rasûlullah’ın (s.a.v.) bana şöyle dediğini gördüm: “Bana salat-u selam yazarken, neden tamamlamıyorsun?”. Bu rüyadan sonra “ve sellem” ifadesiyle tamamlamadan hiç bir zaman “salla'l-lahu aleyh” yazmadım.³⁵⁸

Burada zikredilenleri hadis kitabetiyle ilgili kuralların sadece bazılarıdır. Usul kitaplarında alimler bu konularla ilgili teferruat bilgiler kaydetmişlerdir. Biz daha ziyade önemli gördüğümüz bazı kuralların zikri ile yetiniyoruz.³⁵⁹

IV- Hadislerin Tahammül Yolları

Hadis tahammül yolları, hadis ilminde *tahammulu'l-hadis* tabiriyle ifade edilir. İstilah olarak *tahammulu'l-hadis* “bir kimsenin, başkalarına nakletmek maksadıyla hadis rivayet eden bir şeyhten, rivayet ettiği hadisleri çeşitli yollarla (ya işiterek, ya kitaplarını alarak, ya ona arz ederek) alması, yani onları başkasına devretmek üzere

³⁵⁵ el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*, c. I, s. 270.

³⁵⁶ a.g.e., s. 271.

³⁵⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 110-111.

³⁵⁸ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 111.

³⁵⁹ Bkz.: es-Suyûtî, *Tedrib*, s. 64-92; Şâkir, *el-Bâ'isu'l-Hasîs*, s. 132-139.

yüklenmesidir”.³⁶⁰ Hadisin alma şekline göre farklılık arz eden tahammül yollarının sayısını alimler sekiz olarak tespit etmişlerdir. Tahammül yollarının eda esnasında kullanılacak özel lafızları da bulunmaktadır. Hadisin ne şekilde alındığı büyük ölçüde bu ifadelerden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hadis rivayet eden kişinin böyle bir hususa riayet etmesi evladır. Bu bölümde söz konusu tahammül yolları, fazla ayrıntıya girmeden zikredilecektir.

A- Semâ‘

“Duymak, işitmek” manasındaki semâ‘,³⁶¹ genel kabul gören görüşe göre, hadis tahammül yollarının en güvenilir olanıdır. Zira semâ‘, talibin hadis okuyan şeyhin karşısında bulunması ve sözlerini şeyhinin ağzından bizzat duyması veya onun huzurundayken, hadisi yazması demektir. el-Bağdâdî semâ‘ın başta arz olmak üzere hadis tahammül yollarının en güvenilir olduğuna işaret etmek için bunu bab başlığı olarak vermiştir.³⁶² Semâ‘ın hadis tahammülünün en güvenilir olduğu görüşüne el-Kâdî ‘Îyâd,³⁶³ ve İbnu’s-Salâh gibi müellifler de katılmaktadır.³⁶⁴

Bu şekilde alınan hadisler çeşitli rivayet şîğalarıyla rivayet edilmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî’ye göre, semâ‘ ile alınan hadislerin rivayetinde “semi‘tu, hadessenâ, ahberenâ ve enbe‘enâ” ifadelerinden herhangi biri kullanılabilir. Ancak asıl olan “semi‘tu” şîğasının kullanılmasıdır. Çünkü hiç bir ravi icazet veya mukabeleyle aldığı ya da tedlis yaptığı bir hadisi bu şîğayla rivayet etmemiştir.³⁶⁵ el-Kâdî ‘Îyâd ise hiç bir tercih yapmadan, bunlara “kâle lenâ, zekere lenâ” şîğalarını da eklemiştir.³⁶⁶ Daha sonra İbnu’s-Salâh alimlerin zikri geçen bu görüşlerini zikrettikten sonra bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre, semâ‘da “ahberenâ, enbe‘enâ, nebbe‘enâ” şîğaların kullanılması, “ahberenâ” şîğasının arza tahsis edilmeden önceki döneme

³⁶⁰ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 414.

³⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “سمع”, c. VI, s. 363.

³⁶² el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 271-274.

³⁶³ el-Kâdî ‘Îyâd, *el-İlmâ*, s. 69.

³⁶⁴ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu'l-Hadis*, s. 81.

³⁶⁵ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 283-284.

³⁶⁶ el-Kâdî ‘Îyâd, *el-İlmâ*, s. 69.

tekabül eder. Yoksa daha sonra söz konusu sığalar sadece arza mahsus edilmişlerdir.³⁶⁷ Yine İbnu's-Salâh'a göre, el-Hatîb'in "semi'tu" sığasının en üstün olduğu görüşüne katılmayarak, tam tersine "haddesenâ, ahberenâ" sığalarının "sem'tu"den daha üstün olduğunu savunmuştur. Zira "semi'tu"da şeyhin raviyi muhatap aldığına dair herhangi bir ipucu yokken "haddesenâ, ahberenâ" sığalarında böyle bir şeye işaret edilmektedir.³⁶⁸ İbn Hacer ise "semi'tu" ve "haddesenâ" sığalarının aynı şey olduğunu söylemiştir.³⁶⁹

Görülen odur ki, "semi'tu", "haddesenâ" ve "ahberenâ" sığalarından her biri semâ'da kullanılabilir. Ancak sema'a en uygun olan "semi'tu" sığasıdır. Zira mesela "haddesenâ", bazıları tarafından icazetle alınan hadislerde de kullanıldığından dolayı semâ'da, "semi'tu"den daha alt bir derecedir. "Ahberenâ" ise "haddesenâ"dan da az kullanılmıştır.³⁷⁰

B- 'Arz (Kıraat)

"Bir şeyi bir kimseye göstermek, ibrâz ve izhâr etmek" manasındaki 'arz kelimesi,³⁷¹ hadis ıstılahında "ravinin, elinde bulunan hadisleri şeyhine okuması" demektir. Tahamül yolarından biri olan 'arzin diğer bir adı da "kıraat"tır. Bu işlem esnasında ravinin şeyhe okuması, ya da başka biri okurken onun da orada bulunup dinlemesi, okuyanın ezber veya kitaptan okuması, şeyhin de okunan kısmı ezberinden veya kitabından takip etmesi, arasında fark yoktur.³⁷² 'Arz metoduyla alınan hadislerin rivayet edilmesi meselesi birkaç istisna dışında tartışma konusu olmamıştır. Bu görüşü el-Bağdâdî, el-Kâdî 'Îyâd ve İbnu's-Salâh eserlerinde zikretmektedirler.³⁷³

er-Râmerhumuzî bu konuyla ilgili "Şeyh Huzurunda Kıraat Babı" başlığını açmış ve burada 'arza delalet eden bazı örnekler nakletmiştir.³⁷⁴ 'Arza kitabına yer verenlerden biri olan el-Hâkim en-Neysâburî, değişik bir tarif yapmıştır. Ona göre 'arz

³⁶⁷ İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-Hadis, s. 81-82.

³⁶⁸ a.y.

³⁶⁹ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 140.

³⁷⁰ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 395.

³⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "عرض", c. XIV, s. 137.

³⁷² İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-Hadis, s. 83.

³⁷³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 259-260; el-Kâdî 'Îyâd, *el-İlmâ'*, s. 70; İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-Hadis, s. 83.

³⁷⁴ Bkz.: er-Râmerhumuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 420-430.

“şeyhin kendisine verilen kitabı, alıp okuyup kendisinin hadisleri olduğundan emin olduktan sonra, talibe geri vererek “bu hadisler benim, bunu onaylıyorum. Bunlar, benim şeyhlerimden aldığım hadislerdir, bunları bende rivayet edebilirsiniz” demesidir”.³⁷⁵ Daha sonra İbnu’s-Salâh bunu ‘ardu’l-munâvele şeklinde adlandıracaktır. el-Bağdâdî konunun başında bazılarının bu metodu onaylamadıklarını ifade etmiştir. Fakat, akabinde ehl-i hadis ve bütün alimlerin ‘arzın kıraatla aynı seviyede olduğunu söyleyerek onlara katılmamaktadır. Daha sonra konuyla ilgili çok sayıda rivayet nakletmiştir.³⁷⁶

‘Arz metonda tartışılan meselelerden biri de semâ’ yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanılan siğaların ‘arz metodunda kullanılıp kullanılmama yasağıdır. ‘Arz konusunu ilgilendiren peşpeşe iki başlık açan er-Râmehurmuzî, ilk başlığında semâ’ yoluyla alınan rivayetlerin naklinde kullanılan “haddesenî/nâ, ahberenî/nâ, semi‘tu/nâ” gibi siğaların, ‘arz metodunda da kullanılmasının caiz olduğuna dair görüşleri sıralamıştır.³⁷⁷ Sonraki başlıkta da bunun tersini söyleyen rivayetlere yer verir.³⁷⁸ el-Bağdâdî’ye göre ise söz konusu semâ’ siğaları, ‘arz yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanılmamalıdır. Çünkü, bu gibi siğalar hadisi bizzat şeyhin okuduğu vehmini vermektedir. ‘Arz metodunda böyle bir durum söz konusu olmadığı için, bu yolla alınan hadisleri semâ siğalarıyla nakleden kişi yalancı durumuna düşebilir. Ancak “haddesenâ kira’aten ‘aleyh” gibi karaatla alındığı anlaşılacak şekilde ifadeler kullanırsa, o zaman bir beis yoktur. Fakat bazılarının göre hiçbir siğa için kıraat kaydının konulması gerekmezken, diğer bir görüşe göre sadece “ahberenâ”ya konulmaz. Bir başka grup ise “semi‘tu”yu da buna dahil etmişlerdir.³⁷⁹ el-Kâdî ‘İyâd ise bu hususta üzerinde ihtilaf edilen ‘arz ile ilgili konular arasında bu yolla alınan hadislerin semâ’ siğalarıyla rivayet edilip edilemeyeceği ile semâ’ ve ‘arz metodların aynı mı, yoksa ‘arz ikinci sırada mı yer alır gibi konuları zikretmiştir.³⁸⁰ Ardından “alimlerin çoğunluğuna göre bu ikisi eşittir” şeklindeki ifadesiyle ise, kast edilenin sadece iki metodun eşit

³⁷⁵ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 671.

³⁷⁶ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 259-260.

³⁷⁷ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl*, s. 420.

³⁷⁸ a.g.e., s. 431.

³⁷⁹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 296.

³⁸⁰ el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlmâ’*, s. 71.

olmasına mı, yoksa, metodlarla birlikte kullanılan siğaların da eşitliğine mi işaret ettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. İbnu's-Salâh ise bu konuda el-Bağdâdî ile aynı düşüncededir.³⁸¹ İbn Hacer ise 'arzın tahammül yollarından biri olduğunu ifade ettikten sonra, ehl-i Irak'tan bazı kimselerin bu metodu kabul etmediklerini, bazılarının bunu semâ'dan aşağı gördüğünü, aralarında el-Buhârî'nin de bulunduğu üçüncü bir grubun ise 'arzi, semâ' ile eşit bulduklarını söyleyerek konuyu tamamlar.³⁸²

C- İcâzet

Hadis rivayet metodlarının üçüncüsü olan icâzet; şeyhin raviye, kendisinden duymuş olduğu hadisleri veya elinde bulunan kitapların hepsini veya bir kısmını rivayet etmesi için izin vermesidir. Bu metodla alınan hadislerde, ne şeyhin raviye okuması, ne de ravinin şeyhe okuması söz konusudur. Bunun için icâzet metodunun kabul ve geçerliliği hakkında çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Mesela Zâhirîlerin ileri gelen isimlerden olan İbn Hazm (v. 456/709), icâzetin bütün kitaplar için verilebilme ihtimaliden dolayı, bu metodla hadis rivayet edilmesine itiraz edip onu "bid'at" olarak nitelemiştir.³⁸³

Bu itirazlara rağmen icâzet, bazı şekilleri dışında alimlerin çoğunluğunca kabul edilmektedir.

er-Râmehurmuzî (v. 360/970) icâzeti munâvele ile aynı başlık altında işlemiş ve onun farklı alimler tarafında kullanıldığını gösteren bazı örnek rivayetler sıralamıştır. el-Hâkim (v. 405/ 1014) de icâzete 'arz ile aynı başlık altında yer vermiştir. O, konuyu er-Râmehurmuzî'den daha kısa tutmuştur.³⁸⁴ Daha sonra, *el-Kifâye* adlı eserinde icâzete geniş yer ayıran el-Bağdâdî (v. 463/1071) bu konudaki ihtilafları zikrettikten sonra onu geçerli bir metod olarak gördüğünü söylemektedir.³⁸⁵ Müellif "icâzette irsâl vardır" şeklindeki iddialara da "böyle bir şey doğru olamaz, çünkü icâzet veren kişinin kim olduğu, güvenilirliği ve adaleti bilinmektedir, dolayısıyla böyle bir kimse mechûl kabul

³⁸¹ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 83-84.

³⁸² İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 142-143.

³⁸³ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. I-XIII, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1404, c. II, s. 264.

³⁸⁴ el-Hâkim, *Ma'rîfe*, s. 671-679.

³⁸⁵ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 317.

edilemez” şeklinde cevap verir.³⁸⁶ İcâzeti tahammül yollarının beşincisi olarak zikreden el-Kâdî ‘İyâd (v. 449/1102) onun hem söz hem de yazı ile verilebileceğini belirterek konuya giriş yapmıştır. el-Kâdî ‘İyâd’a göre, icâzet konusundaki ihtilaf icâzetin bütün çeşitleri için aynı derecede değildir.³⁸⁷ İbnu’s-Salâh’ta (v. 643/1245) ise icâzet hadis tahammül metodları içinde üçüncü sırada yerini almaktadır. Müellif, icâzetin kabulü konusunda icmâ bulunduğunu iddia etmenin doğru olmayacağını söylemiştir.³⁸⁸ İbn Hacer (v. 852/1448) ise icâzeti, şifâhen verilen icâzet (muşâfehe) ve yazıyla verilen icâzet (mukâtebe) şeklinde ikiye ayırmıştır.³⁸⁹ Ancak el-Kâdî ‘İyâd’dan farklı olarak İbn Hacer, aşağıda da görüleceği üzere mukâtebeyi bağımsız bir tahammül yolu olarak görmemiştir.

İcâzetle ilgili konulardan biri de sahip olduğu çeşitliliğidir. Alimler, eserlerinde icâzetin değişik şekillerini zikretmişlerdir. Nitekim er-Râmehurmuzî icâzet ve munâveleyi aynı başlık altında zikrederek birbirinden bağımsız metodlar olmadığına işaret etmektedir.³⁹⁰ el-Hâkim’in icâzeti ‘arz ile aynı başlıkta zikrettiği ise yukarıda ifade edilmişti.³⁹¹ Daha sonra el-Bağdâdî³⁹² ve İbn Hacer icâzetin türleri arasında munâvelenin yanı sıra mukâtebeyi de zikretmişlerdir.³⁹³ Zikri geçen alimlerin icâzeti ele alış tarzlarından, kendilerinin bağımsız bir icâzeti düşünmediklerini; onu ya ‘arz ya da munâvele ve mukâtebe ile birlikte ele aldıkları ve ‘arz dışında kalanları birer icâzet şekli olarak gördükleri sonucu çıkabilir.

İcâzet, munâvele ve mukâtebeyi birinden bağımsız birer hadis tahammül yolu olarak görenler el-Kâdî ‘İyâd ve İbnu’s-Salâh olmuştur. Bu iki alim arasında farklılık arz eden iki husus vardır. Birincisi, icâzetin hadis tahammül yolları içindeki sırasıdır. Nitekim el-Kâdî ‘İyâd onu, munâvele ve mukâtebeyi de öne alarak, beşinci sırada zikrederken, İbnu’s-Salâh semâ‘ ile ‘arzdaki sonra üçüncü sırada zikretmiştir. Farklılık

³⁸⁶ a.y.

³⁸⁷ el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlmâ*, s. 88.

³⁸⁸ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 90-91.

³⁸⁹ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 144.

³⁹⁰ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl*, s. 435-458.

³⁹¹ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 671.

³⁹² el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 330, 342.

³⁹³ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 144-145.

arz eden ikinci husus da icâzetin şekilleridir. el-Kâdî ‘İyâd icâzetin altı, İbnu’s-Salâh ise yedi şeklinden bahseder.³⁹⁴

D- Munâvele

Munâvele hadis tahammül yollarından biri olup “şeyhin, hadislerini ihtava eden kitabını rivayet etmesi için elden talebeye vermesi” demektir.³⁹⁵ Aşağıda görüleceği üzere munâvelenin de birkaç çeşidi bulunmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi er-Râmehurmuzî munâveleyi icâzetle birlikte ele almış, söz konusu başlık altında sıraladığı rivayetlerin bazısında mukâtebeden de bahsetmiştir.³⁹⁶ el-Hâkim de, aynı başlık altında incelediği ‘arz ve icâzetin dışında, başka bir hadis tahammülü yoluna değinmemiştir. Ancak o, ‘arzın tarifini yaparken aslında, munâvelenin tarifini yapmış olmaktadır. Zira tarifi şu şekildedir: “‘Arz, şeyhin kendisine verilen kitabı, alıp okuyup kendisinin hadisleri olduğundan emin olduktan sonra, talibe geri vererek, “bu hadisler benim bunu sana onaylıyorum. Bunlar, benim şeyhlerimden aldığım hadislerdir, bunları benden rivayet edebilirsin” demesidir.³⁹⁷

el-Hatîb el-Bağdâdî ise icâzet çeşitlerinin biri olarak zikrettiği munâveleye, birçok konuda yaptığı gibi geniş bir yer ayırmıştır. Müellif munâveleyi, icâzetin birinci şekli ve en güvenilirli olarak takdim etmektedir. Hattâ ifade ettiğine göre, hadis alimlerinin bazısı bu metodu semâ‘dan da üstün kabul etmiştir.³⁹⁸ Bu şekilde icâzeti beşe ayıran müellif, en güvenilir icâzet şeklinin, yani munâvelenin hasıl olabilmesi için şeyhin raviye kendi kitabını veya kendisinin yazmış olduğu bir cüzü verip şöyle demesi lazımdır: “Bu benim falanca kimseden işittiğim hadislerin bulunduğu kitaptır. Ben

³⁹⁴ Bkz.: el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlmâ*, s. 88; İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 91-96.

³⁹⁵ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 283.

³⁹⁶ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl*, s. 435-458.

³⁹⁷ el-Hâkim, *Ma’rifte*, s. 671.

³⁹⁸ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 326.

bunun içinde olanlardan haberdarım, onun için bundan rivayet edebilirsin”.³⁹⁹ el-Kâdî ‘İyâd’ın da aynı munâvele şeklini birinci ve en güvenilir icâzet çeşidi olarak zikrettiği görülür.⁴⁰⁰ *el-İlmâ*’da yer alan ikinci munâvele şekli ise şeyhin, kitabını gösterip öğrencisine vermesi, o kitaptaki hadisleri rivayet etmesi için icâzet verdiğini söyledikten sonra, kitabını geri almasıdır. Müellif böyle bir munâvele şeklinin de, o kitab veya onun nüshası talibin eline geçtikten sonra geçerli ve sahih olacağını söylemiştir.⁴⁰¹ Ayrıca er-Râmehurmuzî ve el-Bağdâdî’den farklı olarak el-Kâdî ‘İyâd munâveleyi müstakil bir rivayet metodu olarak ele almıştır.

el-Kâdî ‘İyâd’dan sonra munâveleyi müstakil tahammül yolu olarak gören ilim adamı İbnu’s-Salâh olmuştur. İbnu’s-Salâh munâveleyi icâzetli ve icâzetsiz olmak üzere ikiye ayırmıştır. İcâzetli munâvelenin de kendi içinde birbirinden farklı bazı şekillere ayrıldığı görülmektedir. Müellifin zikrettiği icâzetli munâvelenin şekilleri şöyledir: Şeyhin, talibe kitâbını veya mukabele edilmiş bir kısmını vermesi; talibin şeyhe kendisinden almış olduğu hadisleri ihtiva eden bir kitabı veya cüzü göstermesi; şeyhin talibe kitabını verip icâzet verdiğini söyledikten sonra kitabını geri alması; talibin şeyhe bir kitab veya cüz getirip “bu senin hadislerindir, bana icâzet verir misin?” demesi üzerine şeyhin bu nushayı incelemeden icâzet vermesi.⁴⁰² Daha sonra İbnu’s-Salâh ilk iki şeklin İmâm Mâlik ve ehl-i hadisten bir gurba göre semâ’ ile aynı değerde olduğunu ifade eder. Munâvelenin son şeklinin geçerli sayılabilmesi için ise talibin güvenilir olması gerektiğini, aksi takdirde böyle bir munâvelenin sahih olamayacağını söyler.⁴⁰³ İcâzetsiz munâvele ise şeyhin, talibe “bunu benden rivayet et”, “bunun rivayeti için sana icâzet veriyorum” gibi icâzet ifade eden cümleler sarfetmeden kitabını vermesidir. İbnu’s-Salâh’a göre her ne kadar el-Bağdâdî bazılarının bunu câiz gördüğünü söylemiş olsa da, böyle bir munâvele caiz görülmemiştir.⁴⁰⁴ İbn Hacer ise sadece icâzetli munâvele hakkında bilgi vermektedir. Ona göre de icâzetli munâvele, bu metodun en sağlam rivayet yoludur. Yine İbn Hacer’in ifadelerine göre munâvelenin meydana

³⁹⁹ a.y.

⁴⁰⁰ el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlmâ*, s. 79.

⁴⁰¹ a.g.e., s. 82.

⁴⁰² İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 98-100.

⁴⁰³ a.g.e., s. 100.

⁴⁰⁴ a.y.

gelebilmesi için şeyhin, talibe icâzet verdikten sonra, onun bu kitaba bir şekilde ulaşması lazımdır. Aksi takdirde pek bir değeri kalmamaktadır.⁴⁰⁵ İcâzetsiz munâvele ise İbn Hacer’in ifade ettiği gibi cumhura göre caiz değildir.⁴⁰⁶

Munâvele metoduyla alınan hadislerin hangi edâ sığasıyla rivayet edileceği ihtilaflı konulardandır. Bu konuda görüşünü en açık şekilde ifade eden İbnu’s-Salâh’a göre munâvelede, bazıları tersini söylemiş olsa da, “haddesenâ, ahberenâ” lafızlarının kullanması caiz değildir; zira bu iki lafız semâ’ın meydana geldiği vehmini verir. Zaten bunun aksini söyleyenlerin bir çoğu icâzetli munâveleyi semâ’ ile aynı derecede görmüşlerdir. Müellife göre en sahih ve cumhur-ı ulemânın da desteklediği görüşün “haddesenâ, ahberenâ” lafızların yanında icâzet veya munâvele ile alındığı belli olacak şekilde “haddesenâ/ahberenâ icâzeten/munâveleten” ifadelerini kullanarak rivayette bulunulmasıdır.⁴⁰⁷

E- Mukâtebe

“Kitâbe” şeklinde de ifade edilen mukâtebe hadis tahammül yollarındandır ve hadis ilminde “şeyhin, kendi mesmûâtını veya hadislerinden bazısını yakında veya uzakta olan bir kimseye yazıp göndermesidir”.⁴⁰⁸ Munâvele gibi mukâtebenin de icâzetli ve icâzetsiz olmak üzere iki şekli vardır. Hadisleri yazan şeyh, hadislerin başına veya sonuna “bu hadislerin rivayeti için sana izin veriyorum” ibaresini eklerse icâzetli mukâtebe olur. Şeyh sadece hadisleri yazıp onların rivayeti için icâzet verdiğini gösteren herhangi bir ibare eklemese, bu durumda icâzetsiz mukâtebe söz konusudur.

Mukâtebeyi bağımsız olarak eserlerinde ele alan el-Kâdî ‘ÿyâd, İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer’dir. er-Râmehurmuzî, el-Hâkim ve el-Bağdâdî ise onu bağımsız olarak zikretmemektedirler.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 144.

⁴⁰⁶ a.y.

⁴⁰⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 100-101.

⁴⁰⁸ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 275.

⁴⁰⁹ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 435-458; el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 671-679; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 342-344.

Mukâtebeye, kitâbe şeklinde *el-İlmâ*'ına alan ve tahammül yollarının üçüncüsü olarak işleyen el-Kâdî 'ÿyâd'ın icâzetli ve icâzetsiz mukâtebe ayrımı yapmadığı görülmektedir. Nitekim el-Kâdî 'ÿyâd şöyle der: "Mukâtebe, talibin şeyhten kendisi için hadis yazmasını istemesi veya talib yanında ya da uzaktayken ona vermek üzere şeyhin kendi isteğiyle yazmasıdır. Talibin hadislerin yazılmasını istemesi veya şeyhin ona yazıp göndermesi izin yerindedir".⁴¹⁰ Müellif, hadislerin kitâbetle talibe verilmesinin izin olacağını ayrıca icâzet ibarelerinin yazılmasına gerek bulunmadığını söylemektedir. Nitekim müellif icâzeti anlatırken "Şeyh icâzeti şifâhen veya yazıyla verir" demektedir.⁴¹¹ Bundan da, müellifin mukâtebe ile rivayet icâzete delalet eden ibarelerin bulunmasını icâzet olarak algıladığı sonucuna ulaşılabilir. İbnu's-Salâh ise açık bir şekilde mukâtebenin icâzetsiz ve icâzetli olarak ikiye ayrıldığını söylemektedir.⁴¹² İbn Hacer ise mukâtebeyi bağımsız bir rivayet metodu olarak görmemektedir. Onun söylediğine göre mukâtebe yazılı icâzet için kullanılmıştır. Nitekim mutekaddimûn ulemâ ise mukâtebeyi icâzetli olsun icâzetsiz olsun şeyhin talibine yazdığı hadisler için kullanmışlardır. Muteahhirûn ulema ise mukâtebeyi selef ulemasından farklı bir mana yükleyerek kullanmaktadırlar.⁴¹³ Sadece İbn Hacer'in böyle bir hususa dikkat çekmesi önemli addedilmektedir.

Mukâtebe yoluyla alınan hadislerin hangi siğasıyla rivayet edilmesi gerektiği hususu da değişik görüşlerin ortaya atıldığı meselelerden biridir. Bu hususla ilgili değişik yaklaşımların olduğunu belirten İbnu's-Salâh, en kuvvetli ve tercîh edilen görüşün bu şekilde alınan rivayetlerin naklinde "ketebe ileyye fulân: kâle haddesenâ fulân bi kezâ...", "ehberenâ bihî mukâtebeten ev kitâbeten..." gibi ifâdelerin kullanılmasıdır.

Bu metodun geçerliliği hususundaysa alimlerin çoğu yine müsbet yönde görüş belirtmişlerdir. Aralarında Şâfîilerden el-Kâdî el-Mâverdî'nin de bulunduğu bir grup ise bu metodun geçersiz olduğunu söylemişlerdir. Buna gerekçe olarak ise yazının benzerlik teşkil edebileceği ve dolayısıyla kimin yazısı olduğunun anlaşılamayacağı

⁴¹⁰ el-Kâdî 'ÿyâd, *el-İlmâ*, s. 84.

⁴¹¹ a.g.e., s. 88.

⁴¹² İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 102.

⁴¹³ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 144.

söylenmiştir. İbnu's-Salâh ise böyle bir şeyin çok nadir görüldüğünü, birinin yazısının başkasınınkine benzemediğini söyleyerek bu görüşe karşı çıkar.⁴¹⁴ İcâzetli mukâtebe ise sıhhat ve kuvvet açısından icâzetli munâvele ile aynı derecededir.⁴¹⁵

F- İ'lâm

“Bildirmek” manasına gelen i'lâm⁴¹⁶ hadis ıstılahında “şeyhin, sahip olduğu hadisi veya hadis kitabını raviye göstererek bunların kendi semâ'ı olduğunu bildirmesi ve fakat rivayeti için icâzet verdiği dair herhangi bir beyanda bulunmaması”⁴¹⁷ demektir. İ'lâm yoluyla alınan hadislerin rivayet edilmesinin caiz olup olmadığı hususundaki ihtilâf daha ciddidir. Zahirîlere göre şeyh “bu benim semâ'imdir” dedikten sonra talip her durumda o hadisleri rivayet etme hakkına sahiptir. Hattâ Zâhirîlere göre mesmû'atını talibe gösterdikten sonra arkasından “bunları benden rivayet etme” demesi bile bunların rivayetine engel teşkil etmez.⁴¹⁸

“Zâhirîlerin bu kanatları hemen bütün usûl kitaplarında er-Râmehurmuzî'den nakledilmiş ve kendisinin de bu kanatta olduğu ifâde edilmiştir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla er-Râmehurmuzî'nin bu görüşleri i'lâm değil, münâvele ile alakalıdır. Çünkü “Zâhirîlerden bazılarına göre...” diye söze başlayıp “Şeyh, kendisinden rivâyette bulunmak isteyen kimseye kitap verir...” diyerek devam etmekte, sonra da, şeyhin icâzetten bahsetmemesinin, hattâ “Bunları benden rivâyete etme” demesinin raviyi rivayetten alıkoymayacağını söylemektedir. Çünkü amaç talebenin o hadisleri şeyhine ait olduğunu, kendisinden işitmesidir. Bunu işittikten sonra artık izin almasına gerek kalmaz. Şeyh kitabını talebeye verdiği ve icâzetten de bahsetmediğine göre bu tahmmül şekli icâzetsiz münâveledir.”⁴¹⁹

er-Râmehurmuzî'nin (v. 360/970) naklettiği bu görüşleri el-Bâğdâdî (v. 643/1071) kendi anlayışına göre icâzetin bir çeşidi olan munâvele başlığının altına

⁴¹⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 102-103.

⁴¹⁵ a.g.e., s. 103.

⁴¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “علم”, c. XIV, s. 370.

⁴¹⁷ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 165.

⁴¹⁸ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 451.

⁴¹⁹ Kahraman, Hüseyin, *Hadis Usûlünde el-Hatib el-Bâğdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, Rehber Ajans Yayınları, Bursa, 2002, s. 71.

almıştır.⁴²⁰ Munâvele ve mukâtebeyi içine alacak şekilde icâzeti geniş bir tahammül yolu olarak takdim eden el-Bağdâdî'ye göre böyle bir metodun sahih ve caiz olması beklenemez.

el-Kâdî 'İyâd (v. 449/1102) da er-Râmehurmuzî'nin sözü edilen görüşlerine yer vermiş ardından ilim ehlinde bir çoğunun i'lâm yoluyla rivayet edilen hadislerin rivayetinin caiz ve geçerli olduğu kanaatinde bulduklarını ifade etmiş, kendisi de bu görüşü savunmuştur.⁴²¹ İbnu's-Salâh (v. 643/1245) ise bu metoda karşı çıkmıştır. Ona göre i'lâm metodunda şeyh kitabı talibe gösterip izin vermediğine göre o hadislerin rivayet edilmesine engel teşkil eden bir neden bulunmaktadır. Bunun için o hadislerin rivayeti caiz olmamalıdır.⁴²² İbn Hacer (v. 852/1448) de i'lâm metoduyla hadis rivayet etmenin sadece i'lâmın icâzetli olması durumunda caiz, aksi takdirde geçerli olmayacağını ifade etmiştir.⁴²³

G- Vasiyyet

Hadis tahammül yollarından biri de "Şeyhin rivâyet ettiği bir kitabı, ölümden veya seyahata çıkmazdan önce birisine vasiyyet etmesi" demek olan vasiyyet metodudur.⁴²⁴ Hadislerin bu yolla rivayet edilmesi ihtilâflıdır.

er-Râmehurmuzî "Kitâbın Vasiyyet Edilmesi" babında böyle bir uygulamanın mevcut olduğunu gösteren birkaç örnek verip herhangi bir ihtilafa işaret etmemiş, kendi görüşünü de açıkça belirtmemiştir.⁴²⁵ Ancak bazı uygulamalara delalet eden rivayetler nakletmesinden hareketle onun da bu metodu kabul ettiği sonucuna ulaşılabilir. el-Bağdâdî'ye göre ise böyle bir metodla hadis rivayet etmek caiz değildir. Hadis kitabına, vasiyyet yoluyla ulaşmak ile onu satın almak arasında, rivayetinin caiz olmaması bakımından hiçbir fark yoktur. Ravinin vasiyyet yoluyla elde ettiği kitabı rivayet etmesi için daha önce izin almışsa, bu durumda rivayet etmesi caiz olur. Yine el-Bağdâdî'nin ifadesine göre bütün alimler vasiyyet yoluyla hadis rivayet etmenin caiz olmadığı

⁴²⁰ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 348.

⁴²¹ el-Kâdî 'İyâd, *el-İlmâ*, s. 108.

⁴²² İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 104.

⁴²³ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 145.

⁴²⁴ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 454.

⁴²⁵ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 459-460.

görüştünderler.⁴²⁶ Daha sonra el-Kâdî ‘İyâd kitabın vasiyyet edilmesinin aynı zamanda bir çeşit izin olduğunu söylemiş, bu metodu ‘arz ve munâveleye benzer, i‘lâma yakın bir rivayet yolu olduğunu iddia etmiştir.⁴²⁷ Ancak İbnu’s-Salâh’a göre böyle bir yolla hadis rivayet edilmesine cevaz verilmesi ya alimin bir hatasıdır veya bu iddiayı vicâde metoduna yormak lazımdır. Yine İbnu’s-Salâh’ın ifâdesine göre vasiyyetin i‘lâm veya munâvelenin herhangi bir şekline benzediği söylenemez. Çünkü bu yollarla rivayeti caiz görenlerin dayanakları olmasına rağmen vasiyyet için böyle bir durum söz konusu değildir.⁴²⁸ İbn Hacer’e göre de bazı alimler cevaz vermiş olsalar da, icâzet yoksa vasiyyet metoduyla alınan hadislerin rivayeti caiz değildir. Alimlerin çoğu bu görüştedir.⁴²⁹

H- Vicâde

Hadis tahammül yollarından sonuncusu olan vicâde ıstılahta, “Bulunan, ele geçirilen bir sahife veya kitaptan, semâ‘, icâzet veya munâvele olmaksızın hadis alıp rivayet etmek” demektir.⁴³⁰

Vicâde konusuna kitabında yer ayıran el-Bağdâdî, açtığı başlık altında naklettiği konuyla ilgili bazı rivayetler dışında, kendisine ait herhangi bir görüş belirtmemiştir. Senedi Yezîd b. Ebî Habîb’e (v. 128/747) dayanan rivayetlerden birinde bu ilim adamının vicâde yoluyla elde ettiği bir kitaptan rivayet ettiğini ve bu hadislerde “haddesenâ” ve “ahberenâ” siğalarını kullanmadığı ifade edilir. Aynı görüşü, daha sonra el-Kâdî ‘İyâd ve İbnu’s-Salâh da nakletmektedirler. el-Kâdî ‘İyâd görüşünü şu şekilde açıklamıştır: “Bu yolla elde edilen hadislerin “haddesenâ” ve “ahberenâ” siğalarını kullanarak rivayet edilemesine cevaz veren veya bunları musnedle aynı derecede gören birini bilmiyorum. Aksine, eski ve yeni alimler bu metodla alınan hadislerin rivayetinde “falancanın yazısıyla şunu buldum”, “falancanın yazısında şunu okudum” gibi ifadeler kullanmışlardır”.⁴³¹ İbnu’s-Salâh da vicâde yoluyla elde edilen hadislerin rivayetinde

⁴²⁶ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 352.

⁴²⁷ el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlmâ*, s. 115.

⁴²⁸ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadis*, s. 104.

⁴²⁹ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 145.

⁴³⁰ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 464.

⁴³¹ el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlmâ*, s. 117.

“haddesenâ” ve “ahberenâ” siğalarının kullanılmasının tenkid edildiğini söylemiş alimlerin bu durumda “falancanın yazısıyla şunu buldum”, “falancanın yazısında şunu okudum” ifadelerini kullanılarak rivayet edilmesi gerektiğine dair görüşlerini aktarmıştır. Vicâde metodunda “an” ve “kâle”nin kullanılmasını çirkin bir tedlîs olarak nitelenen İbnu’s-Salâh bu yolla yapılan rivayetin bir çeşit munkatı‘ ve mursel olduğunu, ancak ravinin o hadisleri yazanın ismini açıklaması durumunda ittisâle benzeyeceğini ifade etmiştir.⁴³² İbn Hacer de vicâde yoluyla alınan hadislerin rivayeti için icâzet alınmamışsa “ahberenâ” siğasının kullanılmasını caiz görmemiştir.⁴³³ Bu konuda İbn Hacer, el-Kâdî ‘Îyâd ve İbnu’s-Salâh ile aynı görüştedir.

V- Hadislerin Rivâyeti

Hadis usûlü eserlerinde önemli yer işgal eden konulardan biri de hadislerin rivayetidir. Hadis rivayeti ifadesiyle hem rivayet esnasındaki bir takım kural ve usûller hem de iki rivayet şekli olan lafız ve mânâ ile rivayet anlaşılmalıdır. Rivayet ise hadis istilâhında “sunnetin ve benzeri haberlerin nakli ile, bunları haber verenlere isnadından ibarettir”.⁴³⁴

A- Hadis Rivayet Kuralları

Hadislerin kitaba yazılması kurallara bağlı olarak icra edildiği gibi, rivayeti de kendine mahsus bazı kaidelere sahiptir. Bu kaideler sonradan değil rivayetin başlamasıyla birlikte ortaya konmuştur.

Hadis usûl kaynaklarının taranması neticesinde tespit edilen bazı hususlar şunlardır: Hadislerin ezberden rivayet edilmesi; gözleri görmeyenin rivayeti; ravinin

⁴³² İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 105.

⁴³³ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 145.

⁴³⁴ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 371.

kendi nüshasından değil de başka birinin nüshasından rivayeti; ravinin kendi kitabında, işitmiş olduğunu hatırlamadığı bir hadisi bulması.

Ravinin, ezberinde olmayan hadisi doğrudan kitabından nakledip nakledemeyeceğinde ihlaf vardır. Nitekim el-Hatîb el-Bağdâdî konuya bu ihtilaftan bahisle başlar. İmâm Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Mâlik (v. 179/795) gibi bu tip hadislerin delil sayılmayacağını ileri süren alimlerden bazı görüşler aktaran el-Bağdâdî “bunun yasaklanmasındaki illet, kitaba ravilerin semâ’ından olmayan bir şeylerin eklenmesinden korkulmasıdır. Böyle bir endişe yoksa, o zaman ravinin kitabından raviyet etmesi caizdir” der.⁴³⁵ el-Kâdî ‘ÿyâd da hadislerin kataptan rivayetini ravinin o hadislerin ezberlemesine veya kitabını ezberlemiş gibi güvenli bir yere saklamasına bağlamıştır. Ayrıca bu görüşün aynı zamanda muhaddis ve usûlcüler tarafından da desteklediğini ifâde etmiştir. Yine el-Kâdî ‘ÿyâd’a göre ravi, kaybolan kitabını bulduktan sonra ezberinden veya yazısından hareketle herhangi bir değişikliğin olmadığına kanaat getirirse, oradan rivayet etmesi caizdir.⁴³⁶ İbnu’s-Salâh da aynı görüştedir.⁴³⁷

Ravinin başka bir nushadan rivayetine dair ise el-Bağdâdî ravinin kendisi işittiği hadisler olduğunu ve herhangi bir değişikliliğin meydana gelmediğini anlaması durumu ya da, daha önce kitabın sahibinden aldığı umûmî icâzetin durumu dışında, bunun caiz olmayacağını söylemiştir.⁴³⁸ İbnu’s-Salâh, el-Bağdâdî ile aynı görüştedir, hatta konuyu işlerken el-Bağdâdî’ye atıfta da bulunmuştur.⁴³⁹ Her iki alim de cumhurun bu görüşte olduklarını ifâde etmişlerdir.

Ravinin kendi kitabında bulunan bir hadisi işitip işitmediği hasusunda şüpheye düşerse cumhura göre bu hadislerin nakledilmesi caizdir. Bu konuda titiz davrananlardan birisi el-Bağdâdî’dir. el-Bağdâdî’ye göre bir ravi kitabındaki hadislerden süpheli olanını bilirse, onu bırakır geri kalanlarını rivayet eder. Bu hadisin hangisinin olduğunu bilemezse o zaman kitaptaki hadislerden hiç birini rivayet edemez.

⁴³⁵ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 227-228.

⁴³⁶ el-Kâdî ‘ÿyâd, *el-İlmâ*, s. 135.

⁴³⁷ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 124.

⁴³⁸ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 257.

⁴³⁹ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 124.

el-Bağdâdî buna benzer bir uygulama konusunda İmâm Mâlik'e işarette bulunur ve bununla ilgili İmâm eş-Şâfiî'den (v. 204/819) gelen bir rivayeti zikretmektedir.⁴⁴⁰ İbnu's-Salâh'ın ise bu hususta el-Bağdâdî'den daha müsamahakar davrandığı görülmektedir. İbnu's-Salâh'ın bu konudaki beyanı, “böyle bir hadisin rivayeti bazılarına göre caiz olmasa da, cumhura göre caizdir” şeklindedir. Ancak İbnu's-Salâh bu cevazı kendisinde şüphe edilen hadisin bizzat ravi veya sika birisi tarafında yazılmış olmasına ve kitabında herhangi bir değişikliliğin meydana gelmediğine emin bulunmasına bağlar.⁴⁴¹ Bu iki şartı yerine getiren ravinin böyle bir hadisi rivayet etmesi caizdir.

Son olarak zikredilmelidir ki, el-Bağdâdî (v. 463/1071) ve İbnu's-Salâh'tan (v. 643/1245) farklı olarak er-Râmehurmuzî (v. 360/970), en-Neysâburî (v. 405/1014) ve İbn Hacer (v. 852/1448) bu türdeki konulara değinmemişlerdir. el-Kâdî İyâd (v. 449/1102) ise bu konulardan sadece ravinin kitabından rivayeti meselesine değindiği görülmektedir.

B- Hadislerin Rivayet Şekilleri

Hadislerin rivayet şekilleri ile onların lafız ve mânâ ile rivayet edilmesi gerektiği kast edilmektedir. Sunnet ilk dönemde Kuran gibi yazılı olmadığı için hafızalarda korunur, şifahen rivayet edilirdi. Yaklaşık bir buçuk asıra tekabül eden bu süreçte hadisler hem lafzen hem mânânen rivayet edilirdi. Uzun sayılabilecek bu sürede hadislerin, Rasûlullah'ın (s.a.v.) ağzından çıktığı şekliyle akılda tutulması zordur. Bu sebeple sahabe döneminden itibaren hadisler lafzen rivayeti mümkün olunca o şekilde, mümkün olmadığı durumlarda ise mana değişmeyecek şekilde Rasûlullah'ın (s.a.v.) kullandığı ifadeler ile değil, ravinin kendi ifadeleriyle nakledilmiştir. Ancak mânâ rivayeti hadislerin kitaplarda tedvininden önceki dönem için geçerlidir. Hadisler kitaplara kaydedildikten sonra buralardaki şekliyle rivayet edilmesi zorunludur.

⁴⁴⁰ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 234.

⁴⁴¹ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadis*, s. 125-126.

1- Lafız ile Rivayet

Lafız ile rivayet, hadisi Rasûlullah'ın (s.a.v.) ağzından çıktığı şekliyle, hiçbir değişiklik yapmadan nakletmek demektir. Alimler arasında hadislerin kitaplara geçirilmeden önceki döneme ait bir tartışma konusu olan bu mesele hakkında değişik görüşler ortaya atılmakla beraber çoğunluğa göre caizdir.

Lafız rivayetinin ve ona bağlı kalmanın önemi kaynaklarda yer alan çok sayıda rivayetle dile getirilir. er-Râmehurmuzî “Lafza Bağla Kalmayı Savunanlar” adlı başlığında bu tür rivayetlere yer vermiştir. Bu düşüncede olan alimlere göre, hadisler lafız ile rivayet edilirse helali haram, haramı da helal saymak gibi bir tehlike söz konusu olmaz.⁴⁴² Aksi takdirde bunu bilmeyen bir ravi lafızları değiştirdiğinde böyle bir hataya düşebilir.⁴⁴³ Bu görüşleri aktaran müellif kendine ait herhangi bir kanaat belirtmemektedir. el-Bağdâdî de lafız rivayetinin önemine dair sahabe ve sonraki nesillerden çok sayıda görüş aktarır. Örneklerin birinde rivayete göre İbn Ömer (r.a.) kelimeyi değiştiren raviye “Yazıklar olsun size, Rasûlullah'a (s.a.v.) yalan isnad etmeyin!” demektedir.⁴⁴⁴ Bu rivayetleri sıralarken el-Bağdâdî lafız ve mânâ rivayeti meselesindeki görüşleri üç gruba toplar. Birinci grupta hiçbir şekilde mânâ rivayetine izin vermeyenler, ikinci grupta Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadislerinde caiz olmadığını, onun dışındaki sözlerdeyse mânâ rivayetinin caiz olduğunu söyleyenler, üçüncü grupta da ise haberin kime nispet edildiğine bakılmadan, mânâ rivayetinin, mânâ korunduğu takdirde caiz olduğunu söyleyenler yer almaktadır.⁴⁴⁵ Bu konuya çok geniş bir yer ayıran el-Bağdâdî, hadis rivayetinde lafzın korunmasını savunanlarla ilgili bazı ayrıntılı bilgiler verdikten sonra bazı değerlendirmelerde bulunur. Müellife göre bu konuda titizlikle lafza bağlı kalmasını söyleyenlerin sayısı fazla olsa da, aslında bir ayırım yapmak lazımdır. Alimler kelimelerin manalarını, Arap dilinin inceliklerini ve buna benzer bilgilerden yoksun olan kimse için mânâ rivayeti yapmasının caiz olmadığı konusunda

⁴⁴² er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 538-540.

⁴⁴³ a.g.e., s. 539.

⁴⁴⁴ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 173.

⁴⁴⁵ a.g.e., s. 170-171

hemfikirdirler. Dilin inceliklerini bilen, kelimelerin manalarını iyi kavramış olan raviler için ise mânâ rivayetinde bulunmak caizdir.⁴⁴⁶

Daha sonra el-Kâdî ‘İyâd, İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer mümkün olursa lafız ile rivayetin daha doğru olacağını, ancak buna her zaman imkan olmadığı için kelimelerin mânâlarını iyi bilenlerin mânâ rivayetinde bulunmalarına cumhurun cevaz verdiğini söylemişlerdir.⁴⁴⁷

Bu bilgilerden lafız rivayetinin asıl olduğu, ancak bu şekilde rivayetin mümkün olmadığı zaman için ehli olan ravilerin mânâ rivayetinde bulunabileceği anlaşılmaktadır.

2- Mânâ ile Rivayet

Hadislerin mânâ ile rivayet edilmesi “hadisi ya kısaltarak, ya da hadis metnindeki kelimelerin muteradiflerini kullanarak, fakat her halükarda hadisin asıl manasını bozmadan yapılan rivayet” demektir.⁴⁴⁸ Lafız ile rivayet konusunda işaret edildiği gibi, alimler lafza bağlı kalınmasını arzu etmişlerdir. Hatta mânâ ile rivayeti caiz görenler bile, hadisleri lafzen rivayet etme imkanı mevcutsa, mânâ ile rivayete başvurmanın doğru olmayacağı kanaatindedirler. Nitekim hadis usûlü eserlerinde lafız ile rivayetten uzaklaşmamayı tavsiye eden çok sayıda haberlerin olduğunu zikretmiştik. Ancak yine hadis usûlü ve rivayet kitaplarında, mânâ ile rivayetin caiz olduğuna işaret eden rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerde, başta sahabe olmak üzere Müslümanlar tarafından mânâ ile rivayetin kullanıldığı haber verilmektedir.

er-Râmehurmuzî’de yer alan bir haberde Hasen el-Basrî aynı hadisi farklı vakitlerde rivayet ederken her defasında ifadelerin değiştiği anlatılmaktadır.⁴⁴⁹ el-Bağdâdî sahabe döneminden de örnekler vermektedir. Mesela Vâsıl b. Eskâ’dan (v. 83/703), kendisinden hadis rivayet ederken Rasûlullah’tan (s.a.v.) işittiği şekliyle bunu yapması istendiğinde, o, “her gün yüzünden okuduğumuz Kuran’la bunu yapamıyorsak,

⁴⁴⁶ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 198.

⁴⁴⁷ Bkz.: el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlmâ*, s. 178; İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 126; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 112.

⁴⁴⁸ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 372.

⁴⁴⁹ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl*, s. 533.

hadislerle yapmamızı nasıl beklersiniz” karşılığını vermiştir.⁴⁵⁰ Başka bir rivayette Ebû Sa’îd el-Hudrî benzer bir durumu anlatmaktadır. Rivayet şu şekildedir: “On kişi Rasûlullah’tan (s.a.v.) hadis işitirdik. Aramızda öğrendiğini aynı lafızlarla nakleden iki kişi zor çıkabilirdi. Fakat herbirimiz tekrarlamasında mânâda hiçbir farklılık olmazdı”.⁴⁵¹ Kaynaklarda bu yündeki rivayetlerin sayısı fazladır.⁴⁵²

Lafız ile rivayet bahsinde el-Bağdâdî’nin yanı sıra el-Kâdî ‘Îyâd, İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer’in de mânâ ile rivayeti caiz gördükleri ifade edilmişti.⁴⁵³

Hadisleri kısılarak, lafızlarında takdîm ve te’hîr yaparak, farklı isnadlarla gelen bir hadisi, bir kere yazdıktan sonra diğer senedlerini aktararak rivayet etmek ve buna benzer meselerine dair alimlerin görüşleri özetlenecek olursa, genelde mânâ ile rivayeti caiz görenler için ehli olan raviler için bu tür rivayet şekillerine de cevaz vermişlerdir. Mânâ ile rivayeti hiçbir şekilde kabul etmeyenler ise, bunlara da cevaz vermemişlerdir.⁴⁵⁴

VI- Hadis İlimleri

“Hadis İlimleri” usûl eserlerinde Arapça olarak “*‘ulûmu’l-hadîs*” şeklinde kullanılmaktadır. *‘Ulûmu’l-hadîs*’teki “*‘ulûm*” kelimesi, sözlükte “bilmek ve anlamak” manalarına gelen *‘ilm* kelimesinin çoğuludur. Terim olarak *‘ilm* “meseleleri delilleriyle idrak etmek” demektir.⁴⁵⁵ Hicrî ilk dört asırda *‘ilm* kelimesinin genelde hadis anlamında kullanılmıştır. Nitekim temel hadis kaynaklarından olan Buhârî (v. 236/870) ve Muslim’in (v. 261/875) *sahih*leri ile Ebû Dâvûd’un (v. 275/888) *Suneni*’ndeki “*Kitâbul-‘İlm*” bölümlerinde hadisi kastederek *‘ilm* kelimesi kullanıldığı görülür. Yine hadis

⁴⁵⁰ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 204.

⁴⁵¹ a.g.e., s. 205.

⁴⁵² Hadislerin manası aynı kalmak üzere değişik lafızlarla anlatıldığını görmek için bkz.: Yıldırım, Enbiya, Hadis Problemleri, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001, s. 105-108.

⁴⁵³ Bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 198; el-Kâdî ‘Îyâd, *el-İlmâ*’, s. 178; İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 126; İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 112.

⁴⁵⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 173-213; el-Kâdî ‘Îyâd, *el-İlmâ*’, s. 180-181; İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 134-137.

⁴⁵⁵ Yücel, Hadis Usûlü, s. 267.

usûlüne dair büyük eserler veren el-Hatîb el-Bağdâdî de yadislerin yazılması ve yazılı hadislerin nakline dair meseleleri ele aldığı kitabın adını “*Takyîdu’l-’İlm*” olarak koymuştur. Bütün bunlar, bu dönemde ‘ilmin hadis anlamında kullanıldığını göstermektedir.

‘*Ulûmu’l-Hadîs* tabiri ise ilk dönemlerden beri hadîs usûlünün içerdiği konular için kullanılmıştır. Yani hadislerle ilgili bilinmesi gereken konulara ‘*ulûmu’l-Hadîs (hadis ilimleri)*’ denilmiştir. Nitekim, daha sonra el-Hâkim en-Neysâburî ve İbnu’s-Salâh gibi alimler hadis usûlüne dair telif ettikleri eserlerini *Ma’rifetu ‘Ulûmi’l-Hadîs* ve ‘*Ulûmu’l-Hadîs* gibi isimlerle isimlendirmişlerdir.

‘Ulûmu’l-Hadis tabiri ekoller arasındaki ilmî tartışmaların başladığı dönemdeyse yeni bir mana kazanmıştır. Hadislerin sıhhatini tartışma konusu yapan ve muhaddisleri ihtilafli rivayetlerde bulunmak, rivayet ettiklerini anlamamazlıkla itham eden kelâm ve fıkıh alimlerine karşı muhaddisler, hadis ilmini ve kendilerini savunmak için ilgili meselelere dair müstakîl eserler vermeye başladılar. Bu eserler bazen hadis meselelerinin birkaçını, bazen de sadece birini içerir. Hicrî ikinci ve üçüncü asırlara tekabül eden dönemde telif edilen bu eserler neticesinde “el-Cerh ve’t-Ta’dîl”, “Fikhu’l-Hadîs”, “Nâsihu’l-Hadîs ve Mensûhuh”, “Garîbu’l-Hadîs”, “İlelu’l-Hadîs”, “Muhtelifu’l-Hadîs” ve “Esbâbu Vurûdi’l-Hadîs” gibi birçok hadis ilminin doğmuş oldu. Nitekim burada da “hadis ilimleri” izâfet terkihiyle kast edilen H. II. ve III. asırlarda oluşmaya başlayan yukarıda zikri geçen ilimlerdir. Bu ilimlerin hadis usûlünün genel konularını içeren eserlere dahil edilmesi ilk defa el-Hâkim en-Neysâburî tarafından yapılmış ve hemen hepsine yer vermiştir.

A- el-Cerh ve’t-Ta’dîl

Cerh ve Ta’dîl ilmi “bir takım özel lafızlar kullanarak rivayetlerinin kabûlü veya reddi yönünden ravilerin durumlarından ve haklarında kullanılan lafızların delaletlerinden bahseden bir ilimdir”.⁴⁵⁶ Osman’ın (r.a.) şehid edilmesiyle ortaya çıkan fitneler dönemindeki isnâd uygulamasıyla birlikte basit şekliyle ortaya çıkan bu ilim, H. I. asrın sonuna doğru gelişerek devam etmiştir. Bu ilme dair müstakîl eserler ise H. III.

⁴⁵⁶ Yücel, Hadis Usûlü, s. 269.

asırda yazılmaya başlanmıştır.⁴⁵⁷ Cerh ve Ta‘dîl konusunda eser telif eden ilk alim İbn Ebî Hâtim er-Râzî (v. 327/939)’dir ve eserini *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl* olarak isimlendirmiştir. Müellif eserde cerh ve ta‘dil ile ilgili temel meselelere değinmiştir. Eser sonraki alimler için en çok istifade ettikleri kaynak niteliğindedir.

Ancak cerh ve ta‘dîl ilmini ilgilendiren diğer eser türleri de vardır. “Tabakât”, “tarih” gibi unvanlar taşıyan eserler cerh ve ta‘dil ilmine yardımcı eserlerdir. Bu tür eserlerde, daha sonra Cerh ve Ta‘dîl ilminin normlarına göre değerlendirilecek olan ravilerin biyografya bilgileri mevcuttur. Bu yönüyle tabakat ve tarih eserleri de cerh ve ta‘dîl ilminin kaynaklarındandır.⁴⁵⁸

el-Cerh ve’t-Ta‘dîl İlmi aynı isimle el-Hâkim en-Neysâburî’nin *Ma‘rifetu ‘Ulûmi’l-Hadîs* adlı eserinde görülmektedir. Bu ilminin aslında cerh ayrı ve ta‘dîl ayrı şeklinde iki ilim halinde de ele alınsa yine isabetli olacağını söyleyen el-Hâkim, onun önemine dikkat çekmektedir.⁴⁵⁹ el-Hâkim (v. 405/1014) gibi bu ilme doğrudan eserlerinde yer vermeyen alimler ise cerh ve ta‘dil ile alakalı değişik başlıklar altında bununla ilgili hususlar zikretmişlerdir.⁴⁶⁰

B- Fikhu’l-Hadîs

Fikhu’l-Hadîs de el-Hâkim’in ismen kitabına aldığı hadis ilimlerinden biri ve kendisinin bu ilme eserinde yer vermesiyle teferrud ettiği ilimdir. Bu ilmi yirminci sıraya dahil eden el-Hâkim ondan önce anlattığı ilimlerin tam anlaşılması için fikhu’l-hadîs’in tam da bu durumda bilinmesi gerektiğini söylemiştir. Devâmında müellif kıyâs, re’y ve cedel konularında tanınmış alimlerin olduğu gibi, hadis ilminde de böyle alimlerin bulunduğunu göstermek için fikhu’l-hadîs ilmi önemlidir, der. Daha sonra bazı alimlerin fâkihliğini ortaya koyan bazı örnekleri aktarak konuyu noktalamıştır.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ a.y.

⁴⁵⁸ Bu ve bunlara eserlere ulaşabilmek için bkz.: Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı (Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri)*, İFAV Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1989, ss. 227-251.

⁴⁵⁹ el-Hâkim, *Ma‘rife*, s. 225-234.

⁴⁶⁰ Bkz.: “Ravilerde Bulunması Gereken Özellikler” konusu s. 61-70.

⁴⁶¹ el-Hâkim, *Ma‘rife*, s. 246-287.

el-Muhaddisu'l-Fâsil adlı eserinde “Rivayet ve Dirayeti Birlikte Götürmesini Söyleyenler” konu başlık açan er-Râmehurmuzî de aslında bu konuya işaret etmiştir.⁴⁶²

C- Nâsîh ve Mensûh

Aynı zamanda zahiren zıt görünen iki hadis arasındaki çözüm yollarından biri olan nâsîh ve mensûh ilmi el-Hâkim ve İbnu's-Salâh eserlerinde yer vermişlerdir. Nâsîh sonradan gelen ve o zamana kadar yürürlükte olan hükmü kaldıran habere, hadise denilirken, mensûh adıyla da hükmü kaldırılan hadise denilmektedir.

el-Hâkim nâsîh ve mensûh konusuna hadislerde neshin var olduğunu gösteren çok sayıda örneklerin olduğunu belirtmekle başlar. Devamındaysa ilgili örneklerden sıralayarak konuyu kapatır.⁴⁶³

Nâsîh mensûh konusuna daha geniş yere ayıran İbnu's-Salâh, bazı önemli hususlara değinmiştir. Öncelikle müellif bu ilmin bilinmesinin fazilet ve önemine dair bazı haberler rivayet etmektedir. Mesela ez-Zuhrî (v. 124/742) bir rivâyetinde bu konuyla ilgili şöyle dediği nakledilir: “Fâkih’in en iyisi dehası Rasûlullah’ın (s.a.v.) hadislerinin nâsîhini mensûhundan ayırtedebilendir”.⁴⁶⁴ Bu ilmindeki İmâm eş-Şâfî’nin (v. 204/819) önemli bir konuma sahip olduğuna işaret ettikten sonra müellif nesh’in tarifine geçmektedir. Tarifi “nesh Şârî’in daha önce koymuş olduğu bir hükmü, daha sonra getirdiği bir hükümle kaldırmasıdır” şeklinde yapan İbnu's-Salâh, hemen peşinde, bu tarifi itirazlardan uzak olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁵

Son olarak İbnu's-Salâh nâsîh mensûhu bilinme şekillerine göre dörde ayırmaktadır: Rasûlullah’ın (s.a.v.) kendi ifâdesiyle bilinen; sahabenin haber

⁴⁶² er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 238-247.

⁴⁶³ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 288-294.

⁴⁶⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 163.

⁴⁶⁵ a.y.

vermesiyle; tarih verilerin yardımıyla ve daha sonraki alimlerin icmâ'ı ile bilinen nesh.⁴⁶⁶

İbn Hacer ise her ne kadar bağımsız bir ilim olarak ele almamış olsa da, nâsîh ve mensûh konusuna, cem'î imkansız iki hadisinden birini tercih etme aşamalarından biri olarak kitabında zikretmiştir. Nesh ve nâsîh ifadelerini ayrı tarif eden İbn Hacer şöyle der: “Nesh, şer'î bir hükmün daha sonra gelen bir başka hükümle kaldırılmasıdır”, “Nâsîh eski hükmün kaldırdığına delalet eden delildir”.⁴⁶⁷ Daha sonra İbn Hacer İbnu's-Salâh'ın yaptığı gibi nâsîh ve mensûhun bilinme yollarına geçmektedir.⁴⁶⁸

D- Garîbu'l-Hadîs

Garîbu'l-Hadîs “hadis metinlerinde yer alan ve az kullanılması dolayısıyla anlaşılması güç olan kelimeler ve bunları konu edinen ilim dalı” manasına gelmektedir.⁴⁶⁹ Hadis usûlünde garîbu'l-hadîs ilmiyle karıştırılan el-hadîsu'l-garîb terimi ise bu ilimle yakından uzaktan alakası yoktur. Garîbu'l-hadîs'le anlatılmak istenen şey sened veya metin yönünden tek kalmış veya benzeri başka bir ravîden rivayet edilmemiş olan garib hadistir.

Garîbu'l-hadîs ilmini eserlerine alan el-Hâkim, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer bu ilmin önemine değinmiş, bu konuda yazılmış bazı eserlerin ismini vermişlerdir.

el-Hâkim'in *Ma'rife*'sinde yer alan bilgilere göre bu ilim hakkında İmâm Mâlik b. Enes (v. 179/795), Sufyân es-Sevrî (v. 161/778) ve Şu'be b. Haccâc (v. 160/776) gibi etbâu't-tâbi'inden bir grup bahsetmiş, garîbu'l-hadîs ilimine dair eser yazan ilk isim ise en-Nadr b. Şumeyl'dir (v. 203/819).⁴⁷⁰ Bu ilme dair ilk eser yazan kim olduğu bahsinde el-Hâkim'in bu rivayetini nakleden İbnu's-Salâh ise el-Hâkim'e katılmayanlar garîbu'l-

⁴⁶⁶ İbnu's-Salâh'ın neshin bilinme yollarının her biri için örnek vermiştir. Bu örnekleri görmek için bkz.: İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 163-164.

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 83.

⁴⁶⁸ a.g.e., s. 83-84. Hadiste nesh konusuna dair Türkçe olarak ele alınan ve konuyu geniş bir şekilde ele alan Ali Osman Koçkuzu'nun “Hadiste Nâsîh Mensûh” adlı eseridir. Kitap 1985 yılında İstanbul'da M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafında basılmıştır.

⁴⁶⁹ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 274.

⁴⁷⁰ el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 295.

hadîs ilmine dair eser yazan ilk alimin Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ (v. 210/826) olduğunu söylemiştir.⁴⁷¹ Bu iki müellifin eserlerinin küçük olduğunu söyleyen İbnu’s-Salâh daha sonra bu ilimde Ebû ‘Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm’ın (v. 224/840) daha geniş ve tertipli bir eser yazdığını, bu eserinden sonradan gelen bütün alimlerin faydalandığını eklemiştir.⁴⁷² Garîbu’l-hadîs’te yazılan eserleri zikreden İbn Hacer ise ilk sırada Ebû ‘Ubeyd b. el-Kâsim’i zikredip İbnu’s-Salâh’ın zikrettiği ondan gelen en-Nadr b. Şumeyl ve Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ’yı zikretmemiştir. Bunun dışında İbn Hacer’in zikrettiği garîbu’l-hadîs’le ilgilenen alimler arasında ez-Zemahşerî (v. 538/1144) İbn el-Esîr (v. 606/1210) ve İbn Kudâme el-Makdisî (v. 620/1224) yer almaktadır.⁴⁷³

Bu eserlerde hadislerin doğru anlaşılması için rivayetlerde geçen garib kelimeleri sözlük manaları yanında Arap atasözlerinden ve eski şiirlerden örnekler getirip dilcilerin de kelimeyle ilgili söylediklerini göz önünde bulundurarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu eserlerden en çok kullanılan Meccuddîn b. el-Esîr’in *en-Nihâye fî garîbi ’l-Hadîs ve ’l-Eser* adlı esridir.⁴⁷⁴

E- ‘İlelu’l-Hadîs

‘İlelu’l-Hadîs, hadislerin içinde bulundurdukları sıhhatini zedeleyici gizli sebepleri araştırıp bunları konu edinen ilimdir. Hadisin sıhhatini zedeleyen bu sebeplere hadis ilminde ‘ilel denir, müfredi de ‘illettir.

‘İlelu’l-hadîs bahsinde çok sayıda rivayetlere yer veren el-Hâkim birinde Abdurrahmân b. Mehdî’nin (v. 198/814) bu ilmin önemini vurgulayarak şöyle dediğini nakletmiştir: “Bildığım bir hadisin illetini fark etmem bilmediğim yirmi hadisi

⁴⁷¹ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu ’l-Hadîs*, s. 160.

⁴⁷² a.y.

⁴⁷³ İbn Hacer, *Nuzhetu ’n-Nazar*, s. 112-113.

⁴⁷⁴ Bu eserin farklı baskıları yapılmıştır. Teferruatlı bilgi için bkz.: Hatiboğlu, “en-Nihâye”, DİA, XXXIII, s. 101. Genel olarak garîbu’l-hadîs ilmiyle ilgili daha fazla bilgiye sahip olmak için bkz.: Kandemir, “Garîbu’l-Hadîs”, DİA, XIII, ss. 376-377.

yazmamdan benim için daha hayırlıdır”.⁴⁷⁵ Muallel hadis bahsinde ‘ilelu’l-hadîs ilmine de değinen İbnu’s-Salâh da “bil ki ‘ilelu’l-hadîs ilmi en yüce, en çok titizliği gerektiren ve en şerefli ilimdir” diyerek onun önemini ifade etmiştir.⁴⁷⁶ İbn Hacer de ‘ilelu’l-hadîs ilmini mu’allel hadisle birlikte ele almış, onun önemini vurgularken şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Bu ilim, hadis ilimlerinin en zor ve ince olanıdır. Onun için bu ilimle ancak Allah’ın kendisine güçlü bir anlama ve kavrayış gücü, rivilere tam vukufiyet ve metin ile senedleri incelerken kuvvetli bir meleke nasip ettiği insanlar uğraşabilir. Bu sebeptendir ki, bu ilimle meşgul olanlar ‘Alî b. el-Medîni (v. 234/848), Ahmed b. Hanbel v. 241/855), el-Buhârî (v. 256/870), Ya’kûb b. Şeybe (v. 262/877), Ebû Hâtim (v. 327/939), Ebû Zur’a ve ed-Dârakutnî (v. 385/995) gibi az sayıda kimselerdir”.*⁴⁷⁷

‘İlelu’l-Hadîs ilmine dair eserler H. III. asırda telif edilmeye başlanmıştır. Bu eserler bazıları şunlardır: Yahyâ b. Ma’în’in *et-Târîh ve’l-‘İlel’i*,⁴⁷⁸ Ali b. el-Medîni’nin *‘İlelu’l-Hadîs’i*,⁴⁷⁹ Ahmed b. Hanbel’in *Kitâbu’l-‘İlel ve Ma’rifetu’r-Ricâl’i*⁴⁸⁰ ve İbn Ebî Hâtim’in *‘İlelu’l-Hadîs’i*.⁴⁸¹

F- Muhtelifu’l-Hadis

Muhtelifu’l-hadîs ilmi “sahih bir hadisin yine sahîh olan bir veya birkaç hadise ya da diğere delillere zıt görünmesinin sebeplerini araştırır ve bunu gidermenin yollarını inceler”.⁴⁸² Bu ilime aynı zamanda “ihtilâfu’l-hadîs” ve “muşkilu’l-hadîs” de denilmektedir. Muhtelifu’l-hadîs ilmini, bu isimle hadis usûlu kitaplarına alan ilk alim İbnu’s-Salâh olmuştur.⁴⁸³ Hadis usûlüne dair yazan ilk müellif olan er-Râmehurmuzî’de

⁴⁷⁵ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 359.

⁴⁷⁶ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 59.

⁴⁷⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-Nazar*, s. 102.

⁴⁷⁸ Ahmed Muhammed Nûr Seyf tarafından Mekke’de 1979 senesinde neşredilmiştir.

⁴⁷⁹ Birçok baskısı olan eserin biri Muhammed Mustafâ el-A’zamî tarafından Beyrut’ta 1972 senesinde basılmıştır.

⁴⁸⁰ Eserin baskılarından biri Subhî Bedrî es-Sâmerrâî tarafından Riyad’da 1988 senesinde yapılmıştır.

⁴⁸¹ Eser Muhibbuddîn el-Hatîb tarafından biri 1343 yılında Kahire’de, diğeri de 1985 yılında Beyrut’ta olmak üzere iki kez basılmıştır.

⁴⁸² Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 276.

⁴⁸³ İbnu’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, s. 168.

ise yer almayan bu konu el-Hâkim en-Neysâburî “Sihhat Derecesi Bakımından Eşit Oldukları Halde Mezhep Ehlinin İkisinden Birini Tercîh Ettiği Zıt Haberler” adı altında aynı muhtevaya yer verirken,⁴⁸⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî “Haberlerin Zıt Oluşu (Tearuzu’l-Ahbâr)” adıyla zikretmiştir.⁴⁸⁵ Bu konu telif etmesi bakımından ilk olan İmâm eş-Şâfiî ise önce *er-Risâle* adlı eserinde başta ihtilafu’l-hadis ilminin tanımı olmak üzere bazı bilgilere yer vermiş,⁴⁸⁶ daha sonra da ihtilâfu’l-hadîs adında müstakil bir eser telif etmiştir.⁴⁸⁷ Daha sonra aynı konuda eser telif eden alimlerden biri *Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadîs* adlı kitabın sahibi İbn Kuteybe’dir (v. 276/889).⁴⁸⁸

el-Hâkim en-Neysâburî muhtelifu’l-hadis ilmine yer verdiği bölümde bol miktarda örnekler getirmekle yetinmiştir.⁴⁸⁹ el-Bağdâdî ise konuya “Rasûlullah’tan (s.a.v.) sahîh senedle gelmiş birbirine iki zıt hadis bilmiyorum. Böyle hadisler bulan varsa, getirsin telif edeyim” şeklinde İbn Huzeyme (v. 311/924)’nin açıklamalarıyla başlamaktadır.⁴⁹⁰ Daha sonra el-Bağdâdî Rasûlullah’ın (s.a.v.) söylediği kesinleşen bir hadislerin arasında zıtlığın söz konusu olmayacağını savunmaktadır. Zîra onun ifadesine göre iki hadisin birbirine zıt olması, birinin emrettiği şeyi diğerinin neyetmesi demese, ki bu hükmü manasız kılar veya haberlerden birinin doğru diğerinin yanlış olduğu izlenimini veriyor. Ancak peygamberliğe inanların arasında Rasûlullah’ın (s.a.v.) tenakuzdan korunmuş olduğuna dair icmâ‘ hasıl olmuştur. Bununla beraber yine iki haberin birbiriyle zıt olduğu görünse de, bunların iki ayrı zamanda, farklı iki gruba, şahsa veya vasfa söylenmiş olduğuna hamledilir. Çünkü her halukarda Şeriatın tebliğinde tenakuzun söz konusu olmayacağı herkes tarafından bilinen kesin bir şeydir. Yine el-Bağdâdî’ye göre zıt hadislerin arasının böyle yollarla cem‘ edilmesi mümkün değilse, o zaman tercîh yapılır.⁴⁹¹ Sonraki başlıkta da el-Bağdâdî tercih metodlarının ayrıntılarını vermiştir.⁴⁹² İbnu’s-Salâh ise baştan birbirine zır olan hadisleri cem‘i

⁴⁸⁴ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 382.

⁴⁸⁵ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 432.

⁴⁸⁶ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 213.

⁴⁸⁷ Eser Muhammed Ahmed Abdulazîz tarafından Beyrut’ta 1986 yılında neşredilmiştir.

⁴⁸⁸ Bu eser M. Hayri Kırbaoğlu tarafından Türkçeye de tercüme edilmiştir (İstanbul 1979). Ayrıca eserin çeşitli baskıları için bkz.: Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *DİA*, XX, 145.

⁴⁸⁹ el-Hâkim, *Ma’rife*, s. 382-394.

⁴⁹⁰ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 432-433.

⁴⁹¹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 433-434.

⁴⁹² Bkz.: a.g.e., s. 433-437.

mümkün olan ve olaylar şeklinde iki gruba ayırmaktadır. İkinci gruptakiler için neshin söz konusu değilse o zaman çeşitli metodlar aracılığıyla biri tercih edilir. Son olarak tercih metodların sayısının elliye vardığını söyleyen İbnu's-Salâh bunun ayırtısına girmemiştir.⁴⁹³

G- Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs

Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ilmi de hadislerin söylenme neden ve durumlarının bilinmesidir. Kuran iniş sebeplerini konu eden esbâbu'n-nuzûl ilmine tekâbu edip hadisteki uygulaması olan bu ilim çalışmanın ana kaynaklarını teşkil eden eserlerden sadece İbn Hacer'in *Nuzhe*'sinde yer almaktadır. İbn Hacer konuya "hadisin vurûd sebebinin bilinmesi önemlidir" şeklindeki açıklamasıyla başlamaktadır. Müellif pek kısa tutmuş olduğu bu bahiste bu ilme dair eser yazanlardan birinin Ebû Hafs el-'Ukberî (v. 417/1027)'nin olduğunu söylemiş, ancak eser ismini zikretmemiştir.⁴⁹⁴

⁴⁹³ İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 168-169. Muhtelifu'l-Hadis konusunda daha geniş bilgi için bkz.: Çakan, İsmail L., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, 3. bs., İFAV yayınları, İstanbul, 2000.

⁴⁹⁴ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 173-174.

SONUÇ

Hz. Peygamber (s.a.v) henüz hayatayken başlayan hadis çalışmaları, hadislerin hem Rasûlullah'a (s.a.v.) aidiyetini tespit etmeye yani subûtünü araştırmaya hem de onların doğru bir şekilde anlaşılmasına yönelik olarak icra edilmiştir. Bütün bunların yapılabilmesi için alimler ilk dönemlerden beri zamanın ihtiyaçlarına göre çeşitli kaideler ortaya koymuşlardır. Bütün bu faaliyetler "Hadis Usûlü" ilmini oluşturmaktadır. Hadis tarihi boyunca çeşitli merhalelerden geçen hadis usûlü, ilk dönemlerde her meseleye dair müstakil eser yazılmak suretiyle veya fıkıh usûlü ilmiyle iç içe varlığını sürdürmüştür. Daha sonra H. III. ve IV. asırlarda usûl konularını bir bütün olarak ihtiva eden müstakil hadis usûlü eserleri telif edilmeye başlanmıştır. H. VII. asrın ilk yarısında İbnu's-Salâh'ın '*Ulûmu'l-Hadîs*' adlı eseriyle bu ilim zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte yazılan eserler hem içerdikleri konular ile hem onların tertibi ve ele alınışı itibariyle önemli bir gelişme kaydetmiştir.

Hadis usûlünde gelişimin en bariz şekilde görüldüğü konulardan biri hadislerin çeşitli açılardan taksimi konusu olmuştur. er-Râmehurmuzî ve el-Kâdî 'ÿyâd'da hiç rastlanmayan hadis türleriyle ilgili terimler, el-Hâkim ve el-Bâğdâdî'de kısmen ve bazen tarifleriyle birlikte görülmektedir. Hadis türleriyle ilgili en fazla terime değinip onları tarif edenler ise İbnu's-Salâh ve İbn Hacer olmuştur. Sıhhat açısından hadis türleriyle ilgili olan sahih, hasen ve zayıf terimleri, tarifleriyle birlikte en bariz bir şekilde İbnu's-Salâh'ta görülmektedir. İbn Hacer sahih ve hasen hadise atıfta bulunduktan sonra İbnu's-Salâh'ın zikrettiği zayıf hadisi yalın olarak değil bütün türlerine de işaret ederek zikretmektedir. Sahîh ve hasen hadisleri lizâtihî ve ligayrihî diye ayıran ilk alim ise İbn Hacer'dir.

Hadislerin kaynağına göre ortaya çıkan musned, merfu', muttasıl, mevkûf ve maktu' hadis çeşitlerini bir bütün olarak zikreden yine İbnu's-Salâh ve İbn Hacer olmuştur.

Hadislerin ravi sayısına göre taksiminden ortaya çıkan başlıca terimler olan mutevâtir ve âhâdî, hadis usûlü konusu olarak ele alan ilk alim İbn Hacer'dir. Âhâdî hadislerin alt çeşitleri olan meşhûr, azîz ve garîb/ferd'i ise el-Hâkim, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer ele almışlardır. Fakat el-Hâkim ile İbnu's-Salâh'ın meşhûr terimine yüklediği mananın İbn Hacer'den farklı olduğu görülmektedir.

Mahfûz, ma'rûf, şâhid, mutâbî', i'tibar, muhkem ve muhtelif terimleri ilk kez İbnu's-Salâh ve İbn Hacer'in ele alıp tarif ettikleri istilahlardandır.

Sened ile ilgili meselelere genelde alimlerin hepsi değinmişler. Sened konusunda diğerlerinden farklı olarak İbnu's-Salâh ve İbn Hacer ilk kez muvâfakât, bedel, musâvât ve musâfaha istilahlarının tariflerini de yapmışlardır.

Senedi meydana getiren ravilerle ilgili meselere ise, er-Râmehurmuzî ve el-Kâdî 'Îyâd dışındaki alimler değinmiştir. Burada zikredilebilecek başlıca meselelerden bazıları sahabî, tabîîn ve etbeu't-tâbiîn'in tarifî, kendi aralarındaki sınıflandırmalarıdır. Ancak senede yer alan ravi isimleriyle ilgili yine İbnu's-Salâh ve İbn Hacer daha fazla ayrıntı bilgiler vermişlerdir. Mesela, ravi isimlerinde gelebilecek hataları önlemek için her iki alimin de geliştirdikleri mu'telif-muhtelif, muttefik-mufterik ve muteşâbih istilahları bunun bir göstergesidir.

Ravinin özellikleri olan adalet ve zabtın tarifî konusunda sadece er-Râmehurmuzî doğrudan tarif veya herhangi bir görüş belirtmemiştir. Geri kalan diğer alimler bu konulara değinerek birçok ayrıntıya yer vermişlerdir. Ravinin güvenilirlik derecelerinin belirlenmesinde rol oynayan cerh ve ta'dîl lafızları konusunu işleyen el-Bağdâdî, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer eserlerinde genelde İbn Ebî Hâtim'e dayanmaktadırlar.

Hadislerin yazılması (kitâbetu'l-hadis) ile ilgili konuları ise el-Hâkim dışında bütün alimler geniş bir şekilde işlemişlerdir. *el-Kifâye*'sinde bu tür konulara yer vermeyen el-Bağdâdî ise bu konulara mahsûs kaleme aldığı *Takyîdu'l-İlm* adlı eserinde ayrıntılı olarak değinmiştir.

Hadis usûlünün en önemli konulardan biri olan hadis tahammül yolları, alimlerin tümü tarafından işlenilen konulardan biridir. Ancak İbnu's-Salâh dışındaki alimler belli bir metodu bir başka metodun alt sınıfı olarak eserine almıştır. Buna göre hadis tahammül yollarının hepsini birbirinden müstakil olarak aktaran sadece İbnu's-Salâh olmuştur. Hadis rivayet kuralları ve şekilleri ile ilgili konular da eserlerin tümünde görülmektedir. Burada dikkat çeken bir husus bütün alimlerin rivayetin lafzen mümkün olduğu sürece onun bu şekilde rivayet edilmesinin gerektiği şeklindeki ortak görüşleridir.

Hadis usûlünün önemli konulardan biri de hadis ilimleridir. Eserlerde el-cerh ve't-ta'dîl, fikhu'l-hadîs, nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh, garîbu'l-hadîs, 'ilelu'l-hadîs, muhtelifu'l-hadîs ve esbâbu vurûdi'l-hadîs olmak üzere yedi hadis ilmi bulunmaktadır. el-Hâkim, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer'in ortaklaşa olarak eserlerine aldıkları ilimler en-nâsih ve'l-mensûh, garîbu'l-hadîs ve 'ilelu'l-hadîs ilimleridir. el-Cerh ve't-ta'dîl ve fikhu'l-hadîs ilimlerini ise sadece el-Hâkim zikrederken, muhtelifu'l-hadîs'i İbnu's-Salâh ve esbâbu vurûdi'l-hadîs ilmini de İbn Hacer zikretmektedir.

Bu farklılıklar dışında eserler arasında konuların sıralamasında da değişiklikler bulunmaktadır.

Son olarak ifade edilmesi gereken bir husus şudur ki, günümüzde kaleme alınan hadis usûlü eserleri en fazla İbnu's-Salâh ve sonra İbn Hacer'i taklîd etmektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Âl-u Kuleyb, İbrâhîm b. Alî, *Muhimmâtu 'Ulûmi'l-Hadîs*, 1. bs, Daru'l-Verrâk, Riyâd, 1998.
- Apaydın, Yunus, "Meşhur□, *DÎA*, XXIX, ss. 368-371.
- Aşıkkutulu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Muhammed Tahhân, c. I-II, Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyad, 1403 h.
- _____ , *el-Fasl li'l-Vasli'l-Mudrec fi'n-Nakl*, thk. Muhammed Mutir ez-Zehrânî, c. I-II, Dâru'l-Hicr, Riyad, 1418 h.
- _____ , *Kitâbu'l-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Suverkî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine, ts.
- _____ , *Takyîdu'l-İlm*, thk. Yûsuf el-'Uşş, 2. bs., Daru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyye, Dimeşk, 1974.
- Başaran, Selman - Sönmez, Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa, 1993.
- Curcânî, Seyyid Serif Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, İstanbul, ts.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı (Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri)*, İFAV Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1989.
- _____ , *Anahatlarıyla Hadîs*, 3. bs., Ensar Neşriyât, İstanbul, 1990.
- _____ , *Hadis Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1991.
- _____ , *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, 3. bs., İFAV yayınları, İstanbul, 2000.
- ed-Dârekutnî, Ali b.'Umer Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî el-Bağdâdî, *el-'İlelu'l-Vâride fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefî, c. I-X, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1985.
- Demir, *Hanefi Mezhebi Fıkıh Usulü eserlerinde Sunnet Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2006.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Munzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1952.

- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Kulliyât*, İstanbul, ts.
- Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlu'l-Fikh*, Dâru'l-Fikrîl-Arabî, Kahire, 1958.
- Ertürk, Mustafa, "Haber-i vâhid", *DÎA*, XIV, ss., 349-350.
- Güler, Zekeriya, "Müstefiz", *DÎA*, XXXII, ss., 135-136.
- en-Neysâburî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs ve Kemmiyeti Ecnâsîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.
- Hanbel, Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Musnedu Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, c. I-VI, Muessetu'l-Kurtuba, Kahire, ts.
- Hansu, Hüseyin, *Mütevâtir Haber: Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- Hatiboğlu, İbrahim, "en-Nihâye", *DÎA*, XXXIII, ss., 100-101.
- el-Hattâbî, Ebû Suleymân Hamed b. Muhammed el-Hattâbî el-Bustî, *Me'âlimu's-Sunen*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, c. I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- İbn Abdilberr, Ebû Umer b. Yûsuf, *Câmi'ü Beyâni'l-İlm ve Fadlihî vemâ Yenbeğî fî Rivâyetihî ve Hamlih*, haz. Abdülkerîm el-Hatîb, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Kahire, 1982.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. 'İzzuddin Dullî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2009.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelusî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. I-XIII, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1404.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1972.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrazûrî, *'Ulûmu'l-Hadîs*, thk. İsmâîl Zurmân, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2008.
- el-'Îrâkî, Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn, *et-Takyîd ve'l-İdâh Şerhu Mukaddimeti'bni's-Salâh*, thk.: Abdurrahmân Muhammed Osmân, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1969
- el-Kâdî 'İyâd, İbn Mûsâ el-Yahsabî, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti'r-Rivâye ve Takyîdi's-Sema'*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru't-Turâs/el-Mektebetu'l-'Atîka, Kahire/Tunus, 1970.
- Kahraman, Hüseyin, *Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, Rehber Ajans Yayınları, Bursa, 2002.
- Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler, Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, 4.bs., İFAV Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____, "Garîbü'l-Hadîs", *DÎA*, XIII, ss., 376-378.

- Karacabey, Salih, *Hadis Tenkidi: Hadisleri Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- _____, *Hattâbî'nin Hadis İlimindeki Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Karahan, Abdullah, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- el-Kârî, Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed, *el-Ahâdisu'l-kudsiyyetu'l-Erba'ûniyye*, İstanbul, 1324.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Hadisde Nâsîh Mensûh*, İFAV, Yayınları, İstanbul, 1985.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Istilahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.
- _____, *Hadis Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 1997.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, c. I-V, Daru İhyâi Kutubi'l-'Arabîyye, 1955.
- Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara, 1996.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Muhammed Usmân el-Huş, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1985.
- _____, *İrşâdu tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Suneni Hayri'l-Halâik*, thk. Nûruddîn 'Îtr, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1991.
- _____, *Sahihu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, c. I-XVIII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts.
- Özek, Ali, *Hadis Ricali*, Fatih Matbaası, İstanbul, 1967.
- Polat, Selehattin, "Ferd□, *DİA*, XII, ss., 368-369.
- _____, "Garib□, *DİA*, XIII, ss., 375.
- er-Râmehurmuzî, el-Hasen b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, thk. Muhammed 'Accâc el-Hatîb, 3. bs., Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts.
- es-Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis Istilahları*, çev. Yaşar Kandemir, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.
- _____, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis ve Mustalahuh*, 9. bs., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1988.
- es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman, *Fethu'l-Mugîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs*, c. I-III, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Lubnan, 1403 h.
- _____, Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman, *Şerhu't-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr li'l-İmâm en-Nevevî*, thk. Ali b. Ahmed el-Kindî el-Merar, Muessesetu Beynûne, Ebû Dabi, 2008.

- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî*, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, c. I-II, Mektebetu'r-Riyâd el-Hadîse, Riyâd, ts.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kutubi'-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri 'Ulûmi'l-Hadîs li'l-Hâfiz İbn Kesîr*, 3. bs., Kahire, 1958.
- et-Tehânevî, Zafer Ahmed, *Nakdu Kavâide 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Muessesetu Girâs, Kuveyt, 2003.
- Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, VI, ss., 129-131.
- Yardım, Ali, *Hadis*, c. I-II, Acargil Batbaası, İzmir, 1984.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yılmaz, Hayatî, "*Hadis İliminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Araştırmalar*", S.Ü.İ.F.D., sy. 1, Adapazarı, 1996., ss. 163-197.
- Yücel, Ahmet, *Başangıştan Günümüze Hadis Usulü*, İFAN Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.
- ez-Zehebî, Muhammed b. Usmân, *el-Kebâir*, Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut, ts.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhamed b. Ahmed, *el-Mûkiza fî 'İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye bi Haleb, Beyrut, 1405.
- ez-Zehrânî, Muhammed b. Mutir, *Tedvînu's-Sunneti'n-Nebeviyye Neş'etuhû ve Tetavvuruhû mine'l-Karni'l-Evvel ilâ Nihâyeti'l-Karni't-Tâsi' el-Hicrî*, 2. bs., Mektebetu Dari'l-Menhec, Riyâd, 1428.